

Азәрбајҗанын
сәмәрәли шаһинләри

МЕЪМАН СҮЛЕЙМАНОВ

1994
335

Ш6
С97

АЗӘРБАЙҶАНЫН
СӘМА ШАҢИНЛӘРИ

62899

АРХИВ

62508

БАКЫ — «ШУР» — 1994.

Азербайжан Республикасы
КҮТҮПХАНАСИ
И.Ф. Ахундова

Ш 6 (2-с) - 46 + ТЗ (2А)

Нәшријатын директору ГӘШӘМ ИСАБӘЛИ.

Редактор ШӘМИСТАН НӘЗИРЛИ

ӨН СӨЗ

Рәјчиләр: Чинкиз Мәммадов, полковник.
Ризван Зејналов, исте'фада олан полковник,
тарих елмләри намизәди.
Һүсејнчан Әзимов.

Сүлејманов М.

«Азәрбајҗанын сәма шаһинләри», һәрби очерк-
ләр, Бәкы, «Шур» нәшријаты, 1994.

144 сәһ.
ISBN 5-7094-0039-4

Китабда ермәни тәчәвүзкарларына гаршы дејүшүб мәр-
ликлә һәлак олмуш Азәрбајҗанын Милли Гәһрәмәнлары —
һәрби тәјҗарәчиләрдән сөһбәт ачылар.

Азәрбајҗан һәрби һава Гүввәләринин сифариши.

С 4911020000 — Сифариш.
J-032-94

© «Шур» нәшријаты, 1994.

Мүһарибәни һәр бир халғын сијаси јек-
диллијини, игтисади, күчүнүн вә тәшкилат-
чылыг имкәнларынын сынағы кими гијмәтлән-
дириләр. Бу доғрудур. Чүнки мүһарибәјә
чәлб олунмуш бир халғын бүтүн тәбәгәләри
арасында идеја вә мәгсәд бирлији олмаса, өн
чәбһә илә арха чәбһәнин мөһкәм әлагәси
тә'мин едилмәсә, тәһизат вә тә'минат мәсә-
ләләри шәраитин тәләбләринә чаваб вермә-
сә дә нәһајәт, бу ишләри дүзкүн тәшкил едиб
истигамәтләндирәчәк, низамлајачаг мүдрик
рәһбәр гүввә олмаса мүһарибәнин ағыр сы-
нағындан чыхмаг һәлләдилмәз бир мәсәләјә
чеврилә биләр. Республикамызын әразисин-
дә кедән мүһарибәнин тәчрүбәси дә бу деји-
ләнләри әјани шәкилдә сүбүт едир. Анчаг,
торпағларымызын бүтөвлүјү, тохунулмазлыгы
уғрунда нечә илдән бәри давам едән өлүм-
дирим дејүшләри ону да көстәрди ки, мүһа-
рибә һәм дә халғын ирадәсинин, мүдриклији-
нин, мә'нәви-әхлағи потенциалынын сынағы-
дыр. Өз азадлыгы, мүстәғиллији, ничаты јо-
лунда халг ајаға галхмаса, онун өзладлары бу
истәк уғрунда гәһрәмәнлыг нүмүнәси көстә-
риб һәјәтларындан кечмәјә һазыр олмасалар
өн мүасир силаһ вә техника илә тәһиз олун-
муш бир орду илә дә мүһарибәни үдмаг
мүмкүн дејил. Охучуларын диггәтинә тәғдим
олунан бу китабда да халғымызын мөһз белә

кејфијетләре малик олан оғулларындан, јур-
думузун гәһрәманлыг ән'әнәләрини јашадан,
шәһидликләри илә өлмәзлиг газаныб Азәр-
бајчанын Милли Гәһрәманы кими шәрәфли
ада лајиг көрүлмүш пилотлардан сөһбәт ачы-
лып.

Азәрбајчан Республикасынын һәрби һава
Гүввәләринин јаранмасы 1992-чи илин әввәл-
ләринә тәсадүф етсә дә илк һәрби вертолјот
ескадријасынын әсасыны тәшкил едән пилот-
ларын дөјүш јәлу бундан чоһ габаг башла-
мышды. Сонралар республика һәрби һава
Гүввәләринин сырларына гошулан вертол-
јотларын Азәрбајчанын ән гајнар нөгтәләрин-
дә ајағлары дәјмәјән јер демәк олар ки, јох
иди. Ермәни силаһлары тәрәфиндән харичи
аләмлә әлағәләри кәсилмиш јашајыш мәнтә-
гәләри илә чанлы көрпү јарадараг онлар нә
гәдәр инсаны тәһлүкәдән хилас етмиш, нә
гәдәр адамын сон үмид јери олмушду. Вәтән-
пәрвәрлији, чәсарәти, дәјгнәти вә пешәкар-
лығы илә сечилән белә јурддашларымызын
тә'мәлини гојдугу һәрби авиасијамыз да тез
бир заманда формалашдырылараг дүшмәнә
гәним кәсилән күчлү бир гүввәјә чеврилмиш-
дир. Инди Азәрбајчан Республикасынын Си-
лаһлы Гүввәләрини һәрби авиасијасыз тәсәв-
вүр етмәк мүмкүн олмадығы кими бу гүввә-
ләрин гыса тарихини дә онун тәмәлини гој-
муш вертолјотчуларын гәһрәманлығындан
кәнарда тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир.
Хатирәләри вә әмәлләри һеч вахт унутлма-
јачаг бу инсанларын дөјүш вә сәдагәтли хид-
мәт јолу бу күнкү пилотларымызын илһам
мәңбәји олдугу кими, кәләчәк нәсилләримиз-
зин дә гәһрәманлыг мәктәбинә чевриләчәји
шүбһәсиздир.

РАҺИЛ РЗАЈЕВ,
Кенерал-мајор.

ҺӘРБИ ҺАВА ГҮВВӘЛӘРИНИН ЈАРАНМАСЫ ТАРИХИНДӘН

Бу күн өзүнүн формалашма процесинин мүәјјән
мәрһәләсини кечмиш олан Азәрбајчан Республикасы
Силаһлы Гүввәләрини авиасијасыз тәсәввүр етмәк чә-
тиндир. Онун тәшкилине башланмасындан гыса мүддәт
кечсә дә бу өтән вахт әрзиндә нәинки һәрби авиасија-
нын тәмәли гојулмуш, әксинә о, торпағларымыза тәча-
вүз етмиш ермәни силаһлы гүввәләри илә мүбаризәдә
өзүнүн ән јахшы кејфијетләрини нүмајиш етдирән зәр-
бә гүввәсинә чеврилмишдир. Перспективинә бөјүк үмид
бағладығымыз бу гүввәләрин тәшкилине 1992-чи илин
әввәлләриндә башланмышды. Бу дөвр Азәрбајчан хал-
гынын вә еләчә дә Азәрбајчан ордусунун тарихиндә
чоһ мәс'улијјәтли бир мәрһәлә иди. Республика рәһбәр-
лији тәрәфиндән мүстәгил ордунун тәшкилине ајдын
бир мүнәсибәтин формалашмамасы нәтичәсиндә бу са-
һәдә мәгсәдјөнлү бир сијасәт дә јеридилмирди. Күнү-
күндән күчләнмәкдә олан ермәни тәчавүзүнүн гаршы-
сыны алмаг үчүн республикада реал бир гүввә јох иди.
Бир тәрәфдән јени јарадылмағда олан мүстәгил орду-
нун тезликлә ичтимай-сијаси гурумларын тә'сири алтына
дүшәчәјиндән горхан рәһбәрлик һәр бир васитә илә
бу саһәдә чидди аддымларын атылмасыны тә'хирә са-
лып, о бири тәрәфдән республика һөкүмәтинин Азәр-
бајчанда јерләшән МДБ гошун һиссәләринин инвита-
ризасијасы илә бағлы гәрарыны јеринә јетирмәк барәдә
иш көрүлмүрдү. Буна көрә МБД һиссәләриндә бүтүн
варидат забитләр тәрәфиндән талан едилиб Русијаја
дашынырды. Сатылан сатылыпды, сатылмајан да рес-
публикадан чыхарылыпды. Азәрбајчанда јерләшән авиа-

сија һиссәләриндә дә белә бир вәзијәт мөвчуд иди. Иш о јерә чатырды ки, МДБ забитләри һәтта јерүстү базаларын дағыдылыб јандырылмасындан да чәкин-мирдиләр. Республикадакы авиасија һиссәләриндә баш верәнләр буна әјани сүбүтдур. Азәрбајчан Республикасы һәрби һава Гүввәләринин јарадылмасы үчүн база олмуш Н авиасија һиссәсиндә дә техника вә аваданлығын республикадан чыхартмасы үчүн 1991-чи илин ахырларындан һазырлыг көрүлмәјә башланмышды.

1991-чи ил нојабр ајынын ахырларында МДБ гошунлары 19-чу һава һүчүмүндан мүдафиә ордусунун гәраркаһ рәиси һиссәјә кәләркән техниканын Тбилисијә кәндәрилмәси үчүн забитләрлә сөһбәтләр апармышды. Пилотларын вә мүтәхәссисләрин үмуми јығынчағында гәраркаһ рәиси бу планын Тбилисидән Минкәчевир су електрик стансијасынын тәһлүкәсизлијинин нәзарәт алтына алынмасы вачиблији илә әлагәләндирмишди. Полковник-лејтенант Сејфәл Чәләлов хатырлајыр ки, һәмин ичласда мән дә јүксәк рүтбәли забитдән сорушдум ки, Минкәчевир СЕС-ини горумаг үчүн вертолјотлары Тбилисијә көчүрмәјә еһтијач вармы? Тбилисидән кәлән гонаг суалыма ганеедичи чаваб тапмадығындан әсәбләшди вә сонрадан о һәтта мәним һиссәдән говулмағыма сәрәнчам да верди.

1992-чи илин јанвар ајында Н һиссәсиндәки вертолјотларын республикадан чыхарылмасы үчүн көрүлән һазырлыг ишләри даһа да күчләндирилди. Бу техниканын һәр биринин республикамыз, силаһлы гүввәләримиз үчүн нә гәдәр лазым олдуғуну анлајан азәрбајчанлы забитләр Баш Гәраркаһ рәиси Ш. Мусајевә мүрачиәт едиб ондан көмәк истәдиләр. Ш. Мусајев вертолјотлары гәбул етмәјә вә бунун үчүн пилотлара лазымы көмәји көстәрмәјә сөз верир. Беләликлә, јанвар ајынын сонунчу базар күнү Н һиссәсиндән илк МИ-24 вертолјоту Забрәт аеродромуна кәтирилир. Н. һиссәсиндәки азәрбајчанлы забитләр һәлә илк вертолјотун кәтирилмәсиндән әввәл һиссәдәки забитләрлә сөһбәт едиб онлары Азәрбајчан Республикасы Силаһлы Гүввәләринин тәркибиндә тәлиматчы-пилот кими хидмәт етмәјә чағырырлар. Нечә илләрдән бәри һәјәтыны Азәрбајчан

торпағы илә бағлајыб бу дијарын инсанлары илә сәмими үнсиджәт јарадан забитләрдән бир нечәси бу тәклифи гәбул едирләр вә елә илк вертолјотларын кәтирилмәсиндә онлар јахындан көмәк едирләр.

Һиссәнин команданлығы вертолјотлардан биринин јоха чыхмасындан чоһ бөјүк тәшвишә дүшүб Бакыда јерләшән орду команданлығыны хәбәрдар едирләр. МБД гошунларынын рәһбәрләри вертолјотун гәјтарылмасыны тәләбини республика рәһбәрлијин гаршысында да гојмуш вә буну А. Мүтәллибовла да разылашдырмышдылар. Анчаг илк вертолјот нәинки кери гәјтарылмамышды, әксинә ики-үч күндән сонра даһа ики вертолјот Забрәт аеродромуна кәтирилмишди. Бу вертолјотлары С. Сенјушкин вә Ј. Карлов идарә едирдиләр. Илк авиаескадријанын јарадылмасы илә Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләринин сыраларында хидмәтини давам етирән бу пилотларын һәр икиси сонралар шәһид олмуш вә Азәрбајчанын Милли Гәһрәманы фәхри адына лајиг көрүлмүшдүләр.

Феврал ајынын орталарына јахын МДБ гошун рәһбәрләри илә һәрби һиссәләрдә, о чүмләдән Н һиссәсиндә олан техники вә мүлкијјәтин республикаја верилмәси барәдә разылыг әлдә едилмишди. һиссә команданлығынын вертолјотларынын саламат республикаја верилмәсинин гаршысыны алмаг үчүн тәхрибатлар төрәдәчәјиндән еһтијатланан вәтәнпәрвәр забитләримиз тезликлә онларын һиссәдән чыхарылмасы үчүн јоллар ахтарырлар. Республикамызда МИ-24 вертолјотларында учан мүтәхәссисләрин олмадығындан јекәнә үмид Забрәд авиадәстәсиндә ишләјән мүлки пилотлара галыр. Анчаг бу исә өзлүјүндә бөјүк рисг иди. Чүнки иш нормал шәраитдә вертолјотларын јени типини өјрәнмәк үчүн пилотлар јахшы тәһниз олунмуш базарларда 3—4 ај тәкмилләшдирмә курсу кечирләр. Бир нечә дөфә тәчрүбәли пилотларла бирликдә учдугдан сонра вертолјотларын мүстәгил идарә едилмәсинә ичазә алырлар. Забрәт авиадәстәсиндә һеч вахт МИ-24 вертолјоту олмадығы үчүн сөзсүз ки, бурада онун учуш кејфијјәтләринә бәләд олан да јоһ иди. Бурадакы нәглијјат вертолјотлары илә сырф һәрби вертолјот олан МИ-24 арасында исә бөјүк фәрг вар иди.

Бүтүн бунлара бахмајараг Забрат авиадәстәсинин тәчрүбәли пилотлары бу рисги бојунларына көтүрүб Н һиссәсиндән вертолјотлары кәтирмәјә разы олдулар. 1992-чи ил феврал ајынын 14-дә Н һиссәсиндән беш әдәд МИ-24 вертолјоту Забрата кәтирилди. Пилотлар Јавәр Әлијев, Закир Јусифов, Ханлар Сәттаров, Едиссон һасәнов, Мирмәһәммәд Ағајев онлара таныш олмајан вертолјотларын штурвалы архасында отурараг һаваја галхмыш, елә бурадача бир дөвр вурараг Забрата доғру үз тутмушдулар һазырда «Н» нөмрәли авиасија һиссәсинин командир мұавини олан полковник-лейтенант Ханлар Сәттаров һәммин күнү белә хатырлајыр: — Феврал ајынын 14-дә әмр кәлди ки, Н һиссәсиндән 5 әдәд МИ-24 вертолјотуну кәтирмәк лазымдыр. Бу вертолјотлар бизим үчүн тәзә техника иди. Анчаг тәчрүбәли пилотлар аз бир вахта вертолјотун һансы чиһазынын нәјә хидмәт етдијини гаврајараг ону һаваја галдырыб лазым олан јерә дә ендирә биләр. Әслиндә бизә дә һәләлик елә бу лазым иди. Биз Н һиссәсинә кәләндә орда хидмәт едән азәрбајчанлы забитләр артыг бизи көзләјирдиләр. Онларын вә еләчә дә бу һиссәдән Азәрбајчан ордусуна пилот-тәлиматчы кими кечмәјә һазыр олан забитләрин көмәји илә јериндәчә вертолјотларын бәзи зәрури учуш хүсүсијәтләрини өјрәндик. һаваја галхыб һиссәнин үзәриндә бир дөврә вурдуг. Сонра кәлиб Забрата отурдуг. Рисг бөјүк иди. Анчаг нејләмәк оларды. Кимсә бизим көмәјимизә кәлмәјәчәкди ки. Мән вертолјоту тәк идарә едирдим. О бири вертолјотларда исә командирдән башга операторлар да вар иди. Елә һәммин күндән дә бизим һәрбчи һәјатымыз башлады. Вертолјотлары кәтирәндән сонра фикирләширдик ки, онлары биздән башга ким идарә едәчәк? Јавәр Әлијев, Закир Јусифов, Фаиг Рәһимов вә мән бир дәфә сөһбәт едәндә бу гәрәра кәлдик ки, Мұдафиә Назирлији варса демәли милли һава гүввәләримиз дә олмәлыдыр вә нә гәдәр тәһлүкәли олса да кимсә бу иши башламәлыдыр. Елә биз өзүмүз дә башладыг вә ај јарым әрзиндә бу вертолјотларын бүтүн сиррләрини өјрәндик.

Н һиссәсиндәки һәрби вертолјотларын Забрата кәтирилмәсиндә Забрат авиасија идарәси учуш дәстәси-

нин командири Јавәр Әлијевин бөјүк хидмәтләри олмушду. һәммин күнә кими МИ-8 нәглијат вертолјотларында Гарабағын, сәрһәд рајонларынын ән гајнар нөгтәләринә учуб дарда галан јурддашларымызын тәһлүкәли зонадан чыхарылмасында, торпагларымызын мұдафиәчиләринә силаһ вә сурсатын дашынмасында мисилсиз хидмәтләр көстәрмиш Јавәр Әлијевин тәшкилатчылыг габилитәтини, гәтијәтини, мұбаризлијини, јүксәк пешәкар һазырлығыны нәзәрә алараг о илк һәрби вертолјот ескадрилјасынын командири тәјин едилмишди. Јавәр аз вахта мұлки авиасијанын ән јахшы пилотларыны ескадрилјаја чәлб едәрәк дөјүшкән бир коллектив јаратмышды. Закир Јусифов, Закир Мәчидов, Ханлар Сәттаров, Феруз Чәлилов, Фаиг Мәммәдов, Фазил Бајрамов вә башгалары Азәрбајчан һәрби авиасијасынын тәзликлә формалашмасы үчүн раһатлыг билмәдән чалышмышдылар. Тәчрүбәли пилотлар С. Тувајевин, С. Сенјушкинин, Ј. Карловун, А. Шварјовун рәһбәрлији алтында башланан тәлим мәшғәләләри тез бир вахта уғурла баша чатдырылмыш вә апрел ајынын 11-дә азәрбајчанлы пилотларын командирлији алтында Гарабағын әмәлијат зонасына илк дөјүш учушлары һәјата кечирилмишди. Учушда иштирак едән 4 әдәд МИ-24 вертолјотундан икисинә Ханлар Сәттаровла, Закир Јусифов командирлик едирдиләр вә онлар Азәрбајчан һәрби авиасијасынын илк вертолјот командирләри кими јадда галачаглар. Анчаг һәммин учуш севинчи илә бәрәбәр өз ағрылары илә дә авиасија тарихимизә јазылачагдыр. Чүнки рејд заманы вертолјотлардан бири ермәни силаһлылары тәрәфиндән вурулмуш, пилотлар Јевкени Карловла, Фәхрәддин Мусајев һәлак олмушдулар.

Бу учушдан әввәл дә азәрбајчанлы пилотлар МИ-24 вертолјотунда әмәлијат зонасына учмушдулар. Анчаг онлар бу учушларыны пилот-оператор кими һәјата кечирмишдиләр. Үмумијәтлә јени јарадылмыш ескадрилјадан дөјүш учушуна јолланмыш илк азәрбајчанлы пилот Јавәр Әлијев олмушдур. О С. Сенјушкинин командир олдугу вертолјотда Хочавәнд рајону истигамәтиндә дөјүш учушуна јолланмыш, һәрби әмәлијатда иштирак етмәклә бәрәбәр, МИ-24 вертолјотунун дөјүш

кейфијјәтләри илә әмәли сурәтдә таныш олмушду. Јавәр Әлијевлә С. Сенјушкинин идарә етдији вертолјот даһа бир учушу Хочалы һадисәләри күнләриндә һәјата кечирмишдиләр. Онлар бурада мејдләри вә јаралылары јыған нәглијјат вертолјотларыны һавадан һимајә етмишдиләр. Феврал ајынын 29-да исә бу пилотларын һәр икиси вә Фазил Бајрамов тә'лим учушлары заманы гәзаја уғрајараг һәлак олмушдулар. Онлар һәрби һава Гүввәләринин илк вертолјот ескадријасынын илк шәһидләри идиләр.

Узун мүддәт Забрат аеродромунда јерләшән вертолјот ескадријасы сонрадан МДБ авиасија һиссәләриндән тәһвил алынмыш аеродрома кәчмүш вә авиасија полкуну чеврилмишди. Республикамызын силаһлы гүввәләринин зәрбә гүдрәтини гат-гат артыран һәрби пилотларымыз етән вахт әрзиндә әвәлијјат зоналарына јүзләрлә дөјүш учушу һәјата кечирмиш, дүшмән гүввәләринин тәчавүзләринин гаршысыны алан һәрби һиссәләримизи һавадан мүдафиә етмәклә минләрлә ермәни силаһлысыны вә онларын јерүстү һәдәфләрини мәнв етмишдир. Полкун гәһрәманлыг нүмунәси кәстәрмиш 9 һәрби хидмәтчиси капитан Јавәр Әлијев, мајор Серкеј Сенјушкин, капитан Левкени Карлов, баш лејтенант Фәхрәддин Мусајев, лејтенант Руслан Половинка, баш лејтенант Закир Мәчидов, мајор Закир Јусифов, старшина Таһир Бағыров, сырави Чаваншир Рәһимов өлүмүндән сонра Азәрбајҗан Милли Гәһрәманы кими фәхри адлара ләјиг көрүлмүшләр. Онларын рәшадәти вә һүнәри һәрби һава Гүввәләримизин дөјүш тарихинин илк гәһрәманлыг сәһифәләридир.

Инди һәрби һава Гүввәләри тәк вертолјот һиссәсиндән ибарәт дејилдир. Республика Мүдафиә Назирлијинин рәһбәрлији вә гајғысы алтында башга һиссәләр вә бөлмәләр дә јарадылмышдыр, бунунла да һәрби һава Гүввәләри онлара һәвалә олунмуш бүтүн тапшырығлары јеринә јетирмәјә гадир олан гошун нөвүнә чеврилмишдир.

АНА НАРАЈЫ

Гарабағ һадисәләринин башладығы күндән халғымызын сајсыз иткиләр вермәсинин әсас сәбәбләриндән бири дә сөзсүз ки, бурада чәрәјан едән просесләрә гаршы гәтијјәтсиз мөвгенин тутулмасы иди. һәм кечмиш иттифағын рәһбәрлији, һәм дә республикада ајры-ајры даирәләр ермәни милләтчиләринин гејри-инсани һәрәкәтләринә көз јуммагла, ја да биртәрәfli вә јахшы һалда барышдырычы мөвге тутмагла әслиндә онларын тәчавүзкарлығларынын кенишләнмәсинә шәраит јарадыр, јени-јени иткиләрин мејдана кәлмәсинә јол ачырдылар, һәтта бу барышдырычылыг хәттини әсасландырмаг үчүн өз фәчиәләримизин пәрдәләнмәсинә хидмәт едән үсул вә васитәләрә дә әл атылырды. Истәр Хочалы һадисәләри, истәрсә дә 20 нојабр (1991) вертолјот гәзасы заманы верилән илкин мә'луматлардан биз бунун шаһидијик. 1991-чи ил октјабр ајынын 29-да Гарабағ сәмасында илк АН-2 тәјјарәсинин вурулмасы һаггында да белә бир васитәјә әл атылмышды. һадисәнин әсас маһијјәтини халгдан кизләтмәјә чалышанлар тәјјарәнин думанда даға дөјәрәк гәзаја уғрадығыны хәбәр вермәклә республиканын иһтимаијјәтинин диггәтини мәсәләдән јајындырмаға чалышараг бунунла да дүшмәнләрин һәрәкәтләринин пәрдәләнмәси үчүн өз «хидмәтләрини» кәстәрмишдиләр. Аз сонра исә республиканын дәвләт вә һөкүмәт рәһбәрләринин учдуғу МИ-8 вертолјотунун Гаракәнд јахынлыгында вурулмасы АН-2 тәјјарәсини демәк олар ки, јаддан чыхармышды. Анчаг Гарабағ торпағында баш верән бүтүн һадисәләр кими Јевлах авиадәстәсинин Әскәрән рајону әразисиндә вурулмуш АН-2 тәјјарәсинин пилот вә сәрнишинләринин фәчиәси дә халгын јаддашындан силинмәмишди вә һа-

дисәнин баш вердији күндән хејли кечәндән сонра тәј-
жарәнин командири Әсәд Әсәдова вә икинчи пилот һик-
мәт Мурадова Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманы ады
верилмәси дә халг миннәтдарлығынын мәнтиги гијмәти
иди.

Әкәр һәмин гәзанын сәбәбләри вахтында арашды-
рылыб лазыми тәдбирләр көрүлсәјди Азәрбајҗан сәма-
сында гыса мүддәтдә бир-биринин ардынча тәкратлан-
нан фачиәләрин гаршысы да бәлкә алынмыш оларды.
Көрүнүр АН-2 тәјжарәсини вурмагла ермәниләр бөјүк
мәшг кечирдиләр. Әкәр бу тәјжарәдә онлар 7 нәфәрин
һәјатына сон гоја билмишдиләрсә чәми 20 күндән сонра
вурулан вертолјотда 20-дән артыг, 1992-чи ил январ
ајынын сонларында Шуша үзәриндә врулан вертолјот-
да исә 40-дан артыг азәрбајҗанлығынын һәјатына сон гој-
мушдулар. Сәма гурбанларымызын сајы исә һеч дә бу-
нунла битмир. Анчаг һикмәтлә, Әсәдин ады вахт бахы-
мындан бу узанан сијаһынын лап өнүндә дајаныр. Әсәд
тәчрүбәли, савадлы вә бачарыглы пилот идисә, һикмәт
чаван, пилотлуға јеничә гәдәм гојмуш, сәмаларымызын
романтикасына һәлә алышмамыш бир кәнч иди. Әсәд
пилотлуғла артыг видалашмаға һазырлашырдыса һик-
мәт бу пешәнин сынағлары илә һәлә кәләчәкдә растла-
шачағды, нәјә гәдир олдуғуну кәстәрәчәкди, уғурлары
илә гоһумларыны, әзизләрини севиндирәчәкди. Сағ гал-
сајдылар тезликлә онларын јоллары өјрылачағды. Лакин
талә онлары әбәди олага ејни јолун јолчусуна чевирди
— шәһидлик јолунун, өлмәзлик јолунун јолчуларына.

Әсәд Солтан оғлу Әсәдов 1956-чы илдә Зәнкилан
рајонунда анадан олмушду. Валидејнләрини еркән ити-
рән Әсәд зәһмәтә говушмуш ушағлыг вә кәнчлик һәја-
ты сүрмүшдү. Ишкүзар олдуғу гәдәр дә билији, чалыш-
ганлығы илә танынмышды. Елә ушағлыг јашларындан
учмаға олан бағлылыг орта мәктәби баша вурандан
сонра ону Краснокут шәһәриндәки мүлки авиасија мәк-
тәбинә кәтирмишди. Мүвәффағијјәтлә имтаһан вериб
1974-чү илдә бу мәктәбә дахил олмушду. Мүәјјән чәтин-
ликләрлә растлашмасына бахмајараг Әсәд пешәсинин
инчәликләринә јијәләнмәк үчүн икигәт мәс'улијјәтлә
чалышмыш, кәзәл мүтәхәссис кими јетишмишди. Инсани

кејфијјәтләри илә дә бурада тәһсил алан азәрбајҗанлы-
ларын һөрмәтини газанмышды.

Рамиз Әһмәдов: «Мән Әсәдлә бирликдә охуму-
шам. Даһа доғрусу 1975-чи илдә мән мәктәбә гәбул
олунанда о икинчи курсда иди. Артыг мүәјјән тәчрүбәси
вар иди. Мәктәби дә, адамлары да јахшы таныјырды.
Онун үчүн чәтинлик дөврү артыг архада галмышды.
Һәмин чәтинликләрлә инди биз үзләшмишдик. һәр шеј-
дән әввәл рус дилини зәиф билмәјимиз мүталиәмизә
чәтинлик јарадырды. Әсәд белә һалларда бизә чох кө-
мәк едәрди, бизи баша саларды. Имтаһанда, зачотлар-
да да Әсәдин бизә хејли көмәји дәјәрди. Ағсаггал кими
мәсләһәтләр дә верәрди. Чох вәтәнпәрвәр оғлан иди».

1976-чы илдә тәһсилени баша вурдугдан сонра
Әсәди ишләмәк үчүн Јевлах авиадәстәсинә кәндәрмиш-
диләр. Анчаг онун учмаға бөјүк мараг вә һәвәси олса
да сәһһәтинә керә учуш вәзифәсинә кәтүрүлмәмишди.
Илк әввәл о аеропортда нөвбәтчи штурман вәзифәсинә
тәјјин едилмишди. Учмаг арзусу исә бир ан да олса ону
раһат бурахмырды. Нәһәјәт, 1977-чи ил апрел ајынын
5-дә Әсәд икинчи пилот вәзифәсинә тәјјин едилди вә
дүз 6 ил бу вәзифәдә чалышды. һәмин мүддәт әрзиндә
Әсәд республиканын демәк ооар ки, бүтүн рајонларын-
да, һәтта кечмиш иттифағын бир чох вилајәтләриндә
кәнд тәсәррүфаты зијанверичиләринә гаршы мүбаризәдә
бојнуна дүшән иши вичданла јеринә јетирди, өзү-
нү бачарыглы, габиинијјәтли бир пилот кими танытды,
күнү-күндән камилләшди.

ПИЛОТ ҺӘСӘНОВ НИЗАДИЛ: «Икинчи пилот кими
Әсәд ил јарым мәнимлә ишләјиб. Бу ил јарым әрзиндә
биз дөфәләрлә Украјнаја, Харкова учмушуг. Ора тә'ми-
рә еһтијачы олан тәјжарәләри апарырдыг, ја да тә'мир-
дән чыхмыш тәјжарәләри бура кәтирирдик. Јахшы де-
јибләр ки, инсаны јахшы танымаг үчүн онунла сәфәрдә
олмаг лазымдыр. Бу сәфәрләр заманы мән Әсәдин һәм
бир јолдаш, һәм дә пилот кими нәјә гәдир олдуғуну өз
кәзләримлә көрмүшәм. Кәзәл инсан иди. Онда техни-
каны тезликлә гаврамаг хүсусијјәти вар иди».

Көрүнүр елә бу ишкүзар вә профессионал кејфиј-

жәтләринә көрә 1983-чү илин апрел ајында Әсәд тәјјарә командирин, 1985-чи илин январинда исә манга командирин вәзифәсинә тәсдиг едилмишди. Дәфәләрлә Ставропол вә Краснодар вилајәтләринә мөвсүмү ишләрә көндәрилмишди. һәтта Иранда кәнд тәсәррүфаты зијанверичиләри илә мүбаризәјә чөлб едилмиш азәрбајчанлы пилотларын арасында Әсәд дә олмушду. Ораја үч ајлыг ишә көндәрилмәздән әввәл исә о Бакыда инкилис дили курсуну битирмишди.

РАМИЗ ӘНМӘДОВ: «Авиасија мәктәбини гуртарыб Јевлахә кәләндә бурада да онунла растлашмағыма чох севиндим. Биз һәтта бир екипажда да ишләмишдик. Мән онун көмәкчиси олмушдум. Бурада да билдикләрини, тәчрүбәсини јолдашларына вермәкдән чәкинмәзди. Пилотларын һамысы ондан разы идиләр».

Аилә гурандан сонра һәјәт јолдашы илә бир мүддәт Јевлахда јашамышды. Лакин бурада лазыми шәраит олмадығы үчүн аз сонра аиләсини кери Зәнкилана апармышды. Евдән-ешикдән узаг дүшмәси Әсәдин өзү үчүн дә мүәјјән нараһатлыглар јаратмышды. О бә'зән ајларла аиләсинин, бөјүмәк дә олан оғланларынын үзүнү көрә билмирди. Шәнбә вә базар күнләри әлине имкан дүшәндә исә узун бир јол гәт етмәли олурду. Јевлах авиадәстәсинин мүһәндиси Мүһәриб Ибраһимов хатырлады ки, бу чәтинлијә вә нараһатлыға бахмајараг Әсәд һеч вахт ишә гајыдаркән ләнкимәзди. Әксинә, чох вахт кечә икән кәләрди ки, сәһәр вахтында ишдә олсун-

Өзү һалал зәһмәтлә бөјүдүјүндән Әсәд аиләсини дә һалал зәһмәти илә доланырды. О, маашыны алан кими кими дәрһал рајона јолланар, Јевлахдан алдығы һәдијјәләрлә ушагларыны да севиндирәрди. Әвладларындан нижаранчылығы Әсәдин ән бөјүк гајғысы иди. Иш јолдашларынын јанында да о ушагларындан тез-тез сөз ачар, онларын тәрбијәси илә мәшғул олмаға имкан тапмадығындан шикајәтләнерди. Буна көрә о чалышырды ки, пилот кими она зәрури олан иш стажыны топлајыб гуртаран кими тәгаүдә чыхсын, галан өмрүнү аиләси илә бирликдә баша вурсун. һәтта һәјәтынын сон илләриндә Зәнкиланда һәјәтјаны саһә көтүрмүш, орада тикмәк истәдији евин өзүлүнү дә төкдүрмүшду.

РАМИЗ ТАҒЫЈЕВ: «Әсәд јахшы јадымдадыр. Сада, тәмкинли, е'тибарлы инсан иди. Аиләдән узаг дүшмәси онун үчүн чәтинлик јаратмышды. Евләриндә аз-аз оларды. Анчаг имкан дүшән кими мүтләг аиләсинин көрүшүнә јолланарды. Данышарды ки, дөрд оғлан бөјүтмәк һәјәт јолдашым үчүн чәтиндир. Кәрәк тезликлә тәгаүдә чыхым. Тәјјарәси һәмишә тәмиз вә сәлигәли оларды. Е'замијјәтдә олдуғу рајонларын вә тәсәррүфатларын рәһбәрләри дә ондан разылыг едәрдиләр».

Әсәд бүтүн өмрү боју она верилән тапшырыгларә виҷданла јанашмышды. Мәсләһәт билинән јерләрә учмагдан һеч вахт имтина етмәмишди. һәјәтынын 9 мин саатыны сәмаларда кечирмишди. II дәрәчәли пилот олмушду. Гарабағ көјләриндә Азәрбајчан вертолјотларынын дәфәләрлә атәшә мә'руз галдығыны ешитмишди, анчаг һеч бир тәһлүкә ону вәзифәсинин ичрасындан чәкиндирмәмишди. Чәсарәти, чидилији илә һәлә јолдашларыны да руһландырмышды.

Ермәни милләтчиләри Дағлыг Гарабаға силаһ вә сурсат дашынмасы үчүн Хочалы аеропортундан чох истифадә едирдиләр. Онларын бу азғынлыгларынын гаршысынын алынмасы үчүн һәлә хејли әввәлдән Хочалы аеропортуну Азәрбајчан гүввәләри нәзарәт алтына алмышдылар. Ермәниләрдән ибарәт олан техники персонал аеропортдан узаглашдырылдығы үчүн бураны Јевлах аеропортунун әмәкдашлары өз һимајәси алтына көтүрмүшдүләр. Мүһәндис-техники аваданлыгларындан истифадә етмәк үчүн зәрури олан мүтәхәссисләр һәр күн Хочалы аеропортуна кәтирилир, ахшам да кери гајтарылырды. Әсәдлә һикмәтин фачиә илә баша чатмыш учушлары да белә учушлардан брри иди. Онлар октябр ајынын 29-да сәһәр техники персоналы Хочалы аеропортуна апармыш, онларла бирликдә кери гајыдаркән ермәни милләтчиләринин күлләсинә туш кәлмишдиләр.

Әсәд бу сәфәрә һеч кетмәјә дә биләрди. Чүнки чәми ики күндән сонра о нөвбәти мә'зунијјәтә јолланагады. һеч јолдашлары да онун мә'зунијјәтә һазырлашдығыны билиб учмаға мәсләһәт билмәздиләр. Анчаг Әсәд фикирләшмишди ки, онун бурада олмаја-

чағы вахтларда пилотлар онсуз да һәдсиз зәһмәтләре гатлашагдыр вә истәмишди ки, һеч олмаса бир күнүн әзијјәтиндән иш јолдашларыны азад еләсин. Артыг тәгаүдә чыхмаг үчүн иш стажы да топламышды вә гәрәра алмышды ки, мә'зунијјәтдән гајытдыгдан сонра тәгаүд үчүн сәнәдләрини һазырласын вә пилотларла видалашсын.

Октјабр ајынын 29-да Әсәд сон учушуну һәјата кечирәчәкди. Анчаг учуш әрәфәсиндә мә'лум олду ки, онун икинчи пилоту бу учуша кедә билмәјәчәкдир. Киминсә башга бир пилотун икинчи бир пилот кими учмасы зәрурәти мејдана чыхмышды вә бу иши өз бојнуна кәтүрмәји һикмәт кәнүллү сурәтдә разы олмушду. О, аеропорта јеничә кәлсә дә Әсәдлә артыг таныш олмушду. Бу кәнчин нәзәри биликләринә, һазырлығына, ишә мүнәсибәтинә Әсәд рәғбәтлә јанашмышды вә һәтта евләриндә һәјат јолдашы Севил ханыма да данышмышды ки, јени кәлән пилотларын ичәрисиндә һикмәт адлы оғлан даһа јахшы тәәссүрат бағышлајыр. Јевлах авиадәстәсинин әмәкдашларындан Вәли Мәммәдов, Рамиз Әһмәдов, Мүһариб Ибраһимов вә башгалары да һикмәтин аличәнәблыгындан, тәмкинлијјиндән, учушгабағы имтаһаны мүвәффәгијјәтлә вермәсиндән сөз ачдылар.

ЛИЗА МӘММӘДОВА: «Кадрлар шө'бәсинин мүдири ишләдијјиндән јени кәлән пилотларын һамысы мәним јанымдан кечмәли олурлар. һикмәти дә јахшы хатырлајырам. Онлар бизә 8 нәфәр кәлмишдиләр. һикмәт елә илк бахышдан јолдашларындан сечилирди. Ити мүшаһидә габилијјәти варды. Мүлки авиасија мәктәбини гуртаран кими авиасија институнун гијаби шө'бәсинә дахил олмасы да онун һазырлығындан, чалышганлығындан хәбәр верирди. Бу надир һадисә иди. Чүнки адәтән пилотлар бир-ики ил ишләдикдән сонра института гәбул олунурлар».

Һикмәт Огтај оғлу Мурадов 1969-чу илдә Бакыда анадан олмушдур. Орта тәһсилини 190 нәмрәли мәктәбдә алмышды. Он ил әрзиндә мәктәб јолдашларындан да чалышганлығы илә фәргләнмиш, ичтимаи вә тәшкилати ишләрдә јахындан иштирак етмишдир. Шәһид ол-

масы хәбәрини ешидәндә мәктәбин директору Сона ханым Тағыјева башда олмағла бөјүк коллектив онун јас јеринә кәлмиш, һикмәти дәрин нискиллә хатырламышлар.

О, футбол ојнајар, һәрби-идман ојунларына мараг кәстәрәрди. «Гартал баласы» һәрби ојунларында һәмишә мәктәб командасынын фәалларындан бири олмушду. 10-чу синифдә охујаркән декабр ајында «Күлүстан» сарајындан мәктәблиләрин тәшкил етдији «Мәви ишыг»-да 190 нәмрәли мәктәбин шакирдләри дә иштирак едирдиләр. Бурада әјләнчәли програмла бәрәбәр мүхтәлиф викториналар, мүсабигәләр тәшкил едилмишди. һикмәт мүсабигә вә викториналарын бүтүн суалларына чаваб вериб мәктәблиләр арасында биринчи јери тутмушду. Бу хәбәр елә һәммин күн анасы Минәханым мүәллимәјә ишдән гајытмамыш чатмышды, Буну она иш јолдашы Наибә мүәллимә чатдырмышды. О мүсабигәдән гајыдандан сонра данышырмыш ки 190 нәмрәли мәктәбин шакирдләринин ичиндә һикмәт адлы бир оғлан вар иди, бүтүн суаллара чаваб верди, мүсабигәни дә УДАУ.

МИНӘХАНЫМ МҮӘЛЛИМӘ: «Мән баша дүшдүм ки, сөһбәт бизим һикмәтдән кедир. һәммин шәнликдә бизим мәктәбин шакирдләри дә иштирак едирдиләр вә Наибә мүәллимә дә онларла бирликдә «Күлүстан» сарајына кетмиш вә данышдығларынын шаһиди олмушду. һикмәтин кимлији барәдә она һеч нә демәдим. Ахшам евә кәлдим. Көрдүм ки, һәгигәтән һикмәт мүсабигәдә биринчи јер тутдуғу үчүн она хатирә медал да верибләр. Сәһәриси күн Наибә мүәллимә мәктәбдә бир дә бу барәдә сөз салды вә деди ки, һикмәт кими ушағлар валидејнләринин дә башыны уча едирр. Мән дедим ки, Наибә мүәллимә һикмәт мәним оғлумдур. О бу сөзү ешидән кими гучаглајыб мәни өпдү вә деди ки, сән хошбөхт анасан».

8-чи синифдә охујаркән һикмәтин атасы вәфат еләмишди. Бу һадисә һикмәтә бөјүк тә'сир кәстәрмишди.

Анчаг о бу иткинин агрысыны үрәјиндә дашымагла бәрабәр чалышмышды ки, анасы Минәханым мұәллимәјә һәјан олсун, онун кәдәрини вә нискилини азачыг да олса унутдура билсин. Бунун үчүн о ушаглыг гајғыларыннан, чылғынлығыннан узаглашмалы олмушду. Јолдашлары ојнамаға, әјләнмәјә чағыранда «анам тәкдир» — дејиб чох шејдән имтина етмишди, анасыны тәк гојмамышды. Минәханым мұәллимә исә она һәм ана олмушду, һәм дә вахтсыз итирдији атасыны әвәз етмәјә чалышмышды. Пилот олмаг арзусуну да һикмәтин үрәјинә о салмышды.

Минәханым мұәллимә инди өзү дә хатырлаја билмир ки, һарадан бу фикир онун гәлбинә һаким олмушду. О, өвладларындан биринин пилот олмасыны арзулајырды вә һәлә кичик јашларындан онларда бу пешәјә һәвәс ојатмаг истәјирди. Бөјүк оғлу Илгарын сәһһәти учуш төләбләринә чаваб вермәдијиндән Минәханым мұәллимә икинчи оғлу Зејнала бу јолу тутмағы мәсләһәт билмишди. Анчаг тале она да тамам башга бир јолу гисмәт еләмишди. һикмәт исә әввәлләр һүгүгшүнас олмаг арзусинда иди. һәтта 10-чу синифдә охујаркән Бақы Дәвләт Университетинин һазырлыг курсларына кетмишди. О бир мүддәт бурада дәрсләрдә иштирак етдикдән сонра кәлиб анасына билдирмишди ки, һүгүг факултәсинә кирмәк дејәсән һеч дә асан олмајачагдыр. О курсларда ешитдији сәһбәтләрдән баша дүшдү ки, бу факултәјә дахил олмаг үчүн савад һеч дә кифајәт дејил. Бундан сонра о анасынын арзуларыны һәјата кечирмәк үчүн сәнәдләрини мүлки-авиасија мәктәбинә вермәјә разы олмушду. Имтаһаны Бинә аеропортунда вермишди. Саратов вилајәтинин Краснокут шәһәриндә јерләшән мүлки авиасија мәктәбинин мұәллимләри Бақыја кәләркән бурада пилот олмаг арзусунда оланлардан гәбул имтаһанлары кәтүрмүшдүләр. һикмәт орта мәктәбдә Азәрбајҗан бөлмәсини гуртарса да рус дилиндә јазылы имтаһандан «әла» гијмәт алмышды вә севинчини дә һамыдан габаг анасы илә бөлүшмүшдү.

АКИФ СӘФӘРОВ: «һикмәтлә бир јердә гәбул имтаһаны вермишдик. Онунла јахын танышлығымыз исә Краснокут шәһәриндә башламышды. Ејни ихтисас үзрә тәһсил алырдыг. Башга-башга группларда охусаг да ја-

тагханада бир јердә галырдыг. Чох истиганлы јолдаш иди. Хасијјәтимиз бир-бири илә тутдуғундан даһа јахындан јолдашлыг едирдик. Сакит, тәмкинли көрүнмәсинә бахмајараг һәр мәсәләјә өз фикри вар иди. Арабир фикирләримиз дүз кәлмәзди, мұбаһисәләр дә едәрдик. Анчаг һеч вахт арамызда инчиклик олмазды. Јахшы да охујарды. Бир илдән сонра әскәри хидмәтә јолландыг. Мән Полшаја дүшдүм, ону исә Алманијаја кәндәрдиләр».

Биринчи курсу баша вуран кими јолдашлары илә бәрабәр һикмәти дә һәрби хидмәтә чағырмышдылар. Тале бу дөфә онун јолуну Алманијаја салмышды. Тезликлә габилијјәтини, бачарығыны бурада да кәстәрмишди, сержант рүтбәси алмышды. Она һәтта тәклиф етмишдиләр ки, әскәри хидмәтдән сонра мұгавилә илә үч ил галыб орада ишләсин. һикмәт разы олмаздан вәвәл анасына мәктуб јазмышды, онун е'тираз етдијини биләндә исә тәклифдән имтина етмишди. Минәханым мұәллимә нә вахтдан бәри евдән-ешиқдән узаг дүшмүш сонбешијинин тезликлә Вәтәнә гајытмасыны арзулајырды. Елә буна көрә дә һәтта авиасија мәктәбиндә охујанда һикмәтин өз јолдашлары илә Мурманска тәјинат алмаг фикрин дә өз наразылығыны билдирмишди. Хүсусән дә республикамызда чәрәјан едән просесләрә көрә Минәханым мұәллимә һикмәти јалныз өз халгына хидмәтдә көрмәк истәјирди.

Јанвар һадисәләри баш верәндә һикмәт Краснокутдан анасына зәнк вурмуш, Бақыда совет гошунларынын төрәтдији фачиәләр барәдә мә'лумат алмышды. Бир мүддәт сонра өзү дә Бақыја кәлмишди, Шәһидләр хијабаныны зијарәт етмишди. Кери гајыдаркән Бақы гырҗабаныны барәдә хејли әдәбијјат топлајыб өзү илә Саратына апармышды вә бурада мұәллим вә төләбәләр арасында јаймышды. Авиасија мәктәбинин һәм төләбәләри, һәм дә мұәллимләри арасында ермәниләр дә аз дејилди вә буна көрә һикмәт Саратовда апардығы ишин «чәзасыны» да чәкмишди. Сонунчу курсун имтаһанларыннан бирини о миллијәтчә ермәни олан мұәллимә вермишди. һикмәт өзү сонрадан евдә анасына данышырмыш ки, һәмин мұәллим она имтаһан суалына дүшмүш бир тәнлији бир-нечә вариантда һәлл етмәјә мәч-

бур етмишди вә нәһәјәт һикмәтә ашағы гијмәт јазмаг үчүн һеч бир бәһанә тапа билмәмишди. Белә јахшы охумағынын нәтичәси иди ки, авиасија мәктәбини битирмәмиш һикмәтә Кијев авиасија институтунун Ростов филиалынын гијаби шө'бәсинә кирмәје ичәзә вермишдиләр. һикмәт мәктәби јайда битирмәли иди. Ростовда исә гәбул имтаһанлары гышда башлајырды. Онун јахшы охумасыны нәзәрә алараг мәктәбин рәһбәрлији өзү дә һикмәтә вахтындан тез института кирмәји мәсләһәт билмишди.

МИНӘХАНЫМ МҮӘЛЛИМӘ: «1991-чи илин јанварында евә телефон зәнки олду. Дәстәји галдыранда дедиләр ки, Ростова чаваб вер. Нараһат олмаға башладым ки, Ростовда бизим һеч кимимиз јохдур? Бир аздан һикмәтин сәсини ешитдим. Тез сорушдум ки, а бала, сән Саратовда олмалысан, Ростовда нә едирсән? Данышды ки, гәбул имтаһанларына кәлибдир. Ајын 19-да вә 21-дә имтаһанлары вар. Деди ки, биринчи имтаһандан сонра јох, икинчи имтаһандан сонра зәнк едиб гәбул олунуб-олунмадығым һаггында хәбәр верәчәјәм. Өзү дә бир адәти вар иди ки, һәр һансы бир уғурлу олан кими зәнк едәрди вә дејәрди ки, ана севин, бәс филан мәсәлә белә олду. Ајын 21-дә о јенидән зәнк еләди. Телефону галдыран кими деди ки, ана севин, мән института гәбул олунмушам. Мән дә бир сөз дејә билмәдим. Башладым ағламаға. Сорушду ки, ај ана, нијә ағлајырсан ахы? Мән бунлары сәндән өтрү едирәм ки, севинәсән. Сәнсә башламысан ағламаға. Дедим, ај һикмәт, севиндијимдән ағлајырам. Мән сәннин үстүндә һеч бир әзијјәт чәкмирәм. Өзүн үчүн һәр зәһмәтә дөзүрсән».

Һәмин ил Краснокут шәһәриндә мүлки авиасија мәктәбини битириб кәлмиш 8 кәнчи Јевлаха ишләмәјә кәндәрмишдиләр. Тәһсили баша вурдугдан сонра бир ај истираһәт етмиш бу кәнчләрин ишә чыхмаг һаггында әмри октјабр ајынын 8-дә верилмишди. һикмәт чәми үч һәфтә ишләмәјә маңал тапмышды. О иш күнләрини Јевлаха кечирәр, шәнбә вә базар күнләрини исә Бакыја гајыдадрды. Учуша башламаздан әввәл учушгабағы һазырлыг кечмишди, сынагдан мүвәфғәјијәтлә чых-

мышды. Сонра исә чәми бирчә дәфә Ағчабәдија учмушду. Елә бу аз вахта да өзүнү нәзәри биликли, һазырлыгы, ишинә, күчүнә вичданла јанашан бир кәнч кими танытмышды. Чәтин јолун илк аддымларыны уғурла атмышды. Тәчрүбәли пилотларла мәсләһәтләшмәкдән практики биликләрини тәкмилләшдирмәкдән јорулмазды. Учмаға һәмишә чан атарды. Чыхаңағлары сәфәрин тәһлүкәли олмасына бахмајараг октјабр ајынын 29-да Хочалыја учмаг имканы дүшәндә о өзүнү ирәли атмышды вә Әсәдин икинчи пилотуну әвәз еләмишди.

МИНӘХАНЫМ МҮӘЛЛИМӘ: «Октјабр ајынын 25-дә һикмәт сонунчу дәфә евә кәлмишди. һәмин күн мәним анадан олан күнүм иди. һикмәт евә адәтән шәнбә күнләри кәләрди. Ајын 25-и исә чүмә күнү олса да үрәјимә даммышды ки, һикмәт мүтләг өзүнү кәтириб чатдырачаг. Нә исә јемәји биширдим, һава гаралды. һикмәт кәлиб чыхмады. Ушағлара дедим ки, бу дејәсән кәләси олмады. Елә бу вахт гапынын зәнки чалынды. Ачдым, көрдүм будур. Мәни гуңаглајыб тәбрик еләди, алдығы һәдијјәни тәгдим еләди. Дедим, ај һикмәт, һәдијјә нәјә лазым иди. Она вердијин пулу өзүн хөрчләјәрдин. Чидди көркәм алыб деди ки, ана, мән даһа ишләјирәм һа! Амма ишләсә дә һәлә мааш алмамышды вә илк маашы алмаг һеч гисмәт дә олмады. Евдә оларкән ону да билдирди ки, Кијев мүлки-авиасија институтунун Ростов филиалындан Ленинград авиасија академијасына кечмәк истәјир. Октјабр ајынын 27-дә ахшам Бинәдән тәјјәрә илә Јевлаха кери гајытдылар».

Хочалыдан Јевлаха гајыдан АН-2 тәјјәрәсинин вурулмасы Јевлахада ахшамдан хејли кечәндән сонра мә'лум олмушду. Бу һадисә барәдә Бакыда даһа тез хәбәр тутмушдулар вә гәзанын сәбәби арашдырылмадан елә ахшам телевизија илә тәјјәрәнин сых думанда даға дәјәрәк парчаланмасы вә ики нәфәрин һәлак олмасы барәдә мә'лумат верилмишди. Сонракы арашдырмалар исә бунун там әксини көстөрмишди. Гәзанын сәбәбләри илә бағлы тәртиб едилмиш 2 №-ли актда билдирилир ки, октјабрын 29-да саат 15.30-да 40704 №-ли АН-2 тәјјәрәси Әскәрәнин Ханәбад кәндиндән 1 км шималда ади һава шәраитиндә 320 метр һүндүрлүкдә даға

ичәри. Ејнәји чыхарыб бахдым. Көрдүм, јох, бу телеграмдыр. Јазылмышды ки, «Мурадов һикмәт авиакатастрофа дүшүб, ағыр вәзијјәтдәдир. Тәчили кәлин!» Буну охујанда аләм башыма фырланды. Дилим тутулду, гулагларым ешитмәди. Телефон китабчасындакы нөмрөләри көзүм көрмәди. Гачдым һәјәтә, һарај чәкдим ки, көмәк един. Јахынлашан танышлара дедим ки, көмәк един, һеч олмаса Илгары, Зејналы тапым. Сағ олсунлар, онлар да зәнк етдиләр. Аз сонра ев долду адамларла. Өзүдән мәнән башга һамы билирмиш ки, һикмәт артыг рәһмәт кедиб. Нә исә ушагларла ығышыб кетдик аэропоррта орадан тәјјарә илә Јевлаха учаг. Јолда Илгара дејирдим ки, нәјин баһасына олурса-олсун кәрәк һикмәти бура кәтирәк, бурада мүаличә олунсун. Илгар да мәнә һеч нә демир. Аэропортта бизә дедиләр ки, бир гәдәр көзләјин, инди В. Садыхлы Јевлахдан учуб кәлмәлидир, ондан вәзијјәти өјрәниб сонра кедәрсиниз. Бир аздан В. Садыхлы учуб кәлди. Өввәлчә мәни јахын бурахмадылар. Бајырда ығышыб хејли сөһбәт етдиләр. Үрәјим дөзмәди, мән дә онлара јахынлашдым. Сорушдум ки, мәним балама нә олуб? Ону мән јетимликлә бөјүтмүшәм. О да чаваб верди ки, еј ана тәкчә сәнин балан саламат чыхыб. Даһа онун һансы мәнәна дедијини баша дүшмәдим. Бу хәбәрдән бир гәдәр сакитләшдим. Зејнал кәлиб деди ки, В. Садыхлыја кәрә һамымызын ора кетмәјинә еһтијач јохдур. Бир нәфәр кетсә бәсдир. Илгар кетсин, биз гајыдаг. В. Садыхлы исә әслиндә дејибмиш ки, јалныз бир нәфәр кетсин ки, мејидләри танысын. Зејналла гајыдыб кәлдим евә. Ев дә адамла долу иди. Бир дә ахшам балкондан баханда көрүрәм ки, машындан табут дүшүрүрләр. О күндән бәри нә кечәм вар, нә күндүзүм».

Јашадыглары јерләрдә торпаға тапшырылан авиаторлар өлүмләрилә бизи һансы сынагларын көзләдијини хәбәр вердиләр. Чәрәјан едән һадисәләр исә лазымынча гијмәтләндирилмәдијиндән сонрадан һәлә нечә ананын нәләси јурдумузун нәләсинә гарышды. Бизә гәним јағылар јурд-јувамыздан говулмајынча исә нә аналарымызын үрәји сојујачаг, нә торпагларымыз динчлик тапачаг, нә дә шәһидләримизин руһу раһатлашачаг.

Мај 1993.

СОНУНЧУ РЕЈС

Једдинчи синифдә охујан Сәфанын ДТК әмәкдашларынын тәғибинә мәрүз галачағына һеч ким инанмазды. һеч атасы Фәтулла киши дә буна инанмамышды. Анчаг бир күн ДТК әмәкдашларынын сөһбәтинә дә'вәт едилдикдән сонра анламышды ки, Сәфанын ушаг әркөјүңлүјүнү вә хәјалпәрвәрлији кими баша дүшдүјү сөһбәтләринин архасында нә дајаныр. Сәфа һансы дүшүнчә тәрзинә вә дүнјакөрүшүнә маликдир.

Гоһумларынын, хүсусән дә бөјүк гардашы Әбдүл Сәфабәјлинин дедикләринә кәрә Сәфанын ачыгфикирлилији, јашадыгы чәмијјәтин чәрчивәләринә сығмајан гејри-стандарт мүһакимләри һәлә ушаг јашларында өзүнү көстәрмиш вә буна кәрә дә ДТК-нын күчлү тәғибинә мәрүз галмышды.

Әчдадлары әслән Губадлы рајонундан олан Сәфанын атасы милис кими мүхтәлиф рајонларда хидмәт едији үчүн о, 1958-чи илдә Масаллыда доғулмуш, ушаглығынын бир һиссәсини Чәлилабадда кечирмиш, орта мәктәби исә Губадлыда баша вурмушду. Сәфанын ачыгфикирлилији дә елә бурада өзүнү көстәрмишди. О, 7—8-чи синифләрдә охудуғу вахтлар әтрафында баш верәнләрә гаршы бикәнә галмамыш, ушаг олмасына бахмајараг чәмијјәтин нөгсанларыны чохлаындан јахшы баша дүшмүшдү. Әбдүл Сәфабәјли хатырлајыр ки, елә о вахтлар Сәфанын халг дружиналарыны јенидән формалашдырмаг, мүфтәхорлуға гаршы тә'сирли мүбаризә васитәләри тапмаг барәдә јазылы гејдләри вар иди. Сөзсүз ки, 7-чи синифдә охујан бир ушағын фикир вә мүлаһизәләри дәрин субъективликдән, сырф ушаг дүнјакөрүшүндән чох да узаг кедә билмәзди. Баш верән просесләрин тәһлили вә ондан чыхыш јоллары ушаг тә-

хәјјүлүнә әсәсланырды. Лакин бунунла белә Сәфа чох мәсәләдә мөвчуд вәзијјәтлә ачыг-ачығына разылаш-мырмыш вә бу наразылыгыларыны башгаларына чатдырмагдан чәкинмәдији үчүн ДТК-нын диггәтини өзүнә чәлб етмишди. Бу органын хәбәрдәрлыгындан сонра о өз фикир вә мұлаһизәләри, гејдләри илә долу олан ики папканы халасы евиндә кизләдибмиш. Халасы сонрадан буну Әбдүлә дејибмиш. Әбдүл исә Сәфанын һәјатына көрә наһаһәт олдуғу үчүн һәммин говлугдан бир нечә сәнәд көтүрүб галанлары мөһв едибмиш.

Һәммин говлуглардан саламат галмыш сәнәдләр һәлә кәнч јашларындан Сәфанын Азәрбајчанда авиасијанын перспективи илә марагландығыны көстәрир. Бу сәнәдләрин бириндә о Азәрбајчанда авиасијанын инкишафы, бачарыглы авиаконструкторларын јетишмәси үчүн шәраитин олмамасындан шикајәтләнирди.

Орта мәктәбдә Сәфа шә'р дә јазырмыш. Өзү дә «Шејх Сәфа» тәхәллүсү илә. Инди о шә'рләрдән демәк олар ки, саламаты јохдур, Әбдүл сөһбәти заманы билдирди ки, Сәфанын бу тәхәллүсү она чох јуморлу көрүнүрдү вә белә орижинал, һәм дә мөзәли тәхәллүс сечдијинә көрә она саташырды, бу атмәчалары чох сојугганлылыгга гаршылајырмыш вә она да сојугганлы олмағы мәсләһәт биләрмиш. һәтта бунунла бағлы о гардашына бир бәнд шә'р дә јазмышды:

Һирсләнмә, һирсләнсән гајытмаз зәрәр
Өз сағлам һалына ејләјәр әсәр
Башын һирсләнмиши ағыллы олмаз
Достлуға, севкијә кәтирәр хәләл.

Сәфадан јадикар галмыш бир бејт шә'р дә вардыр:

Ағыр күндә Ватән дөнүб намус олур
Белә күндә мөһкәм олаг биз кәрәк.

Көрүнүр бу сәтирләри Сәфа республикамызын башы үзәрини гара булудлар аландан сонра јазыб, наһаһәтчылығыны, һәјәчанларыны шә'рлә ифадә етмәјә чалышыбдыр.

1979-чу илдә Бугурсландакы мүлки-авиасија мәктәбини битирән Сәфа тә'јинатла Бакыја көндәрилмишди. Јолдашларынын чохуну Забрәт авиадәстәсиндә сахласалар да ону Јевлаха јолламышдылар. Бу јолла да мүлки авиасија идарәсинин рәһбәрлији гәтијјәти, һәр сөзү үзүнә демәси илә фәргләнән Сәфаны өзләриндән даһа да узаглашдырмышдылар. Анчаг бу Сафаны јолундан јајындырмамышды. Јевлахда АН-2 тәјјәрәләриндә ишләдији вахтларда авиадәстәдә көрдүјү чатышмазлыгларга гаршы һәмишә ачыг мұнасибәтини билдирәр, һағлы јерә рәһбәрләри тәнгид етмәкдән чәкинмәзди. Бу тәнгидләрлә разылашмајан рәһбәрләр исә сөзсүз ки, Сәфанын ирадларыны сәкитчә гәбул едә билмирди. Бир дөфә һәтта онун Бакыда ишләјән әмисинә дә хәбәр көндәрмишдиләр ки, Сәфа илә бачара билмирләр. Бүтүн бунларга көрә исә ону узун мүддәт партија сырларына гәбул етмәкдән дә имтина етмишдиләр.

Әбдүл Сәфабәјлинин дедикләриндән: «Сәфа Јевлахда ишләјәндә мән дә Әли-Бајрамлыда ишләјирдим. Бир дөфә мәнә мәктүб јазды ки, тез кәл јаныма, мәни бурада артыг бездирибләр. Сәһәриси күн јолдашым Јевлаха. О јатағханада јашајырды. Вәзијјәти барәдә хејли данышды. Деди ки, партијаја кечмәк барәдә әризә вермишәм, анчаг һәр сөзү үзә дедијим үчүн мәни-гәбул етмәк истәмирләр. Јевлах авиадәстәсинин Түлүстан адлы рәһбәрләриндән бирисини шәхси һеј'әтә гаршы пис мұнасибәтдә олдуғуну көрүб тәнгид етдији үчүн о да һирсләниб дејибмиш ки, мән өләнә кими сән партијаја дахил ола билмәјәчәксән. Сәфа да чаваб верибмиш ки, нејнәк ону да көзләјәрик. Анчаг сонрадан ону партијаја гәбул етмишдиләр.

Бунунла белә Сәфа Јевлахдакы вәзијјәти көрүб ордан ишдән чыхмышды вә Ригаја кетмишди. Әввәлчә Ригада техники пешә мәктәбләриндән бириндә ишләмишди. Аз вахт ичәрисиндә шәһәрдә јашајан азәрбајчанлыларла таныш олмуш вә «Азәри» чәмијјәтинин тәшкилиндә вә фәалијјәтинин истигамәтләндирилмәсиндә јахындан иштирак етмишди.

«Сәфа Гарабаға кетмәздән әввәл бүтүн гоһумларла

көрүшмүшдү. Билмирәм бөлкө үрөжинә нәсә даммышды. Телефонла Аллаһшүкүр Пашазада вә Б. Ваһабзада илә һансыса чәмијјәт барәсиндә сөһбәт едирди. Өлүмүндән сонра өјрәндим ки, о вахтлар Ригада ишләјәркән азәрбајчанлыларын «Азәри» мәдәнијјәт мәркәзинин јарадычыларындан бири олуб. Елә Бәхтијар мүәллимлә дә бу һагда данышырмыш». «Халг Ордусу» гәзети №6, 6 март 1992-чи ил.

Аз сонра Сәфа јенидән Бақыја гајытды. Забрат АЗАЛАЕРО авиасија дәстәсиндә ишә дахил олду. Үчүнчү авиескадрилјанын камандиринин көмәкчиси вә АТП авиатехники вәзифәләрини мүвәггәти ичра еләди. 1991-чи илин апрелиндә учуш вәзифәсинә бәрпа едилди. АН-2 тәјјарәсинин икинчи пилоту олду. Кијев авиасија институтунун Ростовдакы филиалынын гијаби шөбәсинә дахил олмушду. Анчаг диплом ишини мүдафиә етмәјә мүвәффәг олмады. Бир илә кими Бақыда гејдијјатсыз јашады. Өлүмүндән бир һәфтә габаг нәһајәт ки, гејдијјата дүшә билди.

Забрат авиасија дәстәсинин ишчиси Шаһмур Мәһәрәмөвун дедикләриндән «Бир дәфә бирликдә Тбилисијә кетмәли идик. Сәфа деди ки, кәрәк Јанвар һадисәләри илә бағлы чохлу гәзет вә әдәбијјат көтүрәк вә орада көрүшдүјүмүз адамлара пәјләјарыг. Алдыг да, һәтта тәјјарәнин стүардессасына да о гәзетләрдән вердик. Рәһмәтлик Ајдын Мәммәдов да гаршыда отурубмуш. Кери ганрылыб бизи көрдү. О мәнимлә таныш иди. Идарә етдијимиз вертолјотла ону бир нечә дәфә Азәрбајчанын мүхтәлиф рајонларына апармышдым. Сәфаны исә танымырды. Мән онлары да таныш етдим. Гәзети нәјә көрә стүардессаја вердијимизи дедим. Мәгсәди-мизи бәјәнди. Бизә тәшәккүрүнү дә билдирди.

1991-чи илин нојабр ајынын 20-дә республика рәһ-бәрләринин олдуғу вертолјотун вурулмасыны да Сәфа дәрин бир јанғы илә гаршыламышды. Бу фақиәнин гур-банларынын дәфн мәрасиминдә дә иштирак етмишди. «Јахшы јадымдадыр, шәһидләримизин (вертолјотда ву-руланлар нәзәрдә тутулур) дәфн мәрасиминдән сонра евә кәлиб деди ки, Алынын ушағлары микрофон гар-шысында даныша билмәдиләр. Бир анлыг јерлә көјүн арасында тәһалашдым. һара гачдымса дәрдими сөјлә-мәјә бир кимсәни тапа билмәдим. һара бахдымса Са-латынын көзләри мәни арады» (Халг Ордусу» гәзети, №6, 6 март 1992-чи ил).

Сәфа мөјдән һәрәкатында да иштирак етмишди. Республикада баш верәнләри тәһлил едиб ондан чыхыш јоллары арајан Сәфа јени бир партија јаратмаг вә һәмин партијанын сијаси хәтти илә халгымызын хошбәхт кәлә-чәји үғрунда мүбаризә апармаг, әтрафына һәмфикирләр топламаг истәјирди. О һәмин партијанын програм сә-нәдләринин лајиһәләрини, республиканын демократик јолла кәләчәк инкишафы барәсиндә јазылы фикир вә мүлаһизәләрини дә һазырламышды.

Сәфанын јени партија јаратмаг планыны Забрат авиасија дәстәсинин ишчиси Шаһмур Мәһәррәмөв да тәсдиг етди. Шаһмур Мәһәррәмөв сну да гејд етди ки, Сәфанын мөвчуд режимлә, тоталитаризмлә барышмаз олмасына бахмајараг дәстәнин партија тәшкилаты кати-бинин мүавини иди. Өзү дә Сәфа бу ишдән узаглашмаға елә дә тәләсмирди. Даһа доғрусу о бу вәзифәнин им-канларындан бир трибуна кими истифадә едирди. Сәфа бу тәшкилатын сәләһијјәтиндән истифадә едәрәк һаг-сызлыгын, әдаләтсизликләри хүсусән азәрбајчанлыла-ра гаршы өзүнү көстәрән дискриминасијаларын габағына алмаға чалышырды. О јахшы билирди ки, вәзифәдән ис-тефа версә јени сечиләчәк мүнасиб шәхсләр һеч дә һәмишә ишчиләрин мәнәфејини мүдафиә етмәјәчәк, демократик дәјишикликләрә рөвач вермәјәчәкдир. Буну Сәфанын һәмфикиргәри дә јахшы баша дүшүр-дүләр, онун әгидәсинин дәјишмәзлијинә дә инанырды-

лар. О савадлы данышыгы, тәфәккүр тәрзи илә һәмсөһ-
бәтләрини һейран гојарды. Мейрибан, сәмиими бир
инсан иди. Этрафындакыларла үнсийәтдә һәддән артыг
нәзакәтли иди. Бу кейфијәтинә керә јолдашлары ону
чох севәрдиләр.

АН-2 тәјјарәсиндә ишләјәркән Сәфа республика-
нын бир чох рајонларында мүхтәлиф јүкләр дашымыш-
ды. Анчаг вертолјотларда учмаг һәвәси ону раһат бу-
рахмырды. 1991-чи илин октябр ајында Сәфа Кремен-
чуг шәһәриндә үч ајлыг хүсуси тәкмилләшдирмә кур-
суну битирдикдән сонра МИ-2 вә МИ-8 вертолјотларын-
да учмаг һүгугу әлдә етмишди. 1992-чи игин январында
Сәфа МИ-8 вертолјотларынын икинчи пилоту вәзифә-
синә тәјјин едилмишди. Елә һәмин ајын 14-дә Сәфа илк
мүстәгил учушуну имра едәрәк нөвбә үзвләрини нефт
дашларына чатдырмышдыр.

Узун мүддәт Забрат авиадәстәсинин командиринин
сийәси ишләр үзрә мүавини ишләмиш вә һазырда дәс-
тәнин дөјүш вә әмәк шөһрәти музејинин мүдири олан
Јефим Јефимович Коган данышырды ки, 1987-чи илдә
адамлары нефт дашларына нөвбәјә апаран вертолјотун
кери гајыдаркән елә дәнизин үзәриндәчә мүһәррикин-
дә хараблыг мејдана кәлибмиш. һәмин хараблыг елә чидди
имиш ки, екипажын командири Виктор Серјокин һәтта
вертолјотун дәнизә отурдулмасы вариантыны да көтүр-
гој едибмиш. Чүнки учушун давам етдирилмәси гәзәјә
кәтириб чыхара биләрди. В. Серјокин фикирләширмиш
ки, вертолјотун өзүнүн дәнизә дүшмәјиндәнсә онун суја
отурдулмасы адамларын сағ галмасына сәбәб ола би-
ләр. Анчаг Виктор Рәсилјевич ону да баша дүшүрдү ки,
бу вариант һеч дә тәләфатын гаршысыны алмајачагдыр.
Борту саһилә чатдырмаг һәм екипажы, һәм дә сәрни-
шинләри гәзадан хилас етмәјин јеканә јолу иди. Екипа-
жын о бири үзвләри илә бирликдә гыса мүддәт әрзиндә
В. Серјокин бәлкә дә өмрүнүн ән көркин вә һәјәчанлы

анларыны јашамышды, бөјүк тәчрүбәси онун көмәјинә
чатмышды. Вертолјоту саһилә ендирәндә дахили бир
раһатлыг вә разылыгла севинчини кизләтмәмишди.
Ј. Коган хатырлады ки, Забратда узун мүддәт әрзиндә
чох пилотларла растлашмышам. Анчаг һәмин вәзијјәт-
дән вертолјоту чыхармаг үчүн мәнз В. Серјокин билији,
бачарыгы, тәчрүбәси вә инадкарлыгы лазым иди. Бу
кејфијәт исә онда һәмишә олмушду. В. Серјокин бу
бөјүк тәчрүбә вә вәрдишләри бирдән-бирә әлдә етмә-
мишди. Нечә илләрин јорулмаз әмәјинин нәтичәси иди
бу билик вә тәчрүбә. Әзү дә В. Серјокин бүтүн тәчрүбә
вә вәрдишләрини Азәрбајҗан торпағында әлдә етмиш-
ди. Она керә дә о Азәрбајҗаны өзүнүн икинчи вәтәни
сәјырды. Әзүнү бу торпагдан ајры тәсәввүр едә бил-
мирди.

1944-чү илдә Тбилисидә анадан олан Виктор јаша
долдугча атасынын јолу илә кетмәји гәрара алмышды.
О да пилот иди. Икинчи дүнја мүһарибәсиндә авиадәс-
тәларин бириндә хидмәт етмиш вә һәлак олмушду.
Викторун анасы да тәләјини авиасийәјә бағламышды. О
бүтүн өмрү боју авиадәстәләрдән биринин тәркибиндә
сәһийә һиссәсиндә чалышмышды.

Авиаторлар аиләсиндә тәрбијә алмыш Виктор орта
мәктәби гуртаран кими Кременчуг мүлки авиасийә мәк-
тәбинә дахил олмуш вә 1968-чи илдә бу мәктәби битир-
дикдән сонра Забрат авиасийә дәстәсинә кәндәрилмиш-
ди. Әмрүнүн сонуна кими дә елә бурада чалышмышды.
Биринчи дәрәчәли тәјјарәчи иди. Дәфәләрлә чәтин
вәзијјәтләрә дүшмүшдү, нә гәдәр азәрбајҗанлылары
чәтин вәзијјәтдән чыхармышды, нә гәдәр кәндләримиз
јашајыш мәнтәгәләримизә әрзаг, дәрман ләвазиматы
чатдырмышды. Гарабағда ону јахшы таныјырдылар.
Онун идарә етдији вертолјота үмид көрпүсү кими ба-
хырдылар.

Коллективдә бир ағсагал кими һамы она һөрмәт
едирди. 1988-чи илдә Ермәнистандан говулмуш олан
азәрбајҗанлыларын дашынмасында онун бөјүк зәһмәти
вар иди. Әз вертолјоту илә минләрлә адамы өлүмүн
чәнкиндән гуртармышды. Күнү-күзәрәни мүһарибә ке-
дән рајонларда кечәрди. Белә сәфәрләри заманы Вик-
тор Серјокин дәфәләрлә ермәни гулдурларынын атәш-

31

ләринә мә'руз галмышды. Лакин күнаһсыз инсанларын чәтин вәзијәтдә галдығларыны көрәндә идәрә етдији вертолјотуну ән тәһлүкәли јерләрә ендирмәкдән чәкинмәди. Инсан тәлејинә лагејд гала билмирди. һәмин анларда гәтијјәттилији, сојугганлы һәрәкәтләри онун јолдашларынын да рәғбәтини газанарды. Забрат АЗАЛАЕРО авиасија дәстәсинин ишчиси Шаһмур Мәһәррәмов данышырды ки, бортмеханик кими учдуғу вахтлар В. Серјокинлә биркә сәфәрләрим чоһ олмушду. һәмин сәфәрләр заманы Виктор Василјевичин горхмазлығыны, пешәкарлығыны өз көзләримлә көрмүшдүм. 1991-чи илдә бир дәфә Лачын әразисиндә азәрбајчанлы чобанлар ермәниләрин мүһасирәсинә дүшмүшдүләр. Онлара көмәјә кетмиш һәрбчиләр дә чыхылмаз вәзијәтдә галмышдылар. Рајонун әслән Шимали Гафгаздан олан коменданты да онларын ичиндә иди. Бизә дедиләр ки, һәм орадакы һәрбчиләрә сурсат чатдырағ, һәм дә силаһсызлары тәһлүкәли зонадан чыхарағ. Күчлү атышма кетдијиндән һәрбчиләрин сурсаты гуртармағ үзрә иди. Вертолјоту белә бир јерә ендирмәк һәм јүксәк пешәкарлығ, һәм дә бөјүк рисг тәләб едирди. Анчағ В. Серјокин ора кетмәкдән имтина етмәди. һәр тәрәфдән күллә јағмасына бахмајарағ вертолјоту лазым олан јерә ендирди. Јахшы ки, о вахт ермәниләрин вертолјоту ракети јоһ иди. Сурсаты һәрбчиләрә чатдырыб лазым олан адамлары да орадан чыхардығ. һәрби комендант севиндијиндән В. Серјокинни әлини сыхды вә деди ки, бизи өлүмдән гуртармысыныз. Сиз олмасајдыныз орадан чыха билмәздик.

Азәрбајчанда ишләдији илләрин 12500 саатыны В. Серјокин һавада кечирмишди. Әкәр һәмин саатлар километрә чеврилсә тәсәввүр етмәк олар ки, Виктор Василјевич үмуми учуш саатлары әрзиндә нечә дәфә јер күрәси әтрафында дөврә вура биләрди. Буна көрә дә о дәстәнин ән тәчрүбәли пилотларындан бири сајылырды вә ән мәс'улијјәтли учушлары да онун командир олдугу екипажа тапшырырдылар.

Вертолјот командири һүсејн Әһмәдовун дедикләриндән: «Виктор Василјевичи алты илдән чоһ иди ки таныјырдым. Пенсияја чыхмаға һазырлашырды. Дәфә

ләрлә онун рәһбәрлик етдији һеј'әтдә икинчи пилот олмушам. Јердә олдугу кими сәмада да бир-биримизи јахшы баша дүшүрдүк. һәр дәфә учушу баша чатдығдан сонра әлими сыхыб разылығ едәрди. Азәрбајчана, бу дијарын адамларына вургун иди. Өзүнү бакылы сајырды.

Сифәтиндә артмыш гырышларын дәринлијиндән һәзин нуранилик јаған Сүфајә хала гијмәтли јадикар кими сахладығы бир овуч торпағы көксүнә басыб дәрин сүкута гәрг олдугу. Гәһәрини күчлә боғду. Кәсәрини итирмиш бахышларыны диварда гара һашијәә алынмыш шәклин үзәри илә сүрүшдүрдү:

— Бу торпағы горујурду, бу торпағын да гурбаны олдугу. Ону Гарабағдан кәтирмишди. Сорушанда ки, нејнирсән бу бир овуч торпағы, бу ки бизим өз торпағымыздыр? Деди ки, бизим олса да бизим көмәјимизи үмидлә көзләјән торпағымыздыр, Гарабағ торпағыдыр... Инана билмирәм, ај бала, онун өлмәјинә. Күндә јүз дәфә өлүб дирилирәм, көзләрим јоллардан јығышмыр. һеч олмаса онун јанән вертолјотуну мәнә көстәрмиш олсајдылар көзләрим јығышарды. һәр гапы ачыланда дејирәм инди чә Әрәстун кирәчәк ичәри әлиндә дә дипломаты. Гарабағын дағларындан кәтирдији отлары, өләфләри төкәчәк столун үстүнә, сонра да ширин вә гајғыкеш сәһбәтләри илә бизи овундурачағ.

Өртүјүнүн чижинә салланмыш ганады илә алачаланмыш көзләрини силән Сүфајә хала башына топлашмыш өвләд вә гоһумларындан габағ үрәјини бошәлтмаға чалышыр, дағ гәмәтли оғлунун үрәјини дидиб-парчалајән хатирәләрини чөзәләјир:

— Сон вәсијәтини јеринә јетирә билмәдим, ај бала! Сәфәрдән габағ елә бил үрәјинә даммышды. Елә һеј дејирди ки, өлүб еләсәм мәни рајонда нәнәмин бөјрүндә басдырын. Анчағ үрәјим кәлмәди ону јолдашларындан ајырмаға.

Гарабағын елә бир јашајыш мәнәтәгәси тапылмазды ки, Әрәстун срада олмасын, ермәни милләтчиләринин

төрәтдикләрини өз көзләри илә көрмәсин. Нә гәдәр һәҗечан баһасына баша кәлмиш бу сәфәрләр заманы шаһиди олдуғлары Әрәстун ермәни дашнакларынын ич үзүнү ачмышды. Онларын бејнәлмиләлчилијинин архасында нәләр дајандығыны нүмајиш етдирмишди. Бу дәһшәтли сәһнәләр Әрәстунә һәм дә онун бабаларынын башына кәләнләри хатырламышды, онларын «ермәнидән бизә дост олмаз» сөзләринин доғрулуғуна инандырмышды. Әрәстунун ана бабасы Баһид Чәләби оғлу һәлә 1918-чи илдә Шамаһы гәзасына дахил олан Пирәбилгасым кәндинин чамаатыны ермәни дашнакларынын әлиндән хилас етмишди. О гулдур дәстәсинин ичәрисиндә киләрдән таныш чыхмыш бир ермәнинин васитәсилә гулдурбашы илә данышыға кирмиш, тутаулан һәр адамынәвәзинә бир гызыл онлуг вериб чамааты азад етдирмишди. Әрәстун өзү дә бу кәнддә анадан олмушду. Тәкчә бу һадисә илә бағлы јох, о бүтөвлүкдә әсрин әввәлләриндә Шамаһы гәзасында ермәни вәһшиләринин төрәтмиш олдуғу фақиәләр барәдә чох ешитмишди. Сонралар бу кәнд Исмајыллы рајонунун еразисинә верилмишди. Әрәстунуң аиләси сонрадан Бақыја кечмүшдү. Атасы Испәнди киши һалал зәһмәтлә өз өвләдларына бу бөјүк шәһәрдә бир тикә чәрәк газанмышды. Ушағларыны да өзү кими зәһмәткеш вә ишкүзар тәрбијә еләмишди. Әрәстун 220 нөмрәли орта мәктәби баша вуруб «Азон» заводунун нәздиндә олан пешә мәктәбини битирмиш вә елә һәмин заводда да ишә башламышды. Анчағ учмағ зарусу, истәји һеч вахт ону раһат бурахмамышды. Гоһуму вә јахын досту Рафиг Бәдәловун тәклифи илә нәһәјәт 1976-чы илдә о арзуларына чатмағ үчүн өз күчүнү сынамағ пәрарына кәлди вә имтаһан верәрәк Выборг техники-авиасија мәктәбинә дахил олду. 1978-чи илдә тәһсилини баша вурандан сонра ону тәјинатла Забрат авиадәстәсинә кәндәрдиләр. Әрәстуну бурада АН-2 тәјјарәләри үзрә техники хидмәт вәзифәсинә гәбул етдиләр. Аз вахтда о өзүнү савадлы, ишкүзар, бачарығлы, мүтәхәссис кими көстәрә билди. Она һәвалә олунан бүтүн ишләрин өһдәсиндә

бачарыгла кәлирди. 1985-чи илдә Әрәстуну МИ-2 вә МИ-8 вертолјотларынын техники хидмәти илә бағлы олан бир ишә кечириләр. 1989-чу илдә Полтавада үч ајлыг тәкмилләшдирмә курсуну битирдикдән сонра о МИ-2 вертолјотларына борт механик кими гәбул едилмишди. 1991-чи илин апрелиндән исә о МИ-8 вертолјотлары үзрә борт механик вәзифәсиндә чалышырды вә бу вәзифәјә тәјин едилмәздән әввәл о Кременчуг шәһәриндә МИ-8 вертолјотларында ишләмәк үчүн о үч ајлыг тәкмилләшдирмә курсуну гуртармышды. Әрәстун тәһсил дөврүндән галан гејдләри көстәрир ки, о өз билликләрини тәкмилләшдирмәк үчүн нечә дә инадла чалышырмыш. Вертолјотларла елә илк учушлардан о чәтин вәзијәтлә үзләшмишди. 1986-чы илдә чәкдирмиш олдуғу шәкилләрдән биринин архасындакы јазыдан мәлум олур ки, МИ-2 вертолјотунун мүһәррикинә өмәлә кәлмиш хараблыға көрә онлар учушу дајандырыб Гарабағын јухары һиссәсиндә јерә енмәјә мәчбур олублармыш.

* * *

Гарабағын јухары һиссәсиндә баш верән проселәрин һарадан көк алдығыны Әрәстун да јахшы баша дүшүрдү. О анлајырды ки, кечмиш мәркәз халғларын суверенлик әлдә едиб мүстәгил шәкилдә өз мүгәддәрәтларыны мүәјјәнләшдирмәк арзусу илә һеч чүрә баһарыша билмәјәчәк. Империя еһтирасларындан әл чәкә билмәјән мүәјјән даирәләр халғлар арасындакы конфликт гызышдырмагла онлары өз чајнағында сахламағ истәјир. Буна көрә Гарабағдан сөз дүшәндә о һәр кәлмә башы тәкрар едәрмиш ки, бүтүн бу ишләри гарышдыран рус империясыдыр вә бу ојунлардан тәкчә силаһ күчүнә чыхмағ мүмкүн дејил. Бурада дүзкүн сијасәт дә јеридилмәлидир. 1991-чи илин 20 нојабрында республиканын дөвләт вә һөкүмәт адамларынын учдуғу вертолјотун вурулмасыны да о бу сијасәтин ачы нәтичәси сајырды. һәјатыны сәмаја бағламыш адам кими о бу вертолјотун вурулмасыны чох бөјүк ағры илә гаршыламышды. Анасы Сүфајә хала деди ки, һәмин вертолјот вурулан күнләри Әрәстун е'замијјәтдә иди. Шәһидләрин дөғн мәрәсимини тәшкил едилән күнү кәлиб чыхмышды.

Кефсиз иди. Ганы бәрк гаралмышды. Дәфн мәрәсиминдә иштирак етмәји арзулајырды. Тәәссүф едирди ки, кәлиб вахтында чата билмәјибдир. Ушаглара тапшырды ки, шәһид оланларын шәкилләрини кәсиб албома јапышдырсынлар вә сахласынлар.

20 нојабр фақиәсиндән сонра Әрәстун артыг јахшы билирди ки, Гарабағ сәмаларынын динчлијинә сон гојулубдур. Бу зонада һәр учуш истәнилән заман фақиә вә өлүмлә нәтичәләнә биләр. һәјат јолдашы Рәһилә ханым сөһбәтимиз заманы деди ки, бир дәфа телевизијада верилишә бахырдыг. Гарабағла бағлы сөһбәтләрдә гејд едилди ки, ермәни гулдурлары бизим вертолјотлары вурмағ үчүн артыг истилик ракетләри әлдә едибләр. Бу сөзләри ешидәндә Әрәстун аз гала отурдуғу јериндән диқ атылды. Әлләрини дизинә чырпды ки, белә дә шәј олар?

Гарабаға учан вертолјотлар исә һәлә ермәниләр истилик ракетләри әлдә етмәмишдән әввәл дә онлар тәрәфиндән атәшләрә мә'руз галырдылар. Гардашы Әфләтунун вә језнәси Шамилиң дедикләринә керә Әрәстунун учдуғу МИ-2 вертолјоту илк дәфә 1991-чи илин октјабр ајынын 1-дә Кәркичаһан кәнди јахынлығында атәшә мә'руз галмышды. Илк дәфә белә вәзијәтә дүшән екипаж өзүнү итирмәмишди, шәраити дүзкүн гижмәтләндирерәк тәһлүкәдән узағлаша билмишдиләр. Учушдан сонра Әрәстун бачысы Мәдинәдән хаһиш етмишди ки, бирликдә Нардаран пиринә кетсинләр. Илк тәһлүкәдән саламат гуртардығлары үчүн Әрәстун Нардаран пирини зијарәт едиб нәзир вермәк истәјирди. Үмумијјәтлә онун динә бөјүк е'тимады вар иди. Аиләләриндә дә елә бу руһда тәрбијә алмышды. Евләриндә гуран китабы сахлајар, дини сөһбәтләрә гулаг асмағы едәрди. һәлә курсантлыг дөврүндә чәқдирдији шәкилсәвәрди. Өзү дә јери кәлдикчә бу барәдә мүталиәләрдән биринин архасында о өз әли илә белә бир чүмлә јазмышды: «Ја Аллаһ, өзүн мәнә көмәк ол». Бөјүјәкичијә олан һөрмәти дә о дини е'тигадларын тәләбләри илә бағлајырды. Јола атылмыш чәрәк парчаларыны көтүрүб тәмиз јерә гојар, инсанларын белә нанкөрлуғуна лагејд гала билмәзмиш. Е'замијјәтләрә јолландығы вахт-

ларда евиндә киши јеринә гојуб кетдији оғлу Елнур да бу руһда бөјүтмәјә чалышырды. Она хүсусән гочалара гадынлара гаршы диггәтчил олмағы төвсүјә едәрди.

°°°

Әрәстун Гарабаға учмагдан һеч вахт чәкинмәмишди. Чүнки о да бир чох јолдашлары кими баша дүшүрдү ки, дүшмән таптағы алтында инләјән Гарабағ торпағынын бу күн онлара бөјүк еһтијачы вардыр вә онлар бу көмәји чатдырмасалар кәнардан кимсә кәлиб һәјатлары илә Азәрбајчан торпағлары наминә рисг етмәјәчәкләр. һәтта өвләдләри да тез-тез ону е'замијјәтә кетмәкдән чәкиндирмәјә чалышанда чаваб верәрмиш ки, бәс Гарабағда галмыш јүзләрлә сизин кими ушағы ким хилас еләсин? Мән кетмәјим, башгасы кетмәсин. Онда бу јазығлар кимин үмидинә галсынлар?

°°°

1991-чи илин октјабр ајынын орталарында Әрәстун Ағдам рајонунун ермәниләрлә сәрһәд олан кәндләри јахынлығында икинчи дәфә дүшмән атәшинә мә'руз галмышды. Онлар хәсарәт алмыш вертолјоту мәһарәтлә Забрата чатдыра билмишдиләр.

°°°

Бир дәфә исә евә бир тојуг кәтирмишди. Данышырмыш ки, Гарабағын азәрбајчанлылар јашајан кәндләринин бириндә гоча бир киши ону салона көтүрмәсини хаһиш едир. Вертолјот исә башга јерә кедәчәкмиш. Кишинин јалварышларыны көрдүкдән сонра она сөз верир ки, планлашдырылмыш нөгтәјә дәјдикдән сонра кери гајыданда мүтләг ону көтүрәчәкдир. Белә дә едир. Әрәстунун јахшылығынын әвәзини чыхмаға чалышан киши өзү илә апардығлары тојуглардан бирини она бағышлајыр. Әрәстун имтина едирсә дә киши дә инадын-дан дөнмүр. Ахырда јашлы кишинин гәлбини гырмамағ үчүн тојуғу көтүрүб евә кәтирир.

°°°

Сүфәя халанын дедикләринә көрә Әрәстунун дахил олдуғу екипажын идарә етдији вертолјот бир дәфә һавада ермәни вертелјотларынын һүжумуна мә'руз галыблармыш. Әрәстун данышырмыш ки, күмүшү рәнкдә олан һәммин вертолјот уғурлу маневр едә билмәмиш вә һавада тәшәббүсү итирмишди. Бизим пилотларын мәһарәтини вә бачарығыны көрән ермәни пилотлары тәһлүкәли вәзижәтә дүшә биләчәкләрини һисс етмиш вә тезликлә үчүб орадан узаглашмышдылар.

Әрәстун Гарабаға учдуғу вахтлар бир мүддәт санитар вертолјотларында ишләмишди. Азәрбајҗан кәндләринин сакинләринин, јаралы мүдафиәчиләрин Афдама, Јевлаха, Бакыја дашынымасында хејли зәһмәт чәкмишди.

Әрәстун Гарабағын тәбиәтинә дә вурғун иди. О учушлары дөврүндә санки Азәрбајҗаны јенидән кәшф етмишди. һәмишә дејәрди ки, тәбиәти јүксәкликдән сејр етмәк лазымдыр. О, вертолјотла Гарабағын ән сәфалы јерләринә енәр, тәбиәтин јетишдирдији дәрман вә әд-вијат биткиләриндән топлајыб евә кәтирәрмиш.

°°°

Әрәстунун учуш китабына етдији гејдләрдән онун иш просесиндә кечирдији һәјәчанлардан да хәбәр тутмаг олар. Бир нечә јердә белә гејдләри вардыр: «Јуху көрдүм». Көрүнүр кечәләр көрдүјү нараһат јухулар Әрәстунун учуша даһа чидди вә еһтијатла јанашмасыны тәләб едирмиш. «Малыбәјли јаныр» сөзләриндә исә бу бөјүк кәндин фәчиәсинин шаһиди олмуш Әрәстун бүтүн гәзәбини, һирсини ики кәлмәјә сығышдыра билмишди, Гарабагда баш верән һадисәләрә өз дахили ағрыларыны ифадә етмишди. О, бу мүгәддәс торпагларын дүшмән тагдаглары алтында инләмәсинә дөзә билмәдијиндән һәјәтыны онун мүгәддәрәтына бағламышды, онун јолунда өлүмә кетмәјдән дә чәкинмәмишди.

°°°

Евсизлик шәраитинә бахмајараг Әрәстун аиләсинин јахшы јашамасы үчүн әлиндән кәләни едәрди. Дөвләтдән мәнзиллә тә'мин едилмәјәчәјини көрдүкдә о, һаһә

јәт өз һесабына кооператив ев тикдирмәк гәрарына кәлмишди. һәммин евин тикинтиси 7 ил давам етмишди. Анчаг Әрәстун онун тикилиб баша чатдығы күнү көрмәмишди. Сон күнәдәк кирајәнишин һәјәтыны јашамышды. Сәһбәтчил вә үрәји ачыг олан Әрәстун кирајә јашадығы евдә дә өзүнә чохла дост тапмышды. Ишдән гајыдандан сонра о ахшамлар өз термосуну долдуруб һәјәтә чыхар, Урфаны, Акифи, Бајрам әмини вә башгаларыны башына топлајараг дејиб күләрмишләр. Әрәстунун иңсани кејфијәтләрини тамамлајан ән башлыча чизкиләриндән бири онун гајыкешлији, сәмимилији, көзәл аилә башчысы олмасы иди. Евдә аз-аз тапылса да әлиндә бүтүн һәјәтыны аиләсинә һәср етмишди. һарада олса аиләсинин јанына гајытмаға тәләсәр, кәнарда олдуғу вахтларда имқан тапан кими евлә әлағә сәхлајарды. Елә бир бајрам олмазды ки, Әрәстун аилә үзвләринә һәдијә алмасын, онлары севиндирмәсин. һәмишә дә өз өвләләрына дејәрмиш ки, мүвәггәти чәтинликләр үчүн атаһы бағышлајын, лап јахын вахтларда евимиз һазыр олачаг, әсил һәјәтымыз да елә ондан сонра башлајачагдыр.

°°°

Тәлә исә аддым-адым Әрәстуну һәммин фәчиәли ана јахынлашдырды.

°°°

Шуша үзәриндә вурулан 27137 нөмрәли МИ-8 вертолјотунун һеј'әти бир фәчиәнин гурбаны олсалар да онларын сәма һәјәти өзүнәмәхсус шәкилдә формалашмышды. Бу пилотлар мүхтәлиф вахтларда Забрәт авиадәстәсинә кәлмиш, мүхтәлиф ишләрдә чалышмыш, әјры-әјры екипажларын тәркибиндә учмушдулар. Лакин тәлә онлары сонунчу рејсдә бирләшдирәчәкмиш. Онлар сәмада јәнвәр ајында көрүшәчәкләрмиш.

°°°

Әрәстун Маһмудовун гызы Мәһрибанын дедикләриндән: «Һадисәнин сәһәри күнү мәктәбә кетмишдим.

Дәрсдә мұәллимләрден бири мәнә јахынлашыб атамын һарада олмасы илә марагланды. Дедим ки, Шушаја е'замийјәтә кедибдир. Дәриндән көксүнү өтүрүб әлини сачларыма чәкди. Онун нә үчүн белә етдијини мән сон-радан баша дүшдүм.

°°°

Әбдүл Сәфабәјлинин дедикләриндән: «Вертолјотун вурулмасы хәбәрини елә һәммин ахшам Москвадан верилән хәбәрләр програмында ешитдим. Дәрһал Шушаја зәнк етдим. Мәнә чаваб верән милис нәфәриндән мә'лумат алмаға чалышдым. Чәваб верди ки, мејидләрин бә'зиләрини көтүрмүшүк, галанларыны исә сәһәрин ачылмасыны көзләјирик. Мән күман едирдим ки, вертолјст алчаг һүндүрлүкдән јерә дәјибсә киминсә сағ галмаг еһтималы ола биләр. Беләләри олса иди сәһәрә кими сојуға дөзә билмәздиләр».

°°°

Сәфаны илк мүстәгил учуша јола салан вә гаршылајанлардан бири дә Забрат авиасија дөстәсинин директорунун техники хидмәт үзрә мұавини, әмиси Алим Ахундов олмушдур: «Јанвар ајынын 24, 25-и оларды. Диспетчердән лазым олан мә'луматы алмаға кетмишдим. Жөрдүм Сәфа Виктор Серјокинлә учмаға һазырлашыр. Саламлашыб һара һазырлашдыглары илә марагландым. Дедиләр ки, Гарабаға кетмәлидирләр. В. Серјокин чох савадлы вә тәләбкар командир иди. Ондан Сәфанын һазырлығы барәсиндә сорушдум. Бир ону деди ки, көрәрик Гарабагда нечә учачаг.» В. Серјокинлә учмаг онун командир олдуғу екипаж үчүн һәм дә бир тәчрүбә мәктәби иди. Кәнч пилотлар Виктор Василјевичдән чох шеји өјрәнирдиләр. Сонунчу учуш заманы Гарабағ бөлкәләринә илк е'замийјәтә кедән Сәфа Ахундовун бу екипажа дахил едилмәси дә сөзсүз ки, һәммин сәбәбләрлә бағлы иди. Чүнки МИ-8 вертолјотларында мүстәгил учушларә јеничә башламыш Сәфа Ахундов Гарабағ кими тәһлүкәли бир зонада вертолјотларын идарә едилмәси үчүн В. Серјокиндән чох шеј өјрәнә

биләрди. Әрәстун Маһмудов исә В. Серјокинлә илк дөфә дејилди ки, биркә учурду. һәјат јолдашы Рәһилә ханымын бөјүк бир гајғы илә горујуб сахладығы учуш китабында Әрәстун сон бир нечә илдә учушларынын гејдијатыны апармыш вә биркә учдуғлары екипажын командирләринин фамилијасыны да јазмышдыр. һәммин гејдләрдән мә'лум олур ки, Әрәстун В. Серјокинин командир олдуғу екипажда сонунчу учуш истисна олмагла сәккиз күн учмушдур. Өзү дә јалныз 1992-чи илин јанвар ајында. Бу учушлар јанвар ајынын 4-дән 10-на кими вә 14-дә баш вермишди. Дүздүр һәммин күнләр әрзиндә онларын нечә рејс етдијини бу гејдләрә көрә мұәјјәнләшдирмәк чәтиндир. Анчаг бүтүнлүкдә онларын стажыны нәзәрә алсаг Әрәстунла Виктор Василијевичин биркә учушлары елә дә чох олмамашды.

°°°

Бу үч пилотун сонунчу рејси дост-танышларынын хатириндә тәкчә фачиәси илә јох, һәм дә учушун ичрасынын јүксәк пешәкарлығы илә јадда галмышдыр. Бу учуш һәм Әрәстунун, һәм Виктор Василијевичин, һәм дә Сәфанын јүксәк мәһарәтинин, усталығынын ифадәси иди. Бу учуш үч пилотун сон нәғмәси, шаһ әсәрләри иди. Чүнки ән чыхылмаз анда да онлар өзләрини јох, динч әһалијә кәтирә биләчәкләри фачиәни совушдурмаг барәсиндә дүшүнмүшдүләр. Әкәр онлар буна наил олмасадылар Шушанын јашајыш биналары үзәринә дүшән нәһәнк машын әләвә нә гәдәр фачиәјә сәбәб олачагды. Бу гәһрәманлығы, мәһарәти вә инсанпәрвәрлији нүмајиш етдирмиш пилотларын јашамаға һаглары вар иди.

°°°

Вахташыры пүррәнки чај ичдикләри термосуну дә Әрәстун сонунчу рејсдә өзү илә көтүрмүшдү. Рәһилә ханымын «термосдан муғажат ол»—сөзләринә чаваб вермишди ки, өзүм сынарам, анчаг бу термосу сынамаға гојмарам. Бу термосдан Әрәстун тәк өзү истифадә етмирди. һәр учушдан габаг имкан тапыб ону долдурар,

һавада оларкән һәм өз јолдашларыны, һәм дә салонда-кы сәрнишинләри гонаг едәрди.

Бөјүк штурман Исрафил Бабајевин дедикләриндән: «Һәмин фачиәли учушдан бир гәдәр әввәл онларла бирликдә Шушаја бир рејс етмишдик. Күндүз саат 11-дә Ағдамда һаваја галхмышдыг. Вертолјотда гадынлар вә ушаглар чох иди. Әрәстун јолда өз термосундан чај сүзүб снлара пајлады. Она «өмрүн узун олсун» дедиләр».

Рәһилә ханымын дедикләриндән: «Јола дүшмәздән әввәлки күнүн ахшамы биз танышларымыздан биринин евинә кетмишдик. Хәјли отурдуг, данышыб күлдүк. Кери гајыдаркән јолда кәбаб ији һисс еләдик. Әрәстун бизи евә гојуб деди ки, кедирәм сизә кәбаб тапыб кәтирәчәјәм. Бир аздан гајытды. Ики шиш кәбаб кәтирмишди. Гижәти илә мараглананда деди ки, 56 манат пул вермишәм. О вахтлар 56 манат бөјүк пул иди. Мән өз наразылығымы билдирдим. Деди нә гәдәр ки, чаным сағдыр гој ушагларымы гәбримин үстүнә јахшы кејиндириб кәтирәрсән, гој һеч ким меним ушагларымын бахымсызлығыны һисс еләмәсин. О бири күн сәһәр тездән дуруб јола дүшдү. Ону адәтән мән вә кичик гызым Түнзалә јола салырдыг. Бу дәфә исә о бири ушаглар да дурду. һамысы илә өпүшүб ажрылды. һеч вахт онун белә тәләсик вә нараһат јола дүшдүјүнү көрмәмишдим».

Лухары Гарабағын азәрбајчанлылар јашајан кәндләри илә гуру јоллар бағландығындан јекәнә әлагә вәситәси вертолјотлар иди. Забрәт авиасија дәстәсинин пилотлары идарә етдикләри вертолјотларла бу кәндләрин арасында гырылмаз көрпү салмышдылар. Јерли әһалинин тәһһизаты, мәишәт вә сәһијјә хидмәтләри дә әсасән елә вертолјотларын көмәји илә һәјата кечирилди. 1992-чи ил јанвар ајынын 24—26-сы арасында күчлү гарјағмасы илә вә һаваларын писләшмәси илә әлагәдар олараг Азәрбајчан кәндләринә кәндәриләси хәјли әрзаг вә сәрнишин јығылыб галмышды. Онларын әсас һиссәси Ағдамда топлашмышды. Бунлардан әләвә һәмин күнләрдә Дашалты кәнди әтрафында һәрби әмәлијатын

кечирилмәси илә әлагәдар хәјли һәрби јүк вә һәрби хидмәтчи дә јығылыб галмышды. Ағдам аеропорту бу вахтлар Гарабағын тәһһизат вә нәглијат мәркәзинә чеврилмишди. Бүтүн бу дашынмаларын һәјата кечирилмәсиндә пилотларын бојнуна бөјүк јүк дүшмүшдү. Бу ишләри тәшкил етмәк үчүн Забрәт АЗАЛАЕРО авиасија дәстәсинин директору Әзиз Гәмбәров да јолланмышды.

Әзиз Гәмбәровун дедикләриндән: «Республика Назирләр Советинин 24 октјабр 1991-чи ил тарихли 359 нөмрәли гәрары илә Гарабағын азәрбајчанлылар јашајан кәндләријлә даими әлагә сахламаг үчүн үч вертолјотдан ибарәт хүсуси бир дәстә јарадылмышды вә бу дәстә Ағдам аеропортунда јерләшдирилмишди. Бурадан һәмин вертолјотлар вәситәсилә сәрнишинләр вә лазым олан јүкләр Гарабағын кәндләринә дашынырды. Вертолјотлар дәфәләрлә ермәниләрин атәшинә мә'руз галмышдылар. Тәхминән јанвар ајынын орталарында Москвадан кәлән журналистләр бизи хәбәрдар етмишдиләр ки, ермәниләр вертолјотларымызы вурмаг үчүн истилик ракетләри әлдә едибләр. Буну онлар Ханкәддә оларкән ешидибләрмиш. Бизим вертолјотларда ракетдән мұһафизә системи јох иди. Она көрә дә мүмкүн гәдәр учуш заманы дүшмән ракетләриндән горунмаға чалышырдыг».

Һаваларын сакитләшмәси илә әлагәдар јанвар ајынын 27—28-дә вертолјотлар чох сых әлагәдар јанвар ајыли олмушдулар. Шушаја күн әрзиндә ән азы сәккиз рејс һәјата кечирилди. В. Серјокинин, С. Ахундовун вә Ә. Маһмудовун фачиә илә баша чатан учушлары јанварын 28-дә Ағдам—Шуша маршрутунда һәјата кечирилән сонунчу рејс иди.

Алим Ахундовун дедикләриндән: «Јанвар ајынын 27-дә Ағдамдан телеграм алмышдым ки, ора јола дүшүм вә авиасија дәстәсинин директору Ә. Гәмбәрову әвәз едим. Ајын 28-дә Бақыдан јола дүшдүм. Бақыдан учдугумуз вертолјотун командири тәчрүбәли пилот Владимир Кирсанов иди. Өзү дә бу вертолјот Шушаја кәндәрилмәси нәзәрдә тутулан силаһ вә сурсаты апарырды. Ағдама кәлән кими Гәмбәровла көрүшдүм. О көрәчәји ишләр барәдә мәнә мә'лумат верди. Гәмбәров һәмин күн Бақыја гајытмалы иди. Кирсановун командир

олдуғу вертолјот исә сурсаты Шушаја бошалдандан сонра Бакыја җајытмалы иди. Мән Гәмбәрова дедим ки, һәмин вертолјотла Шушаја, орадан да Бакыја кетсин. Даһа бош јерә бурада көзләмәсин. Гәмбәров разылашды вә екипажла бирликдә Шушаја учду. Санаториянын һәјәтиндә һәрби хидмәтчиләрин олмамасы үзүндән онлар вертолјотун бошалдылмасыны бир гәдәр көзләмәли олмушдулар. Бу вахт В. Серјокин, С. Ахундов вә Ә. Маһмудов Ағдамда учуша һазырлашырдылар. Бу дөфә онлар сәрнишин апармалы идиләр. Шушаја учмаг истәјән исә о гәдәр иди ки, онларын һамысыны салона јерләшдирмәк мүмкүн дејилди. һәтта пилотлар бәзи сәрнишинләри күчлә јерә ендирмишдиләр. Екипажын командири В. Серјокин онларла Шушаја учмаг истәјән штурман Исрафил Бабајев иди да салона бурахмады ки, адам чохдур. Нәисә вертолјот јола дүшдү. Ханкәнди үзәриндән вертолјот чох һүндүрлүкдән кечмишди. Истилик ракети вертолјот енемәк әрәфәсиндә оланд атылмышды. Бу һадисә Гәмбәровун учдуғу вертолјотун екипажынын көзләри җаршысында баш вермишди. Бир дә ешитдим ки, Гәмбәров ратсија илә ғышгырыр вә радио илә дејир ки, вертолјот јаныр, нә едәк? Әввәлчә нә баш вердијини аңламадым. Исрафил хәбәри ешидән кими мүвәзинәтини итирди. Мәнә дә баша салды ки, сөһбәт Сәфанын олдуғу вертолјотдан кедир. Јеримдә донуб галдым».

В. Кирсановун командир олдуғу екипажын үзләриндән бир Фуад Ејвазов исә һадисәни белә хатырлајыр: «Биз санаториянын һәјәтиндәки мејданчада дајаныб Ағдамдан Шушаја учан вертолјоту көзләјирдик. Вертолјот тәхминән үч мин метр јүксәкликдә учурду. Елә бу вахт Ханкәнди стадионунда бир вертолјот енирди, башга бир МИ-26 исә һавада дајаныб онун енемәсини мүшаһидә едирди. Бизим вертолјот Ханкәнди үзәриндәки вертолјотдан хејли јүксәкдә иди. Демәк истәјирәм ки, ондан һеч бир тәһлүкә ола билмәзди. Биз даһа чох Ханкәндә дүшән вертолјота бахырдыг. Елә бу вахт Шушада јерә енемәјә һазырлашан вертолјотун мүһәррикинә ракет атылды. Күчлү партлајыш сәси ешидилди, көјүн үзүнә түстү дағылды. Партлајыш баш верәндә вертолјот тәх-

минән 2000—2200 метр јүксәкликдә иди. Күчлү атәшдән мүһәррик јанмаға башлады. Икијә парчаланмыш көвдәдән бир-биринин ардынча 6—7 сәрнишин јерә дүшдү. һәлә бу вахт һисс олунурду ик, һеј'әт сағ-саламатдыр вә вертолјоту ашағыда ағаран Кәркичаһан јолуна ендирмәк истәјир. Лакин јерә енемәјә 600 метр галмыш вертолјот идарә олунмады вә јерә дөјиб парчаланды. Вертолјотун парчаланмыш һиссәләриндән ики саат түстү галхды. («Сәһәр» гәзети, № 21, 30. 1. 92)».

Әзиз Гәмбәровун дедикләриндән: «Јанварын 28-дә мән Ағдамда идим. Хүсуси вертолјот дәстәсинин фәәлијјәтинә рәһбәрлик едирдим. һәмин күн мүавиним А. Ахундов Забратдан Ағдама кәлиб мәнә әвәз етдији үчүн Бакыја җајытмалы идим. В. Кирсановун вертолјотунда Шушаја учдум. Кирсанов Ханкәнди үзәриндә јүксәкликдән кечәрәк Шушанын јухары тәрәфиндән дөврә вуруб јерә енди вә маршрутуну елә көтүрдү ки, вертолјотун гујруг һиссәсини јердән атыла билчәк ракетин тәһлүкәсиндән узаглашдырды. В. Серјокин исә Шушанын енемә мејданчасына јахын олан маршрутуну сечди вә вертолјотун гујруг һиссәси мүәјјән тәһлүкә алтында галды. Ермәниләр дә бу фүрсәти әлдән вермәдиләр. Онлар јердән атдыглары ракетлә вертолјоту һәдәф алдылар вә мөгсәдләринә дә наил олдулар».

Јанан вертолјот Хәлфәли көрпүсүнүн јахынлығында јерә дүшмүшдү. Ағдамдан кәлән вертолјотун истилик ракети илә вурулмасы һеч кимдә шүбһә доғурмурду. Милли ордунун дөјүшчүләриндән олан Нијази Гулијев дә данышырды ки, һәмин ракетин һарадан атылдығыны да көрә билмишди. Од сачан ракетин вертолјота доғру истигамәтләнемәси һавада ачыгча көрүнүрдү. Сонрадан јарадылмыш дөвләт комиссијасы да вертолјотун истилик ракети илә вурулмасыны тәсдиг етмишди.

Јердән атылан ракетин вертолјота дөјмәси илә онун од тутуб алышмасы бир олмушду. һеч елә бил бу нәһәнк машин дәмбирдән јох, бензин һопдурулмуш тахтадан дүзәлдилимбиш. О елә бир ода бүрүнмүшдү ки, әкәр јерә енемәјә имкан олсајды белә ичиндән саламат

чыкачаг адам чөтин ки, тапыларды. Анчаг һәр һалда ракет дөјәндән сонра вертолјот 12 санијә һәрәкәтини давам етдирә билмишди. Вә бу мәнзәрәнин шаһиди оланлар күман едирдиләр ки, әкәр тале пилотлара бир-нечә санијә дә бәхш етсәјди онлар вертолјоту ендир-мәјә мүвәффәг олардылар.

Анчаг Ә. Гәмбәровун дедикләриндән белә мә'лум олду ки, бу күнаһкар алдадычы имиш. Онун фикринчә ракет дәјмиш вертолјот һавада өз һәрәкәтини јалныз әталәтә көрә сахлаја билмишди. Вертолјотун мүһәрри-кинин сәсиндән дә онун ишләклијини итирдјини дәрһал анламаг оларды. Нормал режимдә олан вертолјотун мүһәррикини сөндүрәндә онун курултусунун енмәси нечә олурса 27137 нөмрәли вертолјотун мүһәррики дә ракет дөјәндән сонра еләчә сөнмәјә башламышды. Буну узагдан да һисс етмәк олурмуш.

Вертолјотчулар арасында белә бир фикир дә мөв-чуддур ки, ракет дөјән кими салондакы сәрнишинләрин һамысы контузија ола биләрдиләр. Чүнки истилик ракет-ләри һәм дә бејин тәзјиг гүввәсинә маликдир вә бу тәзјиг гүввәси ола билсин ки, пилотларын өзүнү дә кон-тузија еләмишди. Бу һалда вертолјот идарәсини итир-мәсәјди белә пилотлар јә'гин ки, вертолјоту јерә ендирә билмәздиләр.

Фачиәдән ики күн сонра Шуша чамааты бу гәзанын гурбанларыны сон мәнзилә јола салдылар. Чыдыр дү-зүндәки гәбристанлығын Вәтән шәһидләри үчүн әјрыл-мыш һиссәси даһа нечә табуту өз гојнуна алды. Үч табут исә Бакыја көндәрилди. Бунлар сонрадан Азәрбајчанын Милли Гәһрәманлары адларына ләјиг көрүлмүш екипаж командири Виктор Серјокинин, икинчи пилот Сәфа Ахундовун вә бортмүһәндис Әрәстун Маһмудовун та-бутлары иди.

Декабр 1992.

КОМАНДИР

Тәкчә бачарыглы командир кими јох, һәм дә көзәл бир инсан, вәтәнпәрвәр бир шәхс, һазырлыглы пилот кими таныјанларын хатирәсиндә јашајан Јавәр Әлијев, 1956-чы ил ијун ајынын 27-дә Пираллаһ гәсәбәсиндә анадан олмушдур. Ушагылығы дә, һәмјашыдларындан фәргләнмәјән чаванлығы дә бурада кечмишди. Бурада да боја-баша чатмышды. Нефтчи аиләсиндә тәрбијә ал-дыгындан һалал зәһмәтин, тәмәннасыз әмәјин гәдрини һәмишә билмишди вә бу һалаллыг, сафлыг да онун һә-јатынын апарычы хәтти олмушду. Дүнјасыны һалал зәһ-мәти илә јашамышды вә елә өз јолдашларынын дедији кими бу мә'нәви јүксәклик Јавәрин һәлә сағлығында икән дастанлашмыш өмрүнүн әсасыны тәшкил етмишди. Ан-чаг Јавәр нефтчи аиләсинин чәрәји илә бөјүсә дә тамам башга бир пешәнин јолуну сечмишди. 235 нөмрәли мәк-тәби битирдикдән сонра сәнәдләрини Кременчуг мүлки-азиасија мөктәбинә вермишди. 1974—76-чы илләрдә бурада тәһсил алараг МИ-4 вертолјотунда учмағын сиррләрини өјрәнмишди.

Јавәр бөјүк гардашы Азәр дә авиасија мөктәбини гуртарыб. 10 илә јахын о да Забрат авиасија дөстәсиндә ишләјибдир. Ондан һәр икисиндә бу сәнәтә марағын нә илә бағлы олдуғуну сорушанда билдирди ки, нәсиллә-риндә ана дајысы Ағаһүсәјн Әлијев дә вәхтилә пилот олубмуш. Икинчи дүнја мүһарибәси илләриндә ескад-рилја командири вәзифәсинәдәк јүксәлибмиш. Сонралар Јавәркилин аиләсиндә һәмишә сәмимијјәтлә хатырланан Ағаһүсәјн Әлијев Беларусија мешәләри үзәриндә вуру-лубмуш. Оғлу исә Волгоградда ТУ-134 тәјјарәсиндә командир имиш. Ағаһүсәјн Әлијевлә бағлы хатирәләр, снун оғлу илә көрүшләр, үнсијјәтләр јаваш-јаваш һәлә ушаг јашларындан һәм Азәрдә, һәм дә Јавәрдә сәма-

ларын романтик аламинə бир жахынлыг јарадыбмыш. Иллəр кечдикчə учмаг һəвəsi илə бағлы олан арзулар мөһкəм истəјə чеврилəндə аилəдə дə нə Азəri, нə дə Јавəрин планларынын зиддинə кетмəмишдилəр. Эксики онларын бу истəклəринə гəјғы илə јанашмышдылар. Азэр орта мəkтəбдən сонра бир мүддət Бинə аерропор-тунда ишлəмишди. Ара-бир онун јанына кəлən Јавəр галхыб-дүшən тəјјарəлəri кердүкчə фикирлəрини дəһа да гəтилəшдирмишди вə орта мəkтəби гуртарандан сонра һеч бир тэрəддүд етмэдən авиасија мəkтəбинə јолланмышды. Јавəрдən сонрə Забратда учуш дəстəси-нин командири олмуш Мирмəммəd Ағажев билдирди ки, онунла елə мүлки авиасија мəkтəбиндən танышам. Јавəр мəндən бир ил сонра мəkтəбə дахил олмушду. Тəһсил иллəриндə өзүнү жүксək енержили, чалышган бир тэлəбə кими кəстəрмишди. һəмишə нəји исə ахтарырды, сораглашырды. Өјрəнмəkдən јорулмазды. Јахшы јол-дашлыгы да вар иди. Бир кəлмэдən адамын үрəјини баша дүшəрди.

1976-чы илдə мəkтəби баша вурдугдан сонра Јавəр елə орадача алты ајлыг курсларда тəһсилини дəвəм етдирмиш вə МИ-8 вертолјотунун киррлəрини өјрəн-мишди. Сонра ону тəјјинатла Ханты-Мансы шəһəринə кəндəрмək гəрарына кəлмишдилəр. Анчаг республика-да мүтəхəссислэрə еhtiјач олдуғундан Азэрбajчən Мүлки Авиасија идарəsi Јавəрин Забрата кəндəрилмəsi үчүн Кременчуга тэлəбнамə јолламышды. һəмин тэлəбнамəјə əсасən Јавəр 1977-чи илдə Забрат авиасија идарəсиндə тэлəбнамəјə əсасən Јавəр 1977-чи илдə Забрат авиасија идарəсиндə пилот кими фəалијјэтə башламышды. Мүхтəлиф вертолјотларда учду, ескад-рилја командири олду. 1981-чи илдə Јавəр Азэрбajчən мүлки-авиасија идарəсинə ишə ирəли чəкилди вə бурада пилот-инспектор вəзифəсинə тəсдиг едилди. Ики ил бурада ишлəјəндən сонра Јавəр јенидən Забрата гəјыт-ды вə Забрат авиасија дəстəси директорунун учуш хидмəти үзрə биринчи мұавини тəјјин едилди. Аз сонрə Забрат авиадəстəсиндə структур дəјишикликлəri едил-миш вə директорун биринчи мұавини вəзифəsi лəғв едилмишди. Јавəр 1989-чу илдə учуш дəстəсинин ко-мандири тəјјин едилмишди. Эслиндə о бу вəзифəјə сe-

чилмишди. Мүсабиғədə бир нечə тəчрүбəли пилот иш-тирак етсə дə јолдашлары Јавəрин иш гəбилијјəтинə, тəшкилəтчылыг бачарыгына үстүнлүк вермишдилəр. һələ 33 јашында икən Јавəр чох мəс'улијјətли вə чəтин бир иши бојнуна кəтүрмүшдү. Бу чəһət онун дахили потенциальнын, иш мəзијјəтлəринин жүксəkлијинин тəс-дигидир. Јавəрин һэр бир азэрбajчəнлы үчүн нүмунə олачаг кəјфијјəтлəri сəјсыз-һесабсыз иди. Иши, əмəли, һэрəkəтлəri Вəтəкə тəмəннəсыз хидмəтин жүксək сəвиј-јəsi иди. О һэр шejдən əввəl бəјүк вə аловлу **ВƏТƏН-ПƏРВƏР** иди. Бу вəтəнпəрвəрлик онун ганына һопмуш-ду, фəалијјəтинин мəјасына чеврилмишди. Бу һисслəрин, кəјфијјəтлəрин онда нə вахтдан пəрвəриш тапмасына һеч өзү дə билмирди. Кичик јашларынданмы, јохсə өз халгынын азадлыгы үғрунда һэр чүрə əзијјэтə синə кəр-дијини кердүкдən сонрамы Јавəр өз вəтəн, торпаг бəг-лылыгы илə, халга сəдагəтли, вичданлы хидмəти илə башгаларыны дə аловландырмагы бачарырды. Онун үчүн бу бағлылыг заһири дəјилди, етəri характер дə-шымырды. Јавəri јолдашларына севдирən чəһəтлəрдən бири мəһз онун етəriликдən узаг олмасы, шүүрлу су-рəтдə башы мин бир мүсibət кермүш халгынын јолунда һеч бир тəһлүкэдən чəкинмəмəsi олмушду. Онда гəри-бə бир горхмəзлыг вар иди. Чохлары һеч баша дүшə билмирдилəр дə ки, бу горхмəзлыг Јавəрдə һарадан-дыр. Јавəр үчүн тəһлүкəли, рисг тэлəб едən тапшырыг јох иди. Зəрурəтə јаранырдымы, дəмəли лəзымдыр вə һəмишə дə əн горхулу јерлэрə биринчи өзү учарды. Гарабағын елə бир нөгтəsi олмазды ки, ора Јавəрин ајагы дəјмəсин. Дəфəлэрлə күллə-боранə тутулмушду, дəфəлэрлə дешик-дешик олмуш вертолјотларла мənзил башына чатмышды. Анчаг бунлар ону чəкиндирə бил-рат авиадəстəсинин пилоту Огтај Əлимəрдановун дə-мирди башгаларына һəмишə нүмунə кəстəрирди. Заб-диклəринə кərə һələ ачыг мұһарибə башламамышдан гəбаг Јавəрин нəглијјət вертолјотларында ермəни сəг-галлыларынын күллəборанына дүшмəsi ади бир һал иди. Бə'зəн вертолјот хəлбир кими дешик-дешик олур-ду. Онун учдуғу маршруту өјрəнмəклə Гарабағын һансы нөгтəсиндə вəзијјəтин даһа тəһлүкəли олдуғуну мұəјјən-лəшдирəрик.

Пилот Расим Бабајевин дедикләриндән: «Гарабагда ермәни милләтчиләринин фәаллашмасына башладығы күндән биз бу һадисәләрин иштиракчыларыыг. Дәфәләрлә чыхылмаз вәзијәтә дүшмүшүк. һәлә 1989-чу илдә биз Мардакертдән 1000 әдәдә јахын мәрми чыхармышдыг. Јавәр бу учушда бизә рәһбәрлик едирди».

Гарабагдакы фәалијәти Јавәрин вәтәнләрвәрлијинин, горхмазлыгынын жүксәк нөгтәси иди. О тәһлүкәдә галмыш һәр һансы јурддашымызы ермәни мәнкәнәсиндән чыхармаг үчүн, ја она көмәк јетирмәк үчүн һәр чүрә рисгә кедирди. Гардашы Азәр сөһбәт зәмәни хатырлады ки, Јавәр үчүн «јох» сөзү мөвчуд дејилди. Башына бир һадисә кәләчәјиндән горхурдуг. Ону горумаға чалышырдыг. Анчаг бәчармырдыг. Онда елә бил үрәјимизә дә даммышды ки, јавәри итирәчөјик».

Расим Бабајевин дедикләриндән: «Јавәрин бүтүн ишикөз габағындадыр. Јадымдадыр ки, 1991-чи илин ахырларында Гарадағлы кәндиндә вәзијәт кәскин характер алмышды. Орадакы сакинләри кәнддән чыхарыб тәһлүкәсиз јерә кәтирмәк лазым иди. Нојабр ајынын 20-дә Гаракәнд јахынлығында дәвләт рәһбәрләримиз олан вертолјотун азуулмасындән сонра Гарабаға учмаг даһа тәһлүкәли олмушду. Буна бахмәјараг Гарадағлыдан кәнд сакинләрини чыхармаг лазым кәләндә биринчи Јавәр өзүнү ирәли вермишди. Учуш дәстәсинин командири кими о бу иши башгасына да талшыра биләрди. Лакин онда бу хасијәт јох иди. Тәһлүкәли сајылан јерә биринчи өзү кедәрди. һәтта мәним учмаға һазыр олдуғуму билдирсәм дә Јавәр разы олмамышды. Гардағлы чамаатыны өзү өлүмүн ағзындан чыхармышды».

Јолдашларынын тәсдиг етдији кими Јавәр бу һәјәтдән нә истәдијини јахшы билирди. Өз хырда, мәишәт гајғыларыны да, планларыны, арзуларыны да бу истәјә табе етмишди. Әслиндә дәврүн төләбләри онун истәкләрини формалашдырмышды. Мүстәгиллик вә хошбәхтлик үғрунда мүбаризә, ағрылы күнләр кечирән халгымызын әмин-әманлығынын кери гајтарылмасы, торпагларымыза көз дикән хәин гоншуларымызын бурунларыны овулмасы онун истәкләринин гајәсини тәшкил

едирди. Өзү дә баша дүшүрдү ки, бу истәкләрин һәјәта кечирилмәсиндә пилотлар бөјүк иш көрә биләрләр. Мүлки вертолјотларда нә гәдәр јурддашымызын һәјәтына ничат бәхш еләди, онлара бу вәһшиләшмиш ермениләрин чәнкиндән гуртарды. Сонрадан исә ермәни милләтчиләринин тәчәвүзкарлығынын күнү-күндән артмасыны көрүб республикамызда һәрби авиасијанын тәшкили идејасыны алгышлады вә өзү бу идејанын һәјәта кечирилмәсинин өнчүлү олду. Бу чәтин ишин тәмәл дашыны гојан илк јурддашларымыздән бири олду. Гарабагда давам едән мүһарибәнин кетдикчә даһа кәскин характер алмасы, ермениләрин һәрби әмәлијатлара авиасијаја чөлб етмәләринин вә Азәрбајҗан авиасијасына гаршы мүасир силаһларын өлдә етмәси, мүдафиә системләрини мөһкәмләндирмәләри Азәрбајҗанын кәләчәк һәрби пилотларынын һансы тәһлүкә вә рисг илә гаршылашачаглары барәдә тәсәввүр јарадырды. Бу горху вә тәһлүкә һиссләрини јарыб парчаламаг үчүн дә мәһз елә **Јавәр чәсарәти, горхмазлыгы лазым иди.** О бөјүк бир јолун башланғычыны гојмушду, илк аддымы өзү атыб башгаларына јол ачмышды. О, нисбәтән динч, рисгсиз һәјәтындән өлүмә доғру аддым атмышды вә сон анадәк бу јолдан чәкинмәмишди. Мүлки пилотларын һәрби һава гүввәләринә чөлб едилмәси өзү бөјүк бир гәләбә иди. Јавәрин бу јолә гошулмасы илә нечә-нечә мүлкү пилот да һәрби авиасијанын халгымыз үчүн лазымлығына баша дүшмүш, әјинләриндәки көј рәнкли либасы һәрби либаса дәјишмишдиләр. Јавәр һамыја чох ајдын вә садә үсулла аңлатмышды ки, биз јашадығымыз евин кешијини дә чәкмәлијик. Тәһлүкә гаршысында галан торпагларымыздән көчүб кедәси дејилик, әксинә ону горумалыыг».

Гардашы Азәр ешитдикләринә әсасән ону да нағыл едирди ки, Јавәр һәрби ескадрилјанын јарадылмасына Мүдафиә Назирлијиндән разылыг өлдә едиләндән сонра сәнәдләри кәтириб столун үстүнә атыр вә коллективә мүрачиәт едир ки, артыг ескадрилјанын тәшкилине ичәзә верилибдир. Она јазылмаг истәјән ирәли чыхсын. Мүлки пилотларын ичиндән тәчрүбәси, горхмазлыгы, гәтијәти илә танынан јурддашларымыз бир-бир јени јарадылмыш ескадрилјаја јазылмышдылар.

Пилот Асәф Әһмәдовун дедикләриндән: «Јавәрин һеч нәјә еһтиҗачы јох иди. Забратда ишләјәркән јахшы вәзифәдә иди. Доланышығы да пис дејилди. Һәрби ишә нисбәтән һәјаты илә рисг еләмәк горхусу онда аз иди. Анчаг о һәрби авиасијаны сечди. О вахт онун де-дији сөзләр индики кими јадымдадыр. Бизим ушаглары-мыза дејәрди ки, биз Вәтәнә лазымыг, онун дадына јетмәлијик. Мүлкү пилотлары да бу јолдан горхмамаға чагырырды. О Вәтәнә дзһа бөјүк хидмәт јолуну сечди. Вәтән јолунда да шәһид олду».

Јавәр чох бөјүк **ПЕШӘКАР** иди. һәм пилот кими, һәм дә командир кими. О бүтүн һәјаты илә авиасијаға бағланмышды, өзүнү дөмир ганадлы машынардан кәнар сәја билмирди. Учдуғу техниканын дилини мәнз белә мүкәммәл билмәси ән тәһлүкәли мәнәгәләрә учмаға, ән чыхылмаз вәзијәтдә јерә енмәјә имкан верирди. Пешәкарлығы вә мәһарәти нәтиҗәсиндә вертолјоту да бир нөв дүшмән атәшиндән муһафизә едирди. Јавәр һәмишә һавада елә мөвгә тутурду ки, вертолјотун ән зәиф нөггәләри тәһлүкәдән узаг галырды.

Забрат хүсуси авиасија дәрәсәи директорунун му-вини Елдар Әһнәвүрүн дедикләриндән: «Мәндә белә бир тәсәввүр јаранмышды ки, коллективдә Јавәрдән савадлы вә тәчрүбәли пилот јохдур. О јекәнә шәхс иди ки, Забрат авиадәрәсәсиндә бүтүн типләрдән олан тәјҗә-рә вә вертолјотларда учмаг иҗазәсинә малик иди. Бу һеч дә кичик иш дејилди. Вертолјотун һәр бир типини өјрәнмәк үчүн нә гәдәр вахт вә тәчрүбә лазымдыр. Ондан әләвә дәнизә, ја дағ зонасына учмаг да хүсуси һазырлыг тәләб едир. Јавәр бу сынагларын һамысындан чыхмышды, өзү дә чох ғыса бир вахтда».

Техниканы гаврамаг үчүн Јавәрдә хүсуси бир исте-дад вар иди. Мәнз бу кејфијәти она ғыса вахтда мүх-тәлиф типли вертолјотлары өјрәнмәјә имкан вермишди. Һәлә чаван јашында Забрат аеропортунда учуш дәрә-синин командири сечилмәси дә Јавәрин јүксәк пешәкар-лығынын тәсдиги иди. Коллективдә чох аз адам тапы-ларды ки, о Јавәрин тәчрүбәсиндән бәһрәләnmәмәиш галсын.

Забрат учуш дәрәсинин командири Мирмәммәд Ағајевин дедикләриндән «Мән Забратда 1990-чы илиг

ијун ајындан ишләјирәм. Јени коллективдә һәмишә ада-мын көзү тәчрүбәли, авторитетли шәхси арајыр. Јавәр дә бу коллективин ән тәчрүбәли үзү иди. Онун иши илк бахышдан көзә дәјәрди. һәм тәшкилатчы кими, һәм дә пешәкар кими. Бурада учушларым да онунла олуб-дур. Гарзбағ зонасына мүстәгил сурәтдә учмаг үчүн мән әввәлчә тәчрүбәли пилотларын јанында тәчрүбә кечмәли идим. Бу тәчрүбәни мән ондан алмышдым. Мүлкү авиасија мәктәбини мәнән бир ил сонра битир-мәсинә бахмајараг онун бу мәһарәтинә һәјран галдым. Коллективимизин үзвләринин чоху онун јетирмәләри-дир».

Јавәр кими бир пилоту һазырлајыб әрәсәјә кәтирмәк бөјүк зәһмәт тәләб едир. Нәзәрә алсаг ки, инди милли пилотларын һазырланмасы, тәкмилләшдирилмәси үчүн әлверишли шәраит јохдур, онда Јавәрин јеринин бош галдығы ачыг көрүнәр. О 18—20 јашындан учмаға баш-ламышды. Забрат авиадәрәсәсиндә о әввәлчә МИ-8 вер-толјотларында учмуш, сонра исә МИ-2 вертолјотуну өј-рәнмишди. Аз сонра ону Мүлкү авиасија идәрәсинә ишә чәлб етмишдиләр. Анчаг Јавәр чәнлы ишә, вертолјот-ларла һәр күн учмаға үстүнлүк вермишди. Она көрә дә тезликлә Забрат авиадәрәсәсинә гајытмышды. Гарабағын азәрбајҗанлылар јашајан һәр кәндини, сөрһәд кәндлә-ринин аз гала һәр тәпәсини, дашыны таныјырды. Ирили, хырдалы онун Гарабағ сәмаларында кечирдији учушлар үст-үстә кәлинсәјди јолдашларынын дедији кими бир инсан өмрү гәдәр оларды. О ишләјә-ишләјә Кијевдә мүлкү авиасија институтуну да ғыјаби јолла гуртармыш-ды.

Расим Бабајевин дедикләриндән: «Јавәрлә таныш-лығымыз онун Забрата кәлдији күндән башлајыр. Чох ирадәли, чалышган оғлан иди. Вертолјотлары һәвәслә өјрәнирди. Забрата јени кәтирилмиш МИ-8 МГВ вертол-јотуну да илк өјрәнәнләрдән бири олмушду. Дағ зона-сына вә дәнизә учмаг үчүн иҗазәни ондан алмышам вә өзү дә бу барәдә өз әлләрилә мәним учуш китабыма гејдләр едибдир. Гарабағ һадисәләри башлајандан сон-ра дәрәләрлә бу зонаға учмушуг, дәрәләрлә чыхыл-маз вәзијәтә дә дүшмүшүк. Белә вәзијәтләрдә Јавәрин

најә гадир олдуғуну көзләримлә көрмүшәм. Өзү дә адәтән тәһлүкәли сајылан мәнәгәләрә биринчи өзү учарды, гојмазды башгалары рисг еләсин. Командир кими разы олмазды ки, һәр һансы бир чәтинликлә растлашсын. Биринин чәтин учушундан сонра јорулдуғуну көрәндән сонра дејәрди ки, бу дәфәлик бәсдир, дурун кедин евә, ушағларыңыз сизи көзләјир. 1991-чи илин сонларында Кәркичаһанда вәзијәт писләшәндә биз ора јүк апармышдыг. Ермәниләр дә пусғуда дајаныб бизи вурмағ истәјирдиләр. Елә бир јерә дүшмүшдүк ки, дағларын үстүнә галхсајдыг саламат галмајачагдыг. Ермәниләрин күчлү атәши алтында биз дәрәјә ендик вә дағларын арасы илә дөврә вуруб орадан узағлашдыг. Ермәниләр елә билибләрмиш ки, бизи вурублар. һәтта бу барәдә өз араларындакы радио данышығларда да дејибләрмиш. Хәбәр Бақыја да чатмышды. Јавәр дәрһал авиасија дестәси командиринин мұавини А. Ахундовла учуб Ағдама кәлмишдиләр. Күллә дәјмиш пәрләри дәјишәндән сонра Јавәр мәнә деди ки, бәлкә евә кедәсән Дедим ки, јох. һәфтә гуртармајынча кери гајытмајача чам».

1991-чи илин октябр ајында республика Назирләр Советинин гәрары илә Гарабағын мұһасирәдә галмыш Азәрбајчан кәндләри илә чанлы әлағә јаратмағ үчүн Ағдамда хусуси вертолјот дестәси јарадылмышды. Бурада аһәнкдар ишин тәшкил едилмәсиндә Јавәрин бөјүк хидмәтләри вар иди. Пилотлар күн әрзиндә истираһәт билмәдән онларча учуш һәјата кечирир кечәни дә елә бурада галырдылар. Өлүмүн бирчә аддымлығында олмалары, ишин ағырлығы вә көркинлији пилотларын ритмик ишинә мане ола билмирди. Јавәр учуш дестәсинин командири кими екипажларын бурадакы фәалијәтини дүзкүн планлашдырмыш, ортаја чыха биләчәк бүтүн чәтинлик вә проблемләри әввәлдән көрәрәк онун дөф едилмәси үчүн бүтүн мәсәләләр низамланмышды. О бүтүн коллективи Гарабағ сәмаларына сәфәрбәр едә билмишди.

Јавәрин рәһбәрлик бачарығы вә апарычылыг габиллијәти јүксәк иди. Бүтүн јолдашлары тәсдиг етдиләр ки, Јавәр тутдуғу вәзифәни вәзифә хатиринә тутмамышды. О тәшкил етмәји, ән чәтин мәсәләләри белә јолуна

гојмағы бачарырды. Јавәр үчүн гејри-мүмкүн һеч нә јох иди. Она едилән мұрачиәтдән кимсә рәдд чавабы алмазды. Ја көмәк едәрди, ја тәшкил едәрди, ја истигамәт верәрди, ја да објектив чәһәтдән намүмкүн олан мәсәләдә өз мәсләһәтини әсиркәмәзди. Онун мәсләһәтиндә дә бир мүдриклик дујуларды. Елә бу өзү дә һамы тәрәфиндән дост, командир көмәји кими гијмәтләндириләрди. Јавәри коллективдә һәрәкәтвечи мұһәррикә охшатмағ оларды. Јавәр наил олдуғлары ишә һеч вахт гане олмурду, дәим ахтарырды, арашдырырды, билијини, тәчрүбәсини тәкмилләшдирирди. Бунунла башгаларына да нүмунә олурду, онлары марәзләндирәрдә, һәвәсләндирирди. Јавәрин аз данышан олмасы да јә'гин елә бундан доғурду. О практик вә сәмәрәли ишә даһа чох үстүнлүк верирди. Бунунла белә Јавәр гуру вә рәсми адам дејилди. О рәһбәрлији илә инсани кејфијәтләри узлашдырмағы бачарырды. Нәтичәсини лазым билдији һәр һансы бир ишин мәс'улијәтини үзәринә көтүрмәдән чәкинмәзди. Гәтијәтли иди. Дүзкүн сәјдығы ишин ичрасындан һеч вахт дәнмәзди. Тапшырыг вердији адамларә һәмин тапшырығын јеринә јетирилмәсинә гәјғысыны да әсиркәмәзди. Коллектив дә јахшы билирди ки, Јавәр һеч вахт лазымсыз вә әһәмијәтсиз ишдән јапышмаз, онун әрхасынча дүшмәз. Әкәр о бир иши көрмәји гәрәра алыбса демәли о ишин ичрасы зәруридир. Јохса, Јавәр белә бир ишдән јапышмаз. Она көрә дә Јавәрин сөзү коллектив үчүн аз гала гануна чеврилмишди.

Пилот Наил Беггамировун дедикләриндән: «Јавәрин ады бизим үчүн парол иди. Бүтүн пилотларда она гаршы фанатик бир инам вар иди. Бу да сөзсүз ки, онун инсани вә ишкүзар кејфијәтләриндән доғмушду. О тәглид едилмәјә ләјиг иди. Јавәрин ады илә бағланан һәр һансы сөз вә тапшырыг дүшүнүлмәдән ичра едиләрди. Бир дејәндә ки, филан иши еләмәк лазымдыр, өзү дә ону Јавәр дејиб даһа сорғу-суал олмазды. Јавәрин ады кәләндә һамы һеч нәсиз һәмин иши көрмәјә разы олурду. Она инанырдылар вә коллектив дә өзүнү Јавәрсиз тәсәвүр едә билмирди».

Чохлары исә ону барлы-бәһрәли бир ағачын апа-

рычы зоғу илэ мугајисэ едирдилэр. Јолдашларынын фикринэ көрә јаз габағы ағачлары будајанда онун јан будағларыны кәсирләр ки, инкишафыны вә барыны верән әсас зоғ даһа јахшы гидалансын. Ана будаға исә адәтән тохунмурлар, ја да елә тохунурлар ки, о ағачын бүтүн инкишафыны өз үзәринә көтүрүр. О вурулса онда ағач да инкишафдан галыр. Јавәр коллективин белә апарычы сүтуну иди. Онун үзәринә чох бөјүк јүк дүшүрдү.

Расим Бабајевин дедикләриндән: «Јавәрин шәһидлији бизим һамымыз үчүн чох бөјүк итки иди. Онун сон мәнзилә јола салынмасы, јас мәчлисинин верилмәси үчүн әлимиздән кәләни еләмишдик. һалал хошу олсун. Сөзүм онда дејил һүзрүнүн үчүнчү күнү бикеф-бикеф дајанмышдыг. Јавәр дә ки, јадымдан чыхмырды. Бирдән нечә олдуса өзүм дә билмәдән уча бир сәслә дедим: — Јахшы, Јавәр кетди, инди бәс ону ким әвәз едәчәк? Сөзү дедим вә елә бил ки, о саат да ајылдым ки, бу сөзләри мән нијә дедим. Көзләнилмәз суалымдан јанымдакылар да дурухдулар. Онлар да әвзәлчә суалымын көзләнилмәзлијинә тәәччүб еләдиләр. Сонра дедикләримин маһијәтинә варыб онун чавазында чәтинлик чәдикләри үчүн дурухдулар».

1990-чы илин әвзәлләриндә Забрат авиадәстәсинин пилотларынын јүксәк һазырлыг сәвијәсини көрүб бәзи харичи дөвләтләр онларла ишкүзар мугавиләләр бағламаг истәјирдиләр. Забратда бу мугавиләләри јеринә јетирмәјә габил олачаг пилотлар мугәјәнләшдириб һазырлашдырмағз башламышды. Бир груп пилот исә Ленинградә хүсуси курсларда инкилис дилинин өјрәнилмәсинә көндәрилмишди. Бу пилотларын арасында Јавәр дә вар иди. Анчаг 1990-чы илдә республикамызда вәзијәтин кетдиңә ағырлашдығындан һәммин мугавиләләрдән имтина етмәк зәрурәти ортаја чыхмышды. 1991-чи илдә исә бир груп пилот Ирана АН-2 тәјјарәләриндә ишләмәк үчүн көндәрилмишди. Јавәр Иранда ишләјән һәммин групун рәһбәри олмушду.

Јавәрин тәшкилатчылыг габиллијәти өзүнү Азәрбајҗан Республикасы һәрби һава Гүввәләринин илк һәрби вертолјот ескадријасынын јадаылмасында габарыг сурәтдә көстәрмишди. О, бу чәтин вә мүрәккәб ишин

вахтында вә тезликлә һәлл едилмәси үчүн әлиндән кәләни әсиркәмәмишди. Јавәри таныјанларын әкәсәријәтинин дә онун һаггындакы хатирәләри елә һәрби һава Гүввәләринин јадаылмасы јолунда чәкдији әзијәтләри илә башлајыр. Гыса заманда јени бир коллектив формалашдырмаг вертолјот ескадријасынын јер үстү базаларын јаратмаг, башлычасы исә таныш олмајан МИ-24 һәрби вертолјотларынын өјрәнилмәсини тәшкил етмәк бөјүк бачарыг вә мәһарәт тәләб едирди.

1992-чи илин феврал ајында МДБ гошунларынын бир сыра һиссәләриндә олдуғу кими Н гәсәбәсиндә јерләшән авиасија һиссәсинин техникасы да республиканын сәрәнчамына верилмәли иди.

Һәммин ајын 14-дә Забрат авиасија дәстәсинин мүлкү пилотлары бурадан беш әдәд МИ-24 вертолјотуну идарә едәрәк Забрата кәтирмишдиләр. О күн Милли Орду тарихимизә Азәрбајҗанын һәрби һава гүввәләрәинин јадаылмасы күнү кими дахил олмушдур. Бу вертолјотлардан габаг да Сәнкәчләдакы һиссәдән үч әдәд МИ-24 вертолјоту кәтирилмишди. МДБ гошунлары командалығынын һиссәдәки вертолјотларын республикадан чыхарацағындан еһтијатланан азәрбајҗанлы забитләр бурада хидмәт едән вә сонрадан Азәрбајҗанын һәрби һава Гүввәләриндә пилот-тәләиматчы кими ишләмәјә разылыг верән мүтәхәссисләр о вертолјотларын кизли сурәтдә Забрата кәтирилмәсинә көмәклик көстәрмишдиләр. Јавәр һәммин вертолјотлары көрәндә севинчини кизләдә билмирди вә бу јени машынларын һәрәкәтә кәтирилмәси үчүн һәрби коллектив јаратмаг јолунда да илк аддымы өзү атмышды.

Елә бир вәзәијәт јаранмышды ки, Н гәсәбәсиндә галмыш беш әдәд вертолјоту феврал ајынын 14-дә азәрбајҗанлы пилотлар кәтирмәли олдулар. Сырф професионал тәрәфдән јанашанда бу һәрәкәт чох бөјүк рисг тәләб едирди. Чүнки кимлијиндән асылы олмајараг һәр һансы бир пилот вертолјотун бир типиндән башла типинә кечмәк үчүн нормал шәраитдә 3—4 ај ону өјрәнир, бир-нечә дәфә тәһрүбәли пилотун јанында икинчи пилот кими учур вә јалныз бундан сонра мүстәгил учуша ичазә алыр. МИ-24 вертолјотларын кәтирилмәси илә

бағлы олан һал исә истисна характер дашыҗырды. Бу вертолјотларын идарәси үчүн тәчрүбә әлдә едиләндән һәмин машынларын республикадан чыхарылмаҗаҗағына һеч ким тә'минат верә билмәзди. Онун үчүн дә Јавәр авиадәстәсинин ән җахшы пилотларыны җығыб вертолјотлары кәтирмәҗә јолланмышды.

Полковник-лејтенант Ханлар Сәттаров һәмин күнү белә хатырлаҗыр: «Феврал аҗынын 14-дә әмр кәлди ки, Н һиссәсиндән беш әдәд МИ-24 вертолјотуну кәтирмәк лазымдыр. Бу вертолјотлар бизим үчүн тәзә техника иди. Анчаг тәчрүбәли пилотлар аз бир вахта вертолјотун һансы чиһазынын нәҗә хидмәт етдиҗини гавраҗараг ону һаваҗа галдырыб лазым олан јерә дә ендирә биләр. Әслиндә бизә дә елә бу лазым иди. Биз Н һиссәсинә кәләндә орада хидмәт едән азербәҗәнли забитләр артыг бизи көзләјрдиләр. Онларын вә еләчә дә бу һиссәдән Азербәҗән ордусуна пилот-тә'лиматчы кими кечмәҗә һазыр олан забитләрин көмәҗи илә јериндәчә вертолјотларын бә'зи зәрури учуш хүсусијәтләрини өјрәндик. һаваҗа галхыб һиссәнин үзәриндә бир дөвр вурдуг. Сонра кәлиб Забратда отурдуг. Рисг бөјүк иди. Анчаг нејләмәк оларды. Кимсә бизим көмәҗимизә кәлмәҗәкди ки? Мән вертолјоту тәк идарә едирдим. О бири вертолјотларда исә командирдән башга операторлар да вар иди. Елә һәмин күндән дә бизим һәрби һәҗәтымыз башлады. Вертолјотлары кәтирәндән сонрә фикирләширдик ки, онлары биздән башга ким сүрәчәк? Јавәр, Закир Јусифов, Фаиг Рәһимов. вә мән бир дөфә сөһбәт едәндә бу гәнаәтә кәлдик ки, милли Мүдафиә Назирлиҗи варса демәли милли һава гүввәләри дә олмәлыдыр вә нә гәдәр тәһлүкәли олса да кимсә бу ишә башламәлыдыр. Ону елә биз өзүмүз башладыг вә аҗ җарым әрзиндә бу вертолјотларын бүтүн сиррләрини өјрәндик. Буну һеч ким бизә мәчбур еләмәмишди. О дахилдән кәлән истәк иди».

О вахтлар Забрат авиадәстәсиндә ишләмиш Наталҗа Еҗазова һәрби вертолјотларын кәтирилмәсини хатырлаҗаркән Јавәрин көрдүҗү ишләрлә бағлы зарафатҗана бир сөһбәти дә данышды. Јавәр МИ-8 МГВ вертолјотларында ишләмишди. Бу вертолјотун идарәетмә чиһазлары МИ-24 вертолјотунун чиһазларынын охшары иди. Она

кәрә дә Н һиссәсиндә елә биринчи дөфәдән МИ-24 вертолјотунун дилини өјрәнмәк Јавәр үчүн чәтин олмәмышды. Јолдашларынын дедиҗинә кәрә Јавәр әввәлчә өзү кәтирәчәҗи вертолјотун мүһәррикини ишә салмыш, сонра гачыб о бири вертолјотларын ишә салынмасында јолдашларына көмәк едир. Наталҗа ханым ону да әләвә еләди ки, Јавәр чох кәлләли оҗлан иди. Техника илә хүсусән дә МИ-24 вертолјотунун өјрәнилмәси илә чох марәтләнырды. Иш күнүнүн сонунда чохлары суймәларыны кәтүрүб елә јолланәндә Јавәр галыб һәлә нечә сәатләрдә вертолјотла мәшғул олурду. Јүксәк вәзифә тутмасына бахмәҗарәг башгасына гулаг асмағы, башгалары илә мәсләһәтләшмәҗи өзүнә ар билмәзди.

Күндүз МИ-24 вертолјоту үзәриндә практики һазырылыг кечән Јавәр кечәләр дә сүбһәдәк бу вертолјотларын техники әдәбијҗатыны мұталиә едирди. һәрби вертолјотларын кәтирилдиҗи күндән сонра Јавәр чәми ики һәфтә өмүр сүрмүшдү. Анчаг бу ики һәфтә әрзиндә о һәтта тарихә җазылачаг ишләр көрмүшдү. һәр шәјдән әввәл о Азербәҗән һәрби һава гүввәләринин илк һәрби ескадриҗасыны тәшкил етмиш вә өзү дә онун илк командири олмушду. Јени вертолјотларын өјрәнилмәсини низамламагла бәрәбәр о һәрби вертолјотда дөҗүш учушу һәҗата кечирмиш илк азербәҗәнли пилот иди вә чох тәәссүф олсун ки, Јавәр һәм дә илк һәрби ескадриҗанын илк шәһидләриндән бири олмушду.

МИ-24 вертолјотунда Јавәр Гарабаг зонасына ики дөфә дөҗүш учушунда олмушду. һәр ики учушда вертолјоту пилот-тә'лиматчы Серкеј Сенҗушқин идарә едирди. Биринчи дөфә онлар Хочакәнд рајону истигамәтиндә, Муганлы кәндинә тәрәф учмушдулар. Икинчи дөфә исә феврал аҗынын 28-дә Хочалы һадисәләри күнләриндә Умудлуҗа учмушдулар. Онлар җаралылары вә јерли сакинләри чыхаран нәглиҗат вертолјотларынын һавадан һимәҗә едирдиләр. Арада өзләри дә јерә ениб бир-нечә җаралыны кәтүрмүш вә Бақыҗа кәтимишдиләр. Бу учуш заманы Јавәр ермәни чәлладларынын динч Хочалы қамаатынын башына кәтирдиҗи фаҗиәләр дә көрүб дәһшәтә кәлмишди. Үрәк парчалаҗан сәһнәләрин шәһиди олмуш, Јавәрин һәмин анларда нәләр фикирләшдиҗини тәсәввүр етмәк чәтиндир. Ән чәтин вә тәһлүкәли јер-

ләрә биринчи өзү кетмәкдән чәкинмәјән Јавәр феврал ајынын 29-да Хочалы истигамәтиндә учмағы тә'хирә салыб тә'лим учушу илә мәшғул олмушду. Көрүнүр о јахшыча анламышды ки, һәр чүрә вәһшиликләрә әл амағы бачаран ермәни фашистләринин јени гансызлыгларынын гаршысынын алынмасы вә Хочалы гурбанларынын гисасынын јердә галмамасы үчүн тәкчә гуру гошунларын олмасы кифәјәт дејилдир. Јүксәк һазырлыглы авиасија гошунларынын зәрбә гүдрәтини артырар, торпағымызда ат ојнатмаг истәјәнләрин мәһви күнүнү даһа да јахынлашдырар. Анчаг ким билир бәлкә о Хочалыја учсајды һәмин күнүн фақиәсиндән дә совушмуш оларды.

Јавәр һәм дә ән кезәл **ИНСАНИ** кејфијәтләри өзүндә чәмләшдирмиш олан бир шәхс иди. Рәһбәр кими, командир кими нә гәдәр тәләбкар, гәтијјәтли, интизамсызлыға барышмаз олса да һеч вахт адамларлә давранышда инсани чәрчивәни ашмазды, тәләбинин һаглыгына гаршысындакыны инандырмаға чалышырды. Оун шәхсијјәт кими бөјүклүјү дә онда иди ки, ишхүзар кејфијәтләринин инсани кејфијәтләри илә там әләгәләндрмишди вә бир амил илә өзү үчүн әсас кәтүрмүшдү ки, тәбелијиндә олан ишчијә тутдуғу ирадлар һәмин адамы ишдән сојутмазды, ганыны гарәлтмазды, әһвал-руһијәсини позмазды. Әксинә, ону ишә сәфәрбәр едәрди, онда өзүнә инам ашыламаға чалышарды Тәрбијәедичи вә истигамәтләндиричи тә'сир онун тәләбкарлығынын әсасыны тәшкил едәрди.

Елдар Әжнәврүн дедикләриндән: «Ондан садәчә горхмурдулар. Јавәрә гаршы мүнәсибәт сәмими мүнәсибәт иди. Кимсә сөзүнү она демәкдән чәкинмәзди. һәмишә дә гајғы илә растлашарды. Елә бир адам иди ки, онун дүшмәни олмамалы иди».

Јавәр јахшы аилә башчысы, кезәл ата, сәмими оғул иди. Оун шәхсијјәт кими формалашмасында аиләсинин, анасы Гәмәр ханымын, бөјүк ролу вар иди. Јавәрин аилә башчысы кими малик олдуғу кејфијәтләри бу аиләни таныјанлары валәһ едирди. һәјәт јолдашы Вәлјә ханым гејри-азәрбајчанлы олмасына бахмајараг бу аиләнин характеринә, хасијјәтинә елә үјгүнлашмышды, Јавәрә елә бағланмышды ки, Азәрбајчан дилини бә'зи азәрбајчанлылардан јахшы өјрәнмишди. Јавәрин өзүнүн,

әвладларынын бөјүјә-кичијә һөрмәти азәрбајчанлылығымын ән кезәл кејфијәтләринә әсасландығындан бу силәдә һеч вахт хејир-бәрәкәт дә әскилмәмишди.

Расим Бабајевин дедикләриндән: «Јавәрлә биз гошуну идик. Тәки бүтүн гошунлар Јавәр кими олајды. Гошагчыл, мәрифәтли, бөјүк кичик јери билән. Әсил азәрбајчанлы тәрбијәси көрмүшдү. Ики әвладыны да бу руһдә бөјүдүрдү. Бајрамларда бир јерә јығышардыг. Дејибкүләрдик, севинәрдик. Онда бир инсан кими рәдд чавабы јох иди, достлуғунда сәдагәтли иди. О Ленинградда инкилис дили курсунда оларкән мән дә Кијевә мүлкү авиасија институтуна диплом мүдафиәсинә кетмишдим. Феврал ајынын 27-дә мәним ад күнүмдүр. Ондән бир нечә күн әввәл мәнә зәнк еләди ки, ајын 27-дә гаршыла кәлирәм. Нә гәдәр инад еләдимсә ки, а киши, лазым дејил, бурда ад күнү кечирмәк имканы јохдур, мәнимлә разылашмады. Ајын 27-дә көрдүм ки кәлди. Өзү мәнманханада ајрыча јер тутду, ад күнүнү гејд етмәк үчүн нә лазым идисә алды. Мәнә һеч имкан вермәди. Беләчә о кечәни биркә кечирдик. Кечә саат 3-ә кими онунла сәһбәт еләдик, данышыб күлдүк. Јавәрдә белә киши үрәји вар иди. Она дејирдим ки, нә дүшүб, бәјәм мән бөјүк бир адамам ки, ад күнүмү гејд етмәк үчүн бу гәдәр јол кәлмисән? Јавәр үчүн белә анлајышлар јад иди. Оун үрәјинә бир дәфә јазылмышды ки, инсанлара көмәк еләмәлидир, достлуғу, танышлыға сәдагәтли олмамалыдыр. Јавәр бизим «киши» сөзүнүн архасында көрмәк истәдијимиз кејфијәтләрин мејары иди. Мејар олараг да галачагдыр. Белә досту јалныз өлүм биздән ајыра биләрди. Елә о чүр дә олду».

Мүлкү пилотларын чох кәркин графикалә вә тәһлүкәли шәраитдә ишләдијини билдијиндән Јавәр онлары һәртәрәфли гајғы илә әһәтә еләмәјә чалышырды. Ән гајнар нөгтәләрә биринчи өзү учмасы да Јавәрин инсани кејфијәтләринин ифадәси иди. Јанвар ајынын сонларында Шуша сәмасында вертолјотун вурулмасына Јавәр бөјүк бир ағры илә гаршыламышды. В. Серокинин, Ә. Маһмудовун, С. Ахундовун бу фәқиәли өлүмүнү өмрүнүн сон анына кими хатырламышды. Бир инсан кими, јахын дост кими бу һүзрүн ағрылығыны узун мүддәт һисс еләмишди. О күнләр Ағдамда хүсуси вертолјот

группу ишләсә дә Шушаја јолдашларынын архасынча Јавәр Бақыдан јолланмышды. Оунла бирликдә Ортај Әлимәрданов вә Закир Јусифов да еввәлчә Ағдама, сонра исә Шушаја кәлмишдиләр. Пилот јолдашлары ондан нә гәдәр Ағдамда галмасыны хаһиш еләсәләр дә о разы олмамышды. һәмин вахт Ағдамда олан пилот Ханлар Сәттаров да Јавәрә, еләчә дә о бири пилотлара Шушаја учмамағы мәсләһәт билмишди. Онлара демишди ки, мәним ушағларым онсуз да бөјүкдүр, сизинки исә һәлә балачадыр. Сиз онлара лазымсыныз. Јахшысы будур ки, мејидләрин архасынча мән өзүм кедим.

Јавәр јенә разы олмамышды, инадындан дәнмәјәрәк Шушаја јолланмышды. һәлак олмуш пилотларын мејидләрини һадисә јериндән чыхармышдылар. Жеријә исә кечә дәнмүшдүләр. Онлар Шушадан хејли узағлашана кими ермәни силаһлары тәрәфиндән мүшаһидә олунмамасы үчүн вертолјотун ишығыны да јандырмамышдылар. Јавәр Шушада өз гардашы Азәрлә дә көрүшмүшдү. О вахтлар Шушада милли тәһлүкәсизлик назирлијинин Шуша бөлмәсинин рәиси ишләјән Азәрлә бу көрүш онларын сонунчу көрүшү олмушду.

Јавәр сонунчу дәфә һаваја 1992-чи ил феврал ајынын 29-да гәлхмышды. О, МИ-24 вертолјотунда һазырлыг програмы үзрә нөвбәти учушуну кечирирди. Учушун рәһбәри пилот-тәлиматчы мајор Серкеј Александрович Сенјушкин иди. Бу учуш онун үчүн дә сонунчу учуш олмушду. Сонрадан Јавәрлә бирликдә Азәрбајҗан һәрби һава Гүввәләринин тәшкили вә формалашмасы ишиндә көстәрдикләри хидмәтә көрә Азәрбајҗанын Милли Гәһраманы адына ләјиг көрүлмүш С. Сенјушкин дә узун олмајан бир һәјат сүрмүшдү. Шуурлу һәјатыны һәрби хидмәтин чәтинликләри илә бағламышды вә тәлә ону нәһәјәт Азәрбајҗан торпағына кәтириб чыхармышды. Өзү дә, аиләси дә бу дијарын инсанларына елә үлфәт бағламышды ки, өлүмүндән сонра һәјат јолдашы дә, гызы да Азәрбајҗанда галмағы үстүн тутмушдүләр, Серкејин шәһид олдуғу торпағы өзләри үчүн Вәтән сечмишдиләр.

Серкеј Александрович Сенјушкин 1957-чи илдә

Самара вилајәтинин Сызран шәһәриндә анадан олмушду. Пилот олмағ, сәмаларын романтикасына бағланмағ еркән јашларындан Серкејин дә гәлбинә јол тапмышды. Орта мәктәби гуртарандан сонра Краснодардакы мүлкү авиасија мәктәбинә дахил олмушду. Анчағ сәһһәти она бурада тәһсилини давам етдирмәк имканы вермишди. Бир илдән сонра гајыдыб доғма шәһәринә кәлмишди. Пилот олмағ һәвәси исә фикриндән чыхмамышды. Бәлә олдуғда о һазырлашыб Сызрандакы али һәрби авиасија мәктәбинә имтаһан вермишди вә арзусуна наил олмушду.. Сонрадан савадлы вә һәртәрәfli мүтәхәссис кими танынан Серкеј бурада һәрби машинларын инчәликләрикә јијәләнмишди. 1979-чу илдә һәрби авиасија мәктәбини битирән Серкеј марағлы вә мәс'улијәтли зәбит һәјатына башламышды. Өввәлчә Белорусијада хидмәт етмиш, орадан да Мачарыстана јолланмышды. 3 ил дә Өзбәкистанда хидмәт етмишди. Серкејин Өзбәкистандакы хидмәт илләри кечмиш совет гошунларынын Әфғаныстандакы фәалијәт дөврүнә тәсадүф едирди вә онун көндәрилмиш олдуғу авиасија һиссәсиндә дә әсәсән Әфғаныстана јолланан пилотларын өјрәдилмәси вә тәкмилләшдирилмәси илә мәшғул иди. һәмин һиссә Коканд шәһәриндә јерләширди. Серкејин тә'лиматчы кими билијинә вә тәчрүбәсинә елә еһтијаж дујулмушду ки, командалыг онун Әфғаныстана көндәрилмәсини мәсләһәт билмәмишди. Чүнки о өлкә әразисиндә дағла гијмәтли вә лазымлы ишләр көрүр вә нечә-нечә кадрларын һазырланмасына көмәк едирди.

Полковник-лејтенант С. Тувајевин дедикләриндән:

«С. Сенјушкини мән 1986-чы илдән таныјырам. һәмин ил Әфғаныстандан Коканддакы һәрби һиссәјә көндәрилмишдим. Илк күндән онун бөјүк тәчрүбәјә малик олдуғуну көрмүшдүм. Бирликдә нөвбәдә олардығ, сәрһәд зонасында кешик чәкәрдик. Чох диггәтчил вә хејрихаһ инсан иди. Вәзифәдә мән ондан јүксәк олсам да тә'лиматчы кими онун даһа бөјүк тәчрүбәси вар иди.

С. Сенјушкин Кокандда 1986—89-чы илләрдә хидмәт еләмишди. 1989-чу илдә Коканд һәрби һиссәсинин

бир груп забити Азербайчана, Сәнкәчала јолланмыш вә бурадакы һәрби һиссәнин әсасыны тәшкил етмишдиләр. Сонрадан Азербайчан һәрби һава гүввәләриндә хидмәтләрини давам етдирән полковник-лејтенант С. Тувајев, капитан Ј. Карлов, мајор С. Сенјушкин дә һәмин група дахил идиләр. С. Сенјушкинин Азербайчандакы хидмәт илләри республикамызда ичтимаи-сијаси просесләрин кәскинләшдији, гәсбқар ермәни милләтчиләринин тәчавүзкарлығынын кенишләндији дөврә тәсадүф едир. С. Сенјушкин бүтүн бу просесләрин ичиндә иди. МДБ гошунлары рәһбәрлијинин Гарабағла бағлы һадисәләрә өз мөвгеји олса да С. Сенјушкин конфликтдә кимин тәчавүзкар, киминсә тәчавүзә мә'руз галдығыны јахшы көрүрдү. Сөзсүз ки бу амилләр онун бир дәфәлик Азербайчан торпағында галмасына сәбәб олмушду. Она республиканын һәрби һава Гүввәләриндә хидмәт етмәк тәклиф олуанда С. Сенјушкин е'тираз етмәмишди. С. Сенјушкин өзүнү авиасијадан кәнар тәсәввүр едә билмирди. һәјат јолдашы Маринанын дедији кими учмаг Серкејин һәјаты иди. О, бу һәјатсыз јашаја билмәзди. Сәнкәчалдакы һәрби һиссә ләғв едиләндә Серкеј Азербайчан һҺГ-да хидмәтини 1989-чу илдән Азербайчан торпағында башланан хидмәтинин давамы һесаб едирди.

1992-чи илин әввәлләриндә Сәнкәчалдакы һәрби вертолјотларын МДБ гошун рәһбәрләри тәрәфиндән республикамыздан чыхарылмамасы үчүн бурада хидмәт едән азербайчанлы забитләр тәрәфиндән хејли иш көрүлмүшдү. Јүксәк рүтбәли забитләрин өз нијјәтләриндән әл чәкмәдијини көрәндә даһа гәти тәдбирләрә әл атышды. Јанвар ајынын ахырларында МИ-24 вертолјотунун бири гачырылараг Забрат аеродромуна кәтирилмишди. һәмин вертолјотун апарылмасындан сонра МДБ гошунларында чох бөјүк әл-һәја дүшмүшдүләр. Иш о јерә чатмышды ки, һәтта республика рәһбәрлији дә һәмин вертолјотун кери гәјтарылмасыны тәләб едирди. Бу вертолјотун ахтарышынын давам етдији бир вахтда С. Сенјушкинлә, Шварјов һәрби һиссәдән даһа ики вертолјоту Забрат аеродромуна кәтирмишдиләр. Бу һадисә феврал ајынын илк күнләриндә олмушду. Даһа сонра исә беш вертолјот кәтирилмишди. һәмин вертолјотларын кәтирилмәсиндә дә С. Сенјушкин бизим мүлкү пи-

лотлара көмәклик көстәрмишди. Онун республикамызынҺҺГ-ләринин забити кими әсас фәалијәти дә елә бундан сонра башламышды. МИ-24 вертолјотунун мүлкү пилотлара өјрәдилмәси ишинин тәшкилиндә С. Сенјушкинин бөјүк хидмәтләри вар иди.

Мајор Сејфәл Чәләловун дедикләриндән: «Серкејлә ил јарым гоншу олмушам. Онунла танышлығымыз исә Өзбәкистанда биркә хидмәт етдијимиз вахтдан башлајыр. Көзәл вә тәмкинли бир инсан иди. Сәмимијәтинә көрә мүнәсибәтләримиз достлуға чеврилмишди. Бүтүн сиррләримиз она ачардым. Н һиссәсинә кәләндән сонра онун халгымыза гаршы рәғбәти даһа да артмышды. һәмишә дејәрди ки, бу халға бөјүк һөрмәтим вар Торпағларымызын сәрвәтлә долу олдуғуну көрәндә дејәрди ки, аллаһ сизә бу гәдәр не'мәт вериб, анчаг ондан истифадә едә билмирсиниз. Дахилән сацит бир инсан олан Серкеј мүнәрибәнин тезликлә гуртармасыны арзулајырды. Гарабағда һәрби вертолјотда учмаг истәмирди. С. Сенјушкин фикирләширди ки, ермәниләр тәрәфдә онун дост вә таныш пилотлары вуруша биләрләр. О исә ермәниләрин әвәзинә өзү дә билмәдән өз достлары илә гаршылашар».

Беләликлә Серкеј пилот-тә'лиматчы кими јени милли кадрларын һазыранмасынын ағырлығыны бојнуна көгүрмүшдү. Әслиндә ондан Гарабаға учмағы тәләб едән дә јох иди. һәмин дөврдә Серкеј дәөјүшчү-пилотдан даһа чох тә'лиматчы кими лазым иди. Лакин бунлара бахмајараг ермәни тәчавүзкарларынын вәһшиликләрини көрәндә Серкеј дәөјүшчү-пилотдан даһа чох тә'лиматчы кими лазым иди. Лакин бунлара бахмајараг ермәни тәчавүзкарларынын вәһшиликләрини көрәндә Серкеј дә һиссләрини чиловләја билмәмишди. О Хочавәнд рајону истигамәтиндә дәөјүш учушу һәјата кечирмишди. Серкеј бу рејсдә Јавәрлә бир екипажда учмушду. Онларла чүт учан икинчи вертолјоту исә Ј. Карлов идәрә едирди. Учүш заманы екипажларын гаршысына гојулан тапшырыг јеринә јетирилмишди. Анчаг Серкеј кичик хәсарәт дә алмышды. Ермәни силаһлыларынын атдығы күлләрдән бири вертолјотун кабинасынын алт диварыны

диварыны дешәрәк јан шүшәјә дәјмиш, онун чиликләри исә Серкејин сифәтини зәдәләмишди.

Полковник-лейтенант С. Тувајевин дедикләриндән:

«Бу учушдан сонра биз она дедик ки, Серкеј Александрович Сизин Гарабаға учмағыныза еһтијам јохдур. Сиз бизим ән јахшы тә'лиматчымызсыһныз вә тә'лиматчы кими даһа лазымлы ишләр кәрә биләрсиниз».

Бунунла белә өлүмүндән габаг Серкеј бир дәфә дә Гарабаға учмушду. Өзү дә јенә Јавәрлә бирликдә. Онлар Хочалы һадисәләри күнләриндә Умудлу кәндиңә учмуш бурада чәтин вәзијәтдә галмыш јерли сакинләрин чыхарылмасына көмәк етмишдиләр. Бу рејсдә 4 өдәд вертолјот учмушду. Икиси мүлкү вертолјотлар иди. С. Тувајевин вә С. Сенјушкинин командир олдуғу МИ-24 вертолјотлары исә онлары һавадан мүшајәт едирди. Анчаг кечүрмәли олан јерли сакинләр МИ-8 вертолјотуна сығышмајанда С. Сенјушкин вә Ј. Әлијев јерә енмиш, салон тутан гәдәр адам көтүрүб Бакыја кәтирмишдиләр. һәмин сәфәр бу ики пилотун өлүмгабағы сонунчу учушлары иди. Сәһәриси күн исә һәр икиси һәлак олуб мүгәддәслијә говушмушдулар. Бу гәзада шәһид олан тәкчә онлар дејилди. һҺГ јаранан күндән онун сырларына гошулан Фазил Бајрамов үчүн дә «Феврал ајынын 29-у өмүр јолунун сон дәјаначағы олмушду. һүндүр-боју, бухуну олан Фазил узун мүддәт республикамыздан кәнарда ишләмишди. Мә'лум һадисәләр башлајандан сонра о да доғма јурдуна гајытмағы өз борчу сајмышды. Ону мемунийәтлә Забрат авиасија дәстәсинә гәбул еләмишдиләр. Аз вахтда ишкүзарлығы, үрәкјанарлығы илә коллективин һөрмәтини газанмышды. Јолдашларынын хатириндә Фазил бир гәдәр дә емоционаллығы илә галмышды. Дејиб күлмәји, шухлуғу чох сеvirди. һәрби авиасијаны тәшкил еләмәк сәһбәти ортаја дүшәндә Фазил дә биринчиләр сырасында ирәли атылмышды. һиссләрини чиловалаја билмәјәрәк һәлә бир гәдәр дә галын сәслә билдирмишди ки, кедиб ермәниләрин ата-сыны јандырағын. Чох тәәссүф ки, арзуладығы мәнзилә јетишә билмәмишди. Залым өчәл она да ермәки тәча-

јүзкарлығындан минләрлә јурддашымызын јисасыны алмаға мачал вермәмишди. Беләчә чаван јашларында дүңјадан кедән Фазил дузлу-мәзәли сәһбәтләри илә, зарафатчыллығы илә јолдашларынын нискил долу хатирәсинә чеврилди. Анчаг Фазиллә бағлы бир мәсәлә бу күн дә ону таныјанларын нараһатчылығына сәбәб олмушду. Бу да онун Јавәр вә Серкејлә бәрәбәр Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманы адына лајиг көрүлмәсидир. Мәсәләнин маһијәти илә јахындан таныш олдуғча ај-дынлашды ки, бә'зиләри үмумийәтлә бу фикирлә разы дејилдиләр. Чүнки, феврал ајынын 29-да графика кәрә тә'лим учушуна Јавәрлә Серкеј кетмәли идиләр. Фазил исә һеч бир рәсмийәтсиз, пландан кәнар вертолјота минмиш вә бир нөв елә өз «шылтаглығынын» гурбаны олмушду. Она кәрә кимләрсә Фазилин бу ада тәғдим олунмасыны лазым көрмәмишдиләр. Чохлары исә бу фикирләрә һагг газандырмырлар вә һәгигәтдә елә бунунла разылашмаг да олар. Чүнки Фазили МИ-24 вертолјотуна миндирән ушаг шылтаглығы дејилди вә о вертолјот адлы техниканы да илк дәфә көрүшдү ки, марәғыны боға билмәсин. Икинчи тәрәфдән Фазил тәсәдүфү сәрнишин, ја өз мәнәфеји, ја да еһтијатсызлығындән вертолјота минмиш адам дејилди. һәрби ескадриләнин јаранмасына башланан илк күндән Фазил онун сырларына гошулан вәтәнпәрвәр азәрбајҗанлы иди. Фазил бу јолун һара апара биләчәјини јахшы билирди вә шуурлу сурәтдә дә бу јола гәдәм гојмушду. О Гарабағдә шәһид дүшә биләрди, анчаг Гарабағ јолланмаздан әввәл о ермәниләрә гөним кәсиләчәк машыныларын дилини өјрәнмәли иди. Дејүшдә гәләбә дејүшә һазырлыгдан башлајыр. Бу һазырлығы, тә'лими, мәшғи гәләбәдән әјры санмаг мәсәләјә бир тәрәfli јанашмағын нәтичәси оларды. Фазилин дә бу мәгсәдлә һәјатыны тәһлүкә гаршысына атмасы әсил гәһрәмәнлык нүмунәси сајыла биләр. Нәһәјәт мүһарибә кетдији бир дөврдә она һазырлыг графиканин габагланмасыны буну едән шәхсин күнаһы сајмаг да дүзкүн дејил. Бу тәхминән она бәнзәјир ки, һүчума кечән дүшмәнин гаршысыны шәраитин тәләб етдији реаллыг әсасында јох, һансыса графикан әсасында алмаға чалышасан. Фазил бир пилот кими һәрби авиасијанын торпагларымызын горун-

масы ишиндә нә дәрәчәдә вачиб олдуғуну јахшы баша дүшүрдү вә онун бу машынларын дилини тезликлә өјрәнмәк истәји дә елә бу зөрүрәтдән доғурду. Мәһз вәтәнпәрвәрлик һиссләри, дүшмәнләримизи тезликлә мәһз етмәк истәји ону да Јавәркилин үчдүғу вертолјота минмәжә, тә'лими давам етдирмәжә сөвг етмишди. Әсил гәһрәмәнлыг Вәтәнә бағлылығын, онун јолунда өлүмә белә кетмәжин ифадәсидирсә Фазил бу кејфијәтләрин бариз нүмүнәсидир. Фазил өз Вәтәнини дәрин мәһәббәтлә севдији үчүн өлүмә кетмишди. Буна көрә дә Фазилин икидлийинин лајигли гијмәтини алачағыны онун достлары, танышлары сәбирсизликлә көзләјирләр.

Јавәрин, Сержејин, Фазилин гәзә илә нәтичәләниш учушу Новханы кәнди әтрафында олмушду. Онлар бурада МИ—24 вертолјотунда тә'лим учушу һәјәтә кечирирдиләр. Јавәрлә Фазил С. Сенјушкиндән бу һәрби вертолјотун сиррләрини, дөјүш хүсусијәтләрини өјрәнирдиләр.

ПИЛОТ РАМИГ ӘЛИЈЕВИН ДЕДИКЛӘРИНДӘН:

«Һәмин күнү мән дә учушда идим вә манга командири Икрам Мәммәдовла тә'лим кечирдик. һава јахшы иди. Гәзадан тәхминән 15 дәгигә әввәл мән радио рабитә дә Јавәрин сәсини ешитдим. Ондан һара учдуғуну сорушдум. Чәвәб верди ки, учуш тапшырығыны јеринә јетириб кери гајыдачағыг. Бу сөһбәтимиздән һеч 10 дәгигә кечмәмиш диспетчер радио рабитә илә мәни чағырды. Деди ки, командир, нәдәнсә Јавәрин сәси ешидилмир, бир көр нә мәсәләдир? Јавәрә гаршы коллективдә елә бир мүнәсибәт вар иди ки, 10 дәгигә ефирә чыхмајанда һамы нараһат олмаға башламышды. Диспетчерин нараһатчылығы бизә дә кечди вә ону ахтармаға башладыг. Фикирләшдик ки, ја'гин вертолјота нә исә олуб вә онлар јерә енмәк мәчбуријәтиндә галыблар. Башга чүр ағлыма кәлмәзди. Чүнки Јавәр дә, С. Сенјушкин дә јүксәк һазырлыглы пилотлар иди. Икрама дедим ки, диггәтлә ашағы бахсын, һарада чохла адам көрүнсә демәли вертолјот да орададыр. Вертолјот јенән јерә әдәлән чохла адам топлашыр. Бир дөфә Новханы әтрафына фырландыг, һеч

нә көрмәдик. Икинчи дөврәни вуранда көрдүм ки, Новханы көлүнүн саһили боју адамлар топлашыблар. Онлар јердән бизә сары әл етмәжә башладылар. Ашағы ениб јахынлашдыг. Сујун үзәринә чохла әшјалар сәпәләнмишди. Вертолјот суја дүшүбчүш. Онун гујруг һиссәси көрүнмәкдә иди. Јолдашларымызын икисинин мејиди сујун үзәриндә иди. Әјинләриндәки ағ көјнөк тамам гана булашмышды. Биз онлары дәрһал чыхарда билмәдик. Забрәтлә әләгә сахлајыб хиласәтмә вертолјоту чағырдыг. Көлүн гырағына топлашанлар билдирдиләр ки, 15 дәгигә әввәл вертолјотун сујун ичинә дүшдүјүнү көрүбләр.

Огтај Әлимәрданов: «Мәнсә һәмин күнү нөвбәтчи идим. Хәбәр кәлди ки, Јавәркилин вертолјоту гәзәјә уғрајыб. Новханы көлүнә дүшүбдүр. Далғалары кетүрүб һадисә јеринә јола дүшдүк. Комковла Бабазадә гајыға отуруб вертолјота сары үздүләр. Сујун үзүндәкиләр Јавәрлә Фазилин мејидләри идиләр. С. Сенјушкинин мејиди исә вертолјотун ичиндә галмышды. Учуш заманы о өзүнү отурачаға бағлајыбмыш. Она көрә зәрбә заманы сәрбәст олан Јавәрлә Фазилин мејидләри үзә чыхыбмыш. Далғычлар биринчи күн Сенјушкинин мејидини чыхарда билмәдиләр. Јалныз икинчи күн онун мејидини чыхармаг мүмкүн олмушду».

Вертолјотун гәзәјә уғрамасынын сәбәбләри ајдынлашдырылмамыш галмышдыр. Чохлары, о чүмләдән дә дөвләт комиссијасы да һәр һансы гәти гәрәра кәлә билмәмишди. Мүтәхәссисләр гәзанын вертолјотун идәрә системиндә баш вермиш насазлыгла бағлајырлар. Бу фикирлә бәрәбәр башга бир фикир дә мөвчуддур. Бәзиләринин фикринчә ади, сакиг һавада Новханы көлү күзкү кими парылдајыр вә јухарыдан масафәни мүәјјәнләшдирмәк бә'зән чәтин олар. Она көрә ола билсин ки, пилотлар јүксәклији дүзкүн мүәјјәнләшдирә билмәјибләр вә ашағы енәндә суја дүшүбләр. Әлбәтдә бу фикрин нә дәрәчәдә һәгигәтә үјгүн олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк мүтәхәссисләрин ишиндир. Бунунла белә бә'зән пилотларла сөһбәт бу фикрин әсәссызлығына күман јарадыр. Әввәла она көрә ки, шәһидләрин дедијинә көрә әввәлчә вертолјотдан һәсә гопуб дүшмүш, сонра вертолјот өзү суја дүш-

мүшдү. Икинчиси исә вертолјот һәрәкәтдә икән суја кирсәјди бучаг алтында јә'гин ки, белә күчлү зәрбә алмазды. Вертолјот исә елә бир зәрблә суја дәјмишди ки, парча-парча олмуш вә зәрбәдән пилотлар да өлүмчүл зәдә алмышдылар. Пилотларын дедијинә көрә Фазилин бармағында үзүк вар имиш. Суја дүшәндә зәрбә о гәдәр күчлү имиш ки, онун үзүјү бармағындан чыхыб дүшүбмүш.

Беләликлә Азәрбајчан торпагларынын бүтөвлүјү уғрунда әјнинә һәрби либас кејмиш даһа үч икид мүгәддәслијә говушду. Онларын башладыглары иш исә күнү-күндән вүсәт алды. Јавәрин бир командир кими ваһид мәгсәд әтрафында топладығы коллектив сонрадан нечә дәјүш учушуна јолландылар, уғурла кери гајытдылар. Бу уғура онлар елә Јавәри дә, шәһид олмуш о бири јолдашларыны да шәрик чыхдылар. Хатирәләрини исә үрәкләриндә јашатдылар, јашадачаглар да.

Феврал 1993-чү ил.

ЈАРЫМЧЫГ СӘМА ӨМҮРЛӘРИ

1992-чи ил апрел ајынын 11-и Азәрбајчанын һәрби һава Гүввәләринин илк ескадрилјасынын шәхси һеј'әтинин бөјүк һәјәчанла јашадығы күнләрдән бири иди. Ики ајдан бир аз әввәл әсасы гојулмуш һәрби авиасијамызын азәрбајчанлы пилотлары Ханлар Сәттаров вә Закир Јусифов һәмин күн илк дәфә МИ-24 вертолјотларынын екипаж командиринин јериндә әјләшиб дәјүш тапшырығыны ичра етмәјә јолланмышдылар. Мүлки авиасијада бөјүк вә зәнкин учуш тәһрүбәсинә малик олан Х. Сәттаровла З. Јусифов јени јарадылмыш мүстәгил Азәрбајчан ордусу тарихинә илк азәрбајчанлы һәрби вертолјот командирләри кими дахил олмушдулар. һәр дәјүш учушундан пилотларын сағ-саламат кери гајыдачағыны интизарла көзләјән әскәр вә забитләр һәмин күн хүсуси бир сәбирсизликлә екипажларын јолуну көзләјирдиләр. һәмә бу икид јурддашларымызы бағрына басыб онлары тәбрик етмәк, һүдүдсуз севинчләрини бөлүшмәк истәјирдиләр. Анчаг көрүнүр тале бу севинчи нискилсиз јашамағы гисмәт етмәјибмиш. Фүзули районунун Гаһар вә Чәмилли кәндләри әтрафында топлашмыш дүшмән гүввәләрини мәһв етмәк тапшырығы алмыш дәрә екипаждан бири ермәни ПРМ-инин күлләсинә һәдәф олмуш, дәрә нәфәрлик екипажла бирликдә мәһв олмушду. һеј'әтин командири, капитан Јевкени Карлов, оператор баш тејтенант Фәһрәддин Мусајев, атычылар һәсән һәсәнов вә Телман Фәрәчов торпагларымызын бүтөвлүјү уғрунда апардыглары мүбаризәнин шәһидләринә чеврилдиләр. һәмин тарихи учушун иштиракчыларындан ики нәфәри сәмаја галхан илк һәрби вертолјот командиримиз идисә, дијәр дәрә гәһрәман јурддашымыз дәјүш учушу заманы һәлак олмуш илк шәһидләримиз иди. Беләликлә, апрел ајынын 11-дә һәјата кечирилән учуш-

ла бағлы 2 мөғамда ишләнәси «илк дөфә» сөзү ики мұхтәлиф һиссләрин ифадәси кими һәм тарихимизә, һәм дә јаддашларымыза јазылды.

Дүшмән күлләсинә туш кәлмиш һәрби вертолјотун командири капитан Левкени Николајевич Карлов әслән Азәрбајҗандан дејилди. О чәми бир нечә ил иди ки, Азәрбајҗан торпағында һәрби хидмәтини давам етдирди. һәлак олдуғу күн исе онун Азәрбајҗан һәрби һава Гүввәләринин сыраларында кечирдији хидмәтин һава Гүввәләринин сыраларында кечирдији хидмәтин һеч ики ајы да тамам олмамышды. Онун республика силаһлы гүввәләринин сыраларына гошулмасы Азәрбајҗан Республикасы һәрби һава Гүввәләринин јарандығы күнә тәсадүф едир. МДБ гошун һиссәләринин ләғви вә республикадан чыхарылмасы илә бағлы кәләчәк тәләри мүнәсирләшдирмәк әјрычында галанда о, Азәрбајҗан торпағындан кетмәмәји гәрәләшдирмишды. Бу халғын апардығы мұбаризәнин һагг олдуғуна өз кәмәјини јетирмәјә чалышмышды.

Чәсур пилот 1960-чы Тула вилајетиндә анадан олмушду. Елә ушаг јашларындан да онда авиасијаја марәт баш галдырмышды. О, техника әдәбијјаты севә-севә мұталиә едәр, кәләчәкдә пилот олмаг барәдә фикирләшәрди. Кәнч Женја арзуларынын сорағы илә Свердловска кәлмиш, али һәрби авиасија мәктәбини битирмишди. О бурада МИ-24 вертолјотунун сирләринә јијәләниб бачарыглы вә һазырлыглы пилот кими јетишмишди. Сонракы хидмәт илләри исе онун биликләрини тәкмилләшдирмиш, тәчрүбәсини артырмышды.

Чох да узун өмүр сүрмәјән Ј. Карловун һәјат кешмәкешли анларла да долу олмушду. Лакин һәјатын чәтинликләри онун бир инсан кими формалашмасына өз мәнфи тәсири кәстәрә билмәмишди. Јүксәк дахили кејфијјәтләр Ј. Карловун симасыны характеризә едән, ону дост танышларына севдирән чәһәтләр олмушду. Дөзүмлүлүјү, тәмкини, чәтин анда мәс'улијјәтини итирмәмәси Левкенинин һәрби хидмәт борчундан доған ишини дүзкүн истигамәтләндирмәјә әсас верирди. һазырда Азәрбајҗанын һәрби һава Гүввәләринин забити

олан мајор Сејфәл Чәләлов Левкени Карлову белә хатырлајыр:

— Мән Женја илә 1981-чи илдә Коканддакы һәрби һиссәдә таныш олмушам. Характерчә чох сакит табиәтли, истиганлы, сәмими бир инсан иди. Бир бинада јашадығымыздан хидмәтдән сонра тез-тез көрүшәрдик, гајғы вә чәтинликләримизи биркә бөлүшәрдик. Башгаларына кәмәк етмәкдән һеч вахт имтина етмәзди. Професионал һазырлығы илә дә о, чохлаындан сечиләрди.

Кокандда јерләшән авиасија һиссәси о вахтлар Әфғаныстан һадисәләри дөврүндә бу өлкәјә кәндәрилән пилотларын һазырланмасы вә тәкмилләшдирилмәсинин әсас мәркәзи олмушду. Бу һиссәдән нечә-нечә пилот Әфғаныстана кәндәрилмишди. Ј. Карлов, еләчә дә сонрадан Азәрбајҗан һәрби һава Гүввәләринин сыраларына гошулмуш вә өлүмүндән сонра Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмүш Серкеј Сенјушкин Коканддакы һиссәдә сахланылмыш, тәчрүбәли пилот-гә'лиматчы кими верә биләчәкләри фајда нәзәрә алычараг онларын Әфғаныстана кәндәрилмәмәси мәсләһәт билимишди. Анчаг Карловун ајағы Әфған торпағына дәјмишди. О, кәчмиш ССРИ әразисиндән һәрби вертолјотларын Кабула кәтирилмәсиндә иштирак етмишди вә гыса мүддәтли е'замијјәтләрдән сонра кери гајытмышды.

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ А. ШВАРЈОВУН ДЕДИК-ЛӘРИНДӘН: «Мән дә Женја илә Кокандда, Әфғаныстандан гајыдандан сонра 1987-чи илдә таныш олмушдум. Онда о, манга командири олмагла јанашы һәм дә капитан иди. Капитан рүтбәсиндә шәһид олду. Кәзәл инсан, јахшы идманчы иди. Манга командири кими мәни бир нечә дөфә јохламышды. Јохлама учушлары вахты о, һәмишә мәсләһәт верәр, дәјәрли тәчрүбәсини бөлүшәрди».

Ј. Карлов һаггында һафизәләриндә силимәз изләрлә јазылмыш хатирәләрини данышан С. Чәләлов, А. Шварјов, полковник-лејтенант Серкеј Тувајев вә Ј. Карловдан тәхминән әј јарым әввәл шәһиди олмуш С. Сенјушкин демәк олар ки, ејни вахтда Кокандда бир-бирләри илә таныш олмушдулар вә сөзсүз ки, онлар һәмин

вахт ағылларына да кәтирә билмәздиләр ки, тале онларын јолуну кәләчәкдә Азәрбајчан торпағындан, мүстәгил Азәрбајчан ордусунун сыраларындан салачагдыр. һәгигәтдә исә Коканддакы авиасија һиссәси илә Азәрбајчанын һәрби һава гүввәләри арасында бир бағлылыг, көрүнмәјән голлар мөвчуд иди. Чүнки Азәрбајчанын мүстәгил ордусунун јарадылмасына башланмасындан чәми бир нечә ил әввәл Коканддакы авиасија һиссәсинин бир груп забити Сәнкәчәлә кәндәрилмиш вә бурада онларын базасында вертолјот ескадрилјасы тәшкил едилмишди. Јухарыда адлары чәкилән пилотлар да һәмин групун тәркибиндә идиләр. Ј. Карлов бурада да манга командир тәјин едилмишди. О, кәнч пилотларын һәрби һазырлығы илә мәшғул олмагла бәрәбәр һава һүчмундан мүдафиә системи үзрә сәрһәд зонасында учушлар һәјата кечирирди.

Ј. Карлов Н һиссәсиндә дә никбин, һәјәтсәвәр бир инсан кими танынмышды. һәтта кичик јашлы ушаглар да ону көрән кими «Женја дајы» дејиб үстүнә гачар, сәмими сөзләрини ешитмәкдән дојмаздылар.

Ј. Карловун вә онун достларынын Н һиссәсиндәки хидмәт дөврү республикамызда азадлыг һәрәкатынын кенишләnmәси илә бир вахта дүшмүшдү. Ичтимаи-сијәси проселәрин инкишафыны диггәтлә изләјән Ј. Карлов Гарабағда баш верән проселәрин инкишафыны вә маһијәтини, Бакыда төрәдилән гырғынларын сәбәбин чох јахшы баша дүшүрдү вә дахилән халгымызын һаг мүбаризәсинә рәғбәтлә јанашырды. Республикамыз дахилиндә кедән дәјишикликләре бикәнә гала билмәмәси сөзсүз ки, онун Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләринин сыраларына гошулмаға сөвг едән әсас амилләрдән бири олмушдур. Бу гәрарын үзәриндә Ј. Карлов узун мүддәт дүшүнмүш вә нәтичәдә јеничә бағландығы Азәрбајчан торпағында галмаға үстүнлүк вермишди.

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ А. ШВАРЛОВУН ДЕДИК ЛӘРИНДӘН: «Биз Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләринин сыраларына гошулмағы гәрара аланда Женја өз фикри ни һәлә гәтиләшдирмәмишди. С. Сенјушкин дә бизни тәклифимизлә разылашмышды. Н һиссәсиндән јола д

шән күнү көрдүк ки, Ј. Карлов да бизим машынымыздадыр. Онун бирдән-бирә белә гәрара кәлмәси бизи һәм тәәччүбләндирди, һәм дә севиндирди».

Республикамызда Милли Мүдафиә Назирлијинин јарадылмасы илә Силаһлы Гүввәләрин тәшкилине башланмасы нә Москвада, нә дә МДБ гошун һиссәләриндә бир мәналы гаршыланмамышды. Бу просеси ләкитмәк үчүн һәр чүр вәситәјә әл атылып, республиканын дахилиндә олан һәрби вәсаит вә техника кәнара апарылырды. 1991-чи илин сонун, 1992-чи илин әввәлләриндә Н һиссәсиндәки вертолјот ескадрилјасында да бу ишә башланмасы нәзәрдә тутулмушду. Анчаг бурада хидмәт едән вәтәнпәрвәр азәрбајчанлы забитләрин, һәмчинин, халгымызын мүбаризәсинә һаг газандыран гејри-азәрбајчанлы забитләрин сәји нәтичәсиндә вертолјотларын Тбилисијә апарылмасынын гаршысы алынмышды. Капитан Ј. Карловун да бу сәһәдә бөјүк хидмәтләри олмушду.

1992-чи илин јанвар ајынын сон базар күнү пилотлар С. Тувајев вә Р. Ширинов вертолјот ескадрилјасындан илк МИ-24 вертолјотуну Забрата кәтирмишдиләр. Вертолјотун кизлинчә ескадрилјадан чыхарылмасы бөјүк сәс-күјә сәбәб олмушду. һәтта һәмин анда Азәрбајчан Республикасы Силаһлы Гүввәләринә төһвил вертолјоту тутмаг үчүн Н. Гәсәбәсиндә јерләшән авиа һиссәдән МИ-25 тәјјарәләри һәјәчан сигналы илә һаваја галдырылмышды. Анчаг вертолјотун пилотларынын сәји нәтичәсиндә реактив тәјјарәләрин һаваја галдырылмасынын һеч бир нәтичәси олмамашды. Вертолјотун кимләр төрәфиндән апарылмасы илә бағлы ахтарышлар ескадрилјанын өз дахилиндә дә давам етмишди.

Ј. Карловун бүтүн бунлардан хәбәри варды. һиссәдәки азәрбајчанлы забитләр дијәр вертолјотларын республикадан чыхарылачағындан еһтијатланараг онларын да Забрата кәтирилмәси үзәриндә дүшүнүрдүләр. Ескадрилјадә нәзарәтин күчләnmәсинә, Н һиссәсиндән реактив тәјјарәләрин јенидән һаваја галдырыла биләчәји еһтималына бәхмәјараг феврал ајынын әввәлләриндә даһа ики МИ-24 вертолјоту Забрата кәтирилди. Бу вер-

толјотлардан бирини А. Шварјов, о бирини исә Јевкени Карлов идарә едирди. Бөјүк төһлүкәјә бахмајараг, бу ики забит Азербайчанын һәрби һава Гүввәләринин формалашдырылмасы јолунда даһа бир гәтијјәтли әддым атмагдан горхмамышдылар. Онлар сонрадан вертолјотларын тутулмасы үчүн јенә һаваја МИ-25 тәјјәрәләринин галдырылмасыны ешитмишдиләр, анчаг төһлүкәли учушларына көрә пешиман олмамышдылар. Бу учушда Ј. Карлова операторлуғу Рафаел Ширинов етмишди:

— Мән 1990-чы илдә али һәрби авиасија мәктәбин битирдикдән сонра Н гәсәбәсиндәки ескадријәјә кәлмишдим, — дејә Р. Ширинов сөһбәт әснасында билдирди. Елә һәмин ил дә Ј. Карловла таныш олмушдүм. Гимәтсиз инсан иди. Неч нәји јолдашларындан әсиржәмәзди. Н һиссәсиндә оларкән бир нечә дәфә дә онунла учмушдүм. Азербайчан һәрби һава Гүввәләринин таркибиндә дә онунла дөјүш учушларына кетмишдим. Феврал (1992) ајында Н һиссәсиндән Забрата кәтирилән МИ-24 вертолјотунда мәнуннијјәтлә онун оператору олмаға разылыг вермишдим. Женјанын јүксәк һазырлығы вар иди вә онунла учмаг мәнә хош иди.

Бу учушлары сонрадан Ј. Карлов да, онун дөјүш достлары да тәкрар-тәкрар хатырламышдылар, дәфәләрлә өз араларында бу барәдә сөз ачмышдылар. Әслиндә бу учушлар Ј. Карловун һәјатында јени бир сәһифәнин башланғычы иди.

1992-чи ил феврал ајынын 14-дә Н һиссәсиндә галмыш олан даһа беш әдәд МИ-24 вертолјоту Забрата кәтирилди. һәмин вертолјотларын кәтирилмәсиндә Забрата ишләјән мүлки пилотларла бәрәбәр Ј. Карлов да иштирак етмишди. Бу вертолјотларын кәтирилмәси илә Забрата һәрби һава Гүввәләринин илк һәрби вертолјот ескадријәсынын тәшкили үчүн база јаранмышды. Буна көрә дә феврал ајынын 14-ү Азербайчан ордусунун тарихинә һәрби һава Гүввәләринин јаранмасы күнү кими дахил олмушдур.

Ј. Карловун пилот кими даим өз үзәриндә чалышмасы онун характерик хүсусијјәтләриндән бири иди. Азербайчан ордусуна пилот-тәлиматчы кими гәбул едилән Ј. Карловун бөјүк тәчрүбәси вар иди. Ескадријә

јада МИ-24 вертолјотунун бүтүн инчәликләринә бәләд олан пилотлардан бири олса да өз нәзәри билликләрини вә практики вәрдишләрини тәкмилләшдирмәкдән јорулмазды. Јәгин елә буна көрә дә о, пешәкар бир вертолјотчу кими танынырды вә дөјүш учушлары заманы нечә-нечә чәтин вәзијјәтләрдән чыха билмишди. Јевкени ескадријәјә тәлиматчы-пилот кими кәлсә дә елә илк күнләрдән Гарабағ зонасына дөјүш учушларына јолланмышды. Оун Әмралылар, Муғанлы кәндләри истигамәтиндә олан илк дөјүш учушунда да оператор-пилот Р. Ширинов иди. О бу учушу хатырлајаркән билдирди ки, бөјүк мәс'улијјәт вә диггәт төләб едән илк дөјүш учушунда Ј. Карлов өзүнүн пешәкарлығыны вә јүксәк һазырлығыны бир даһа нүмајиш етирә билди вә онлара һәвалә едилән дөјүш тапшырығы бүтүнлүкә јеринә јетирилди. Бу учуша онларла бирликдә С. Сенјушкин вә Ј. Әлијевин идарә етији вертолјот да кетмишди вә дөјүш тапшырығынын ичрасы заманы С. Сенјушкин һәтә ермәни күлләсиндән кичик зәдә дә алмышды.

Ј. Карлов өз горхмазлығы илә МИ-24 вертолјотунун сиррләрини өјрәнмәјә башламыш нечә-нечә азербайчанлы пилоту да мүбаризлијә руһландырырды. Оун бачарығы, габилитети чохлаына бир өрнәк олмушдү.

Јевкенинин гыса мүддәт әрзиндә Гарабағ зонасында һәјата кечирдији ағыр вә мәс'улијјәтли учушлардан бири дә Хочалы фахиәси күнләриндә олмушдү. Бу гырғынын бүтүн фәләкәтини көрән, ону төрәдәнләрин кимләр олдуғуну јахшы анлајән Ј. Карлов фахиәнин дүнја ичтиманијјәтинә чатдырылмасында азачыг да олса иш көрмүшдү. Мејид вә јаралылары дашыјән мүлкү вертолјотлары һавадан мүшәјәт едән Ј. Карлов «Ассошејтед Пресс» агентлиинин нүмајәндәләрини дә өз салонунда гырғынын төрәдилдији јерләрә апармыш, бу бөјүк инсан фахиәсинин изләрини онлара көстәрмишди. Әслиндә бу учушлар Ј. Карлов үчүн, дикәр һәрби вертолјотларын пилотлары үчүн бөјүк чәсарәт иди. Чүнки онларын мүгавимәт көстәрмәк үчүн кифәјәт гәдәр мәрми вә сурсаты јох иди. Буна бахмајараг, Ј. Карлов инсан гырғынлары гаршысында бикәнә гала билмәмишди вә бачардығы ишләри көрмәји өз инсани борчу сајмышды.

О, дөфәләрлә Ағдәрә, Ағдам, Фүзули, Губадлы районлары Һазисинә учмуш, верилән тапшырыглары бүтүнлүклә јеринә јетирмишди. Бу учушларында онун идәрә етдији вертолјотда, ирәлидеки кабинада, пилот-оператор јериндә Рафаел Ширинов отурарды. 1992-чи ил апрел ајынын 11-нә планлашдырылмыш учуша исе Рафаел дүшмәмишди. Онун јерини Фәхрәддин Мусајев тутмушду.

Илк һәрби ескадријаны јаратмаг лазым кәләкдә Забрат авиадәстәсинин ән бачарыглы вә һазырлыглы пилотлардан бир групу елә илк күндән әјинләринә һәрби либас кејинмишдиләр. Дүшмәнә гаршы нифрәтләрини сәдагәтли хидмәтләри илә сүбүт етмишдиләр. Вәтән торпагларынын азадлығы јолунда өлүм-дирим мүбаризәси јолуна гәдәм гојмуш бу пилотлардан нечәси артыг вәтән торпагларында ујумагдадыр. Онлар чох гыса хидмәт јолу кечсәләр дә чох чәтин бир јолун башланғычыны гојмушдулар. Фәхрәддин Мусајев дә беләләриндән бири иди. О, чәми икичә ај Азәрбајҗан һәрби һава Гүвәләриндә хидмәт едә билмишди. Анчаг елә бу икичә ај әрзиндә дә нәјә гадир олдугуну, Вәтән торпагларынын һансы мәнәббәтлә севдијини нүмајиш етдирә билмишди. Јолдашлары вә достлары онунла Ј. Карловун мүәјјән ошар талеләрә малик олдугларыны тәкрар-тәкрар бизә сөјләдиләр. һәр икиси гыса һәјат јолу кечмишдиләр, һәр икиси, һазырлыглы, пешәләринә дәрин мәнәббәтлә бағланан пилотлар идиләр. Сәми-мијјәт, аличәнәблыг һәр икисини характеризә едән чәһәтләрдән иди. Фәхрәддиндә дә Јевкенидә олдугу кими кәнч јашларындан авиасијаја, сәмалара дәрин бағлылыг баш галдырмыш инәдчыллыгла өз арзусуна доғру ирәлиләмишди. Сонрадан өзү дә дөфәләрлә сөјләмишди ки, о учмаса јашаја билмәз, учмаг онун һәјатыдыр, тәлејидир.

Фәхрәддинин атасы Муса киши дә һәрбчи олубмуш. Хидмәти илә бағлы кечмиш ССРИ-нин мүхтәлиф шәһәрләриндә, һәтта харичдә дә өмүр сүрмүшдү. Ола билсин атасынын әјиндә көрдүјү һәрби либас Фәхрәддиндә дә забитлијә гаршы илк истәји јаратмышды. О, 1957-чи

ил ијул ајынын 30-дә Түркмәнистанын Бајрам Әли шәһәриндә анадан олмушду. Орта мәктәби исе Нижни-Новгород шәһәриндә баша вурмушду. Бурада да политехник институтуна дахил олмуш, анчаг биринчи семестрдән сонра тәһсилени давам етдирмәмишди. Пилот олмаг арзусу онун бүтүн һәјатына һаким кәсилмишди. Аз сонра ону һәрби хидмәтә чағырмышдылар. Фәхрәддин әскәри хидмәтини Чехословакија Һазисиндә кечирмишди. Хидмәт дөврүнүн сонларына јахын елә һәрби һиссәдә икән али һәрби авиасија мәктәбләриндән биринә гәбул имтаһанлары вермәк имканы елдә етмишди. О, илкин тибби јохламадан вә гәбул имтаһанларындан мүвәфғәгијәтлә чыхмышды. Анчаг онун бу севинчи узун сүрмәмишди. Фәхрәддинин һәрби хидмәтдә икән јарадылмыш мүвәфиг комиссијаја вердији гәбул имтаһанларынын нәтичәләри али һәрби авиасија мәктәбиндә гануни сәјылмачышды.

Фәхрәддин Бақыја гајыдыб бир мүддәт кондиционерләр заводунда ишләмишди. О, АДКҖ Республика шурасынын техник дәрнәкләринә јазылағ бурада да һазырлығыны давам етдирмиш, авиасија илә бағлы билкәләрини кенишләндирмишди. Учмаға олан бағлылығы нәһәјәт кәтириб ону Сасово мүлки авиасијасына чыхармышды. Ә'ла гијмәтләрлә охујан Фәхрәддин мәктәби фәргләнмә диплому илә битирмишди. Онун дипломуну да, гијмәт китабчасыны да инди гијмәтли хәтирә ким сахлајан һәјат јолдашы Севда Мусајева Фәхрәддинин бу јадикарларыны вәрәгләдикчә јенидән көврәлди:

— Учущ мәктәбини ә'ла гијмәтләрлә баша вурмушду. Өзү илә кәтирдији бу гијмәт китабчасыны вәрәгләдикчә тез-тез тәһсил илләрини хәтирләјырды. һәмишә дә дејәрди ки, бу гијмәт китабчасыны сахлајачағам, оғлум Елмар бөјүјәндә ола көстәрәчәјәм. Гој билсин ки, атасы нечә охујубдур.

Фәхрәддин тәһсилени 1982-чи илдә баша вуруб тәјинатла Забрат авиадәстәсинә кәлмиш вә 1988-чи илә бурада АН—2 тәјјарәләриндә икинчи пилот 1988-чи илин ијун ајындан АН—2 тәјјарәсинин командири вәзифәсиндә чалышмышды. Өз бачарығы, габилитәти, инсани кејфијәтләри илә о, иш јолдашларынын бөјүк һөрмәтини газанмышды. һүндүр бој-бухуну, иру гара бығ-

лары, жарашыглы сифәтләри олан Фәхрәддинин үзү һәмшә күләрмиш. Јолдашларынын хатириндә Фәхрәддин елә белә дә галыбдыр: үзү күләр, сәмиими вә меһрибан.

ПИЛОТ ЗҮЛГӘДӘ ЗҮЛГӘДӘЈЕВИН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Мән Фәхрәддинлә хејли мүддәт АН—2 ескадријасында ишләмишәм. Әвәзсиз инсан иди. Ону унутмаг мүмкүн дејил. Адәтән иш јериндә һәр бир адам елә илк күндән коллективдә ону баша дүшмәји бачаран, лазым кәләндә она арха дура билән јолдашлары арајыб ахтарыр. Фәхрәддин бизим коллективдә белә кејфијәтләрә малик олан бир нечә шәхсдән бири иди. О, һеч вахт достуну-танышыны көмәксиз гојмазды. һәм, о чүмләдән мән дә јахшы билирдим ки, ишдә, ја да ки, шәхси һәјатда һәр һансы бир мәсәлә баш вәрәрсә чәкинмәдән, инамла Фәхрәддинә мүрачиәт етмәк олар. һәм, она «Федја» дејә мүрачиәт едирди. Дејәндә ки, Федја филан иши белә етмәк лазымдыр, ондан мәнфи чаваб ешитмәздин. һәмшә үзү күләрди, һәмшә ләтифәләр данышыб әтрафындакылары да күлдүрәди. һәрби авиасијаја мараг да АН—2 дә ишләдији күнләрдән һисс олунурду».

Фәхрәддиндә техникаја гаршы бөјүк бағлылыг вә мараг ону јени-јени вертолјотларын вә машинларын мәнимсәнилмәсинә вә өјрәнилмәсинә доғру сүрүкләјирди. Онда өзүнә гаршы дахили бир тәләбкарлыг, әлдә етдикләри илә кифәјәтләнмәмәк кејфијәтләри вар иди. 1988-чи илдә о, Кременчуг шәһәриндә тәкмилләшмә курсу кечәрәк МИ—2 вертолјотунун сиррләринә јијәләнмиш вә Забрата гајытдыгдан сонра МИ—2 вертолјотларынын пилоту вәзифәсинә тәјин едилмишди. Анчаг Фәхрәддин јахшы билирди ки, МИ—2 вертолјоту да онун үчүн сонунчу сәвијә дејилди. О, техники журналларда вә әдәбијатда јени вертолјот вә тәјјарә нөвләри көрәндә бөјүк бир марагла онлары охујар јолдашлары арасында тәкрар-тәкрар бу барәдә сөһбәт ачарды. Азәрбајҗанын һәрби һава Гүввәләринә аид олан илк МИ—24 вертолјотуну Забрата көрәндә Фәхрәддинин севинчини һәдди-һүдуду олмамашды. һәтта зарафатла әли илә МИ—2 вә МИ—24 вертолјотларыны көстәриб

онлар арасында нечә бөјүк фәрг олдуғуна да иш јолдашларынын диггәтини чәлб етмишдир. МИ—24 вертолјотунун Фәхрәддин үчүн сирли олан техники вә дөјүш кејфијәтләри ону һеч фикирләшмәдән һәрби һава Гүввәләринин сырларына кәлмәјә сөвг еләмишди. Јолдашларынын дедијинә көрә Фәхрәддин Забрата илк дәфә МИ—24 вертолјотуну көрәндә дахили тәәччүбүнү вә севинчини кизләдә билмәмиш вә севинчәк «бах бу әсл машиндыр» — демишди. Беләликлә дә о, өмрүнүн сонунчу ики ајыны бу јени машинлара һәср еләмишди. Анчаг МИ—24 вертолјотларындан габаг Фәхрәддинин һәјатынын МИ—24 вертолјотунда кечән башга бир јадда галан сәһифәси вар иди.

Халгымыза гаршы ермәни тәчавүзүнүн кенишләндији бир вахтда Забрата авиасија дәстәсинин Гарабағ зонасында көрдүјү ишләрин әһәмијәти сонсуз иди. Мүһасирәдә галмыш Азәрбајҗан кәндләри илә чанлы көрпү јарадан вертолјотчулар ермәни чәлладларынын вәһшијәтинин гаршысынын алан мүдафиә гүввәләримизин дә ән јахын көмәкчиләринә чеврилмишдиләр. Онларын вәситәсилә республика һүгүг-инзибати органларынын мүһарибә бөлкәсиндә олан дәстәләринин нормал фәалијәти тәмин едилди. Јаралы вә хәстәләр шәһәр хәстәханаларына тәхлијә едилди.

Фәхрәддинин дә бу истиғамәтдә көрдүјү ишләр әвәзсиздир. МИ—2 вертолјоту илә Фәхрәддинин Гарабағда, она сәрһәд рајонларда демәк олар ки, учмадығы негтә јох иди. Фәхрәддин она верилән тапшырыглардан горхмазды. Тәһлүкәиә доғру кетмәкдән чәкинмәзди. 1991-чи илин орталарындан ермәни милләтчиләринин силаһлы мүбаризәсинин даһа кениш миғас алдығы дөврдән Фәхрәддин чох ағыр тапшырыгларын ичрасыны бојнуна көтүрмүш вә онлары кејфијәтлә, вә вахтында јеринә јетирмишди. һәрби һава Гүввәләринин јарадылдығы күнәдәк Мүдафиә Назирлијинин ајры-ајры һиссә вә бөлмәләринин фәалијәтинин тәнзим едилмәсиндә мүлки пилотлар хејли иш көрмүшдүләр.

Забрата авиадәстәнин МИ—2 ескадријасы командиринин муавини Фамил Рәфијевин дедикләриндән: «1991-чи илин пајызында Коранбој рајонунун Тодан кәнди әтрафында ермәни силаһларынын күнаһы үзүн-

дән вәзијәт хејли писләшмишди. Бурада онларын азғынлыгларынын гаршысыны алмаг үчүн мүдафиә тәдбирләри һәјата кечирилди. Республика Дахили Ишләр Назиринин мүавинин Рамиз Мәммәдов бу тәдбирләрин низамланмасына рәһбәрлик едирди. 3—4 күн мән срада ишләдим. Е'замијәт мүддәтим гуратаранда мәнәң Фәхрәддин әвәз етди. Мән онун кәлмәсинә севинмишдим вә билирдим ки, Фәхрәддин онун бојнунан јдүшән ишләрин өһдәсиндән бачарыгла кәләчәкдир».

Фәхрәддин Дахили Ишләр Назиринин мүавини Рамиз Мәммәдовла тәкчә Тәдәндә јох, мүһарибә зонасынын башга мәнәтәгәләриндә дә олмушду. Биркә иш заманы Фәхрәддинин горхмазлыгы, јүксәк һазырлыгы, вәтәнпәрвәрлији Рамиз Мәммәдова јда ајдын олмушду вә о белә сәфәрләриндә Фәхрәддинлә биркә ишләмәји чох арзуларды.

Гарабағ зонасына учушлары заманы Фәхрәддин дәфәләрлә тәһлүкәли вәзијәтә, ермәниләрин күллә јағышы алтына дүшмүшдү. Анчәг о бунлар барәдә евдә данышмазды, аилә үзвләринин нараһатчылығына әсас вермәзди. Неч иш јолдашлары да ондан бу барәдә килеј-күзар ешитмәздиләр. Фәхрәддин ән тәһлүкәли учушлардан сонра да јерә енәндә үзү күләрмиш, сифәтиндән тәбәссүм әскик олмәзмыш. Јолдашларыны данышдырыб күлдүрмәклә, онлара мәзәли сөһбәтләр етмәклә санки өз јорғунлуғуну да унудармыш.

1991-чи илин октябр ајында ермәни тулдурлары азәрбајҗанлыларә мәхсус бир автобусу Әскәран јахынлығында ашырмышдылар. Онун ичәрисиндәки сәрнишинләрин чоху јараланмыш вә хәсарәт алмышдылар. Бу јаралылары һадисә јериндән чыхармаг үчүн Забрәтәдән үч әдәд МИ—2 вертолјоту кәлмишди. Вертолјотлардан бирини Фәхрәддин идәрә едирди. һәмин вахтларда ермәниләрин артыг күчлү мүасир силаһлара мәлик олмаларына бахмајараг пилотлар јаралылары дашымагдан горхмамышдылар. Хәсарәт алмыш сәрнишиләрлә һавәја галхан кими вертолјотлар Әскәран галасы тәрәфдән аташә тутулмушдулар. Фәхрәддин дә ондан сонра Фамил Рәфијевин идәрә етдији вертолјот да тәһлүкәдән совуша билмишдиләр. Јалныз үчүнчү вертолјот күллә «јарасы» алмышды.

ФАМИЛ РӘФИЈЕВИН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Мәнә МИ—2 вертолјотлары ескәдрилјасынын командир мүавини тәклиф едиләндә Фәхрәддин исрар едирди ки, равини тәклиф едиләндә Фәхрәддин исрар едирди ки, разы олум. Дәфәләрлә кәмәк үчүн мән она мүрачиәт етмишдим. һәмишә дә мүсбәт чаваб алмышдым. Бир дәфә Кәдәбәј рајонуна учмушдум. Дағларда енәндән сонра нә иллаһ еләдимсә вертолјоту ишә сала билмәдим. Елә бу вахт ефирдә Фәхрәддинин сәсини ешитдим. О, Фируз Чәлилов вә Әрәстун Маһмудовла Газахдан гајыдырдылар. Радиорабитә васитәсилә онлары кәмәјә чағырдым. Фәхрәддин дә, онунла учанлар да дәрһал сәсимә сәс вердиләр. Кәдәбәјә кәлиб јанымда јерә ендиләр. Әз вертолјотларынын аккумуляторуну чыхарыб мәнәмки илә дәјишдиләр. Бу кәмәјин сәјәсиндә мән вертолјоту ишә сала билдим».

Фәхрәддин јеничә әсасы гојулмуш һәрби һавә Гүввәләриндә дә ејни һәвәс, ејни истәклә хидмәт едирди. Јәничә таныш олдуғу МИ—24 вертолјотунун дилини, сиррләрини өјрәнмәкдән јорулмазды.

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ ХАНЛАР СӘТТАРОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Фәхрәддин чох габилијәтли оғлан иди. һәрби һавә Гүввәләри тәшкил олунандан бир нечә күн сонра онун сыраларына гошулмушду. һәрби вертолјотларын техники вә дөјүш кәјфијәтләрини өјрәнмәк үчүн хүсуси бир фәаллыг кәстәрди. Бачарығына вә мәһарәтинә кәрә һамынын һөрмәтини газанмышды. Мәрһум пилотумуз Закир Јусифов онун габилијәтини вә ишкүзарлығыны мүшаһидә едәндән сонра дөјәрди ки, Фәхрәддин бөјүк кәләчәји олан бир пилотдур. Амча һејф ки, о чох тез арамыздан кетди». Фәхрәддин илк күнләр һәрби авиасијәја кечмәси барәдә аиләсиндә сөз ачмамышды. Бир дәфә евдә Фүзулијә кетмәјиндән данышанда һәјат јолдашы сорушур ки, МИ—2 вертолјотунда сән дөјүш зонасында нә едирдин? Фәхрәддин дә чаваб верир ки, мән артыг һәрби һавә гүввәләриндәјәм.

Фәхрәдинин тәкчә техникаја олан рәғбәти јох, һәм дә һәрбчиләрә олан рәғбәти вә торпағларымызын дүшмәнләриндән интигам алмаг истәји ону һәрби һавә гүввәләринин сыраларына кәтирмишди. Кәлдији күндән дә

тә'лим сынаг учушларына башламышды. һәҗәт јолдашы сорушанда ки, сәнин үчүн һәрби вертолјотларда учмаг горхулу дејилми? Фәхрәддин чаваб верәрмиш ки, нә гәдәр ки, Закир Јусифовла Фируз Чәлилов ескадрилјадәдир һеч нәдән горхмаға еһтијач јохдур.

ФАМИЛ РӘФИЈЕВИН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «МИ—24 вертолјотларына мараг бизи дә јандырыб јахырды. һәрби һава гүввәләри сыраларында олмасам да тә'лиматчы-пилотлардан хаһиш етмишдим ки, сун учуш кејфијјәтләрини мәнә дә көстәрсин. Феврал (1992-чи ил) ајынын 29-да мән сәһәр-сәһәр МИ—24 вертолјотунда һаваја галхдым, бир нечә дөврә вуруб јерә едик. Мән-Онун һаваја галхмасы илә һәрби ескадрилјанын командири Јавәр Әлијевин олдуғу вертолјотун Новханы јахынлығында гәзаја уғрамасы бир вахта дүшмүшдү. Фәхрәддин бундан чох мүтәәссир олмушду».

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ А. ШВАРЈОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Феврал ајынын 29-да (1992-чи ил) Фәхрәддинин иштиракы илә кечирилән тә'лим учушуна мәрәһбәрлик едирдим. Дејиләнләри о чох тезликлә гаврајырды. Бөјүк бир марагла учуша башламышдыг. Лакин С., Сенјүшкинлә Ј. Әлијевин тә'лим учушу кечирдикләри вертолјотун гәзаја уғрамасы һәр икимизи гәмлән дирди. Көлә дүшмүш вертолјотун галыгларыны көзләримизлә көрәндән көрәндән сонра кери гајытдыг».

һәмин һадисә Фәхрәддинә о гәдәр тә'сир еләмишди ки, һәтта евдә Јавәрин гәзаја дүшмәси барәдә сөз ачмыш вә узун мүддәт Јавәрин өлүмүнә тәәссүфләнмишди.

Тә'лим-сынаг учушларына Фәхрәддин адәтән А. Шварјовла учурду. Бу учушлары заманы о, пешәкар һазырлығыны тезликлә сүбута јетирә билмәмишди. Илк дөјүш учушунда да о, А. Шварјовла кетмишди. һәмин учушу А. Шварјов белә хатырлајыр: «Ағдәрә рајонунун аразисиндә ермәниләр узәгвурән топлар васитәсилә тез-тез бизим мөвгеләримизи атәшә тутурдулар. Мүдәфиә Назирлијиндән тапшырыг алмышдыг ки, биз һәмин топларын гурашдырылдығы јери тапыб ону мәнв едәк. Онун еһтимал олундуғу јери дә бизә билдирмишдиләр. С. Тувајев, Ј. Карлов вә мән һаваја галхыб Ағдәрә рајонунуна тәрәф үз тутдуг. Фәхрәддин дә мәнимлә иди. Бир нечә тә'лим-сынаг учушундан сонра биз онунла дөјүш учушуна јолланырдыг. Мән онун бүтүн һәрәкәтләринә көз гојурдум. Ағдәрә аразисиндә һәмин топу ахтарыб тапдыг, онун јерләшдији мөвгени дармадағын етдик. Федја илк учушунун белә уғурла баша чатмасындан ушаг кими севинир, тәбәссүмүнү кизләдә билмирди. Јадымдадыр ки, о вахт ермәниләр бизим истигамәтимиздә ракет дә атмышдылар. Анчаг һәмин ракет мүһафизә системинин көмәји илә вертолјотдан јајыныб кәнарда партламышды».

Сонрадан Фәхрәддин Ағдәрә, Ағдам, Фүзули вә башга рајонларын аразисинә дә учараг дүшмән гүввәләринин мәнв едилмәсиндә јахындан иштирак етмишди. О һәм дә һазырлыг сәвијјәси илә МИ—24 вертолјотларынын командири олмаг үчүн бүтүн тәләбләрә чаваб вердијини сүбүт етмишди. Апрель ајынын 11-дәки учуш фажиә илә нәтичәләнмәсәјди јә'гин чох јахын заманларда Фәхрәддин МИ—24 вертолјотунун командири тә'јин едиләчәкди. О күнү көрмәји Фәхрәддин өзү дә чох арзулајырды.

СЕВДА МУСАЈЕВАНЫН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Шәнбә күнү иди. Фәхрәддин сәһәр тездән евдән чыхды. Елә бил бир һадисә баш верәчәји үрәјинә дамыбмыш. Бир гәдәр бикәф көрүнүрдү. Евдән чыханда һеч башыны јухары галдырмады. Сакитчә саламатлашыб гапыны өрдү. Онун бу кефсизлији мәнидә нараһат етмәјә башлады вә бүтүн күнү сәбирсизликлә онун јолуну көзләдик. һава гараланәдәк нечә дәфә пәнчәрәјә чыхдыг. Сән демә нараһатчылығымыза бир әсас вар имиш».

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ А. ШВАРЈОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «һәмин күнүн дөјүш учушларыны мән планлашдырмышдым. Фүзули рајону истигамәтиндә дөрд вертолјот кәндәрмәли идик. Фәхрәддин Ј. Карловла учмалы иди. Учуша јола дүшмәздән әввәл Ј. Карловла көрүшдүм вә она дедим ки, ән јахын достуму, Федјаны сәнин вертолјотуна салмышам. Бахкинән, онун башына бир иш кәлсә сән мәнә чаваб вермәли олачагсан. Ј. Карлов Фәхрәддинлә учачағыны ешидиб һадсиз севинди вә «ох, Федјунчикк» дејиб ону ахтарма-

ға башлады. Данышыб күлмәји севән бу ики пилот беләчә өзләринин сонунчу учушуна јола дүшдүләр».

Бүтүнлүкдә учушун уғурла баша чатмасыны Ј. Карлов да, Фәхрәддин дә сәбирсизликлә көзләјирдиләр. Онларла бәрәбәр, һаваја галхмыш вертолјотларын икисинә икисинә илк дәфә азәрбајчанлы пилотлар командирлик едәчәкди. Техникаја марағы олан, сәмәсыз јашаја билмәјән вә тезликлә өзүнүн мүстәгил учмаг гүдрәтинә малик олдуғуну тәсдиг етмәк әзминдә олан Фәхрәддин үчүн азәрбајчанлы пилотларын уғурлу учушунун бөјүк әһәмијјәти вар иди. Чүнки бу учушун мүвәффегијјәтлә баша чатмасы Забратдан кәлмиш пилотларын сәма һәјатында кејфијјәтчә јени бир сәһифәдә ачаҗағды.

Бу учушун һәјәчаныны вә кәркинлијјини јашајән тәкчә Јевкени илә Фәхрәддин дејилди. һејәтин тәркибиндә олан Телман Фәрәмовла һәсан һәсәнәв да гәзанын гурбаны олмушдулар. Онларын да хошбәхт сабаһымыза олан үмидләри апрел ајынын 11-дә јарымчыг галмышды. Гисас һисси илә алышыб јанан даһа ики јурддашымыз торпагларымызын шәһидләринә чеврилсәләр дә икидлији, горхмазлыглары илә достларынын вә јолдашларынын мүбаризлик ернәјинә дөндүләр.

Телман һеч дә гајғысыз кечмәјән бир һәјат сүрмүшдү. Онун ордудан габагкы фәалијјәти ағыр вә һалал физики ишлә бағлы олмушдү. Әлинин зәһмәти илә өзүнә чәрәк газаныб аиләсини дә доландырмышды. О, 1957-чи илдә Бақыда доғулмуш, бурада да 61 нөмрәли орта мәктәби вә 6 нөмрәли техники пешә мәктәбини битирмишди. Чилинкәр ихтисасына јијәләнмишди. Бақы шәһәр техники-мәханазасија трестиндә, коңдисонер-заводунда, металлпластмәст заводунда, Бақы електрик-машынгајырма заводунда мүхтәлиф ишләрдә чалышмышды. Тәледән ән јахын адамларыңдан һагсызлыглар, әдаләтсизликләр көрсә дә Телман өз ирадәсиндән дөнмәмишди, өтәри дахили сарсынтыларыны, кирајәчи һәјатынын нискилләрини тәмкинлә гаршылајыб онлары һәјат јолдашы Сәкинә ханымдан, бөјүмәјә башлајән чијәрпәрәләриндән кизләмәјә чалышмышды. Чәтин күнләрин өмрүнүн аз олаҗағы үмидилә Телман јахшы инсанларын гајғысына да бел бағламышды. Анҗаг аилә-

синин күзәрәныны тә'мин етмәк үчүн кимсәдән көмәк көрмәмишди. О, һансы ишдә олурса-олсун өзүнү габилијјәтли, бачарыглы, тәмкинли, гајғыкеш бир инсан кими көстәрмишди. Онун вәтән севкиси, торпаға бағлылығы чохлаына нүмунә олмушдү. һәлә 20 јанвар фәчиәси баш верәндә Телман, кечәләр дә раһатлаша билмирди, бу гырғынлары төрәдәнләрә лә'нәтләр охујурду. Торпагларымыза гаршы узанан хаин әлләрин гаршысыны алмаг үчүн вәтәндашыг борчунун јеринә јетирилмәси аны чатанда Телман фикирләшмәдән јени јарадылмыш орду сыраларына јазылмышды вә һәлә 1991-чи илин сонларында Гарабағын нечә гајнар нөгтәсиндә олмушдү. Онун јохлуғуну никаранчылыгла јашајән һәјат јолдашы Сәкинә ханым үчүн узун мүддәтли сәфәрләрдән габаг бир парча кағызда бир нечә сөз јазыб гојмушдү: «Губадлы-Лачын-Шуша. Мајор Рәсулов». Бунунла Телман билдирмәк истәмишди ки, ону ја бу рајонларда ахтармаг олар, ја да мајор Рәсуловдан сорағыны алмаг олар. Бачарығыны габилијјәтини исә елә илк күнләрдән көстәрмишди. Онун бурада Таһирлә, һәсәнлә, Радик Максимовла башланан достлуғу өмрүнүн сонунә кими давам етмишди. Даһа доғрусу ејни амал, ејни мәгсәд уғрунда мүбаризә онлары бирләшдирмишди. Телман тезликлә торпагларымызын наминә шәхси гајғыларыны, аилә гајғыларыны бир кәнара гојмушдү. өмрүнүн сонунә кими чәтин шәраитдә јашамышды вә аиләсинин ајрыҗа мәнзилә кечмәсини дә көрә билмәмишди.

1992-чи илин әввәлләриндә һәрби һава Гүввәләри јаранмаға башлананда Телман да Таһир вә һәсәнлә бирликдә онун сыраларына гошулмушдү. һәр үчүнү атычы кими габул еләмишдиләр. Чох гыса бир заманда Телман пијадаларын сырасында газандығы тәчрүбәсини бурада нүмајиш етдирә билмишди. Нәһәјәт тәле ону дә кәтириб Ј. Карловла Ф. Мусајевин һејәтинә чыхармышды. Илк учушларыны етдијиндән Телман да һәмин учушун уғурла баша чатаҗағыны сәбирсизликлә көзләјирди. Анҗаг сән демә әчәл она тамам башга бир сонлуг јазыбмыш. Јаныб гаралмыш мејидләрин ичиндә һәјат јолдашы ону ағзындакы үч гызыл дишинә көрә танымышды. Апрель ајынын 11-дә аилә гурмуш олан Телман апрел ајынын 11-дә дә һәјатла видалашмышды.

Аиләләри Дағыстандан көчүб кәлмиш һәсән исә 1969-чу илдә Бакыда доғулмушду. 162 нөмрәли орта мәктәби битирдикдән сонра 80 нөмрәли пешә мәктәбиндә дәрзилик өйрәнмишди. Анчаг һеч дәрзи кими ишләмәмишди. Ону һәрби хидмәтә чағырмышдылар.

Һәсәнин әскәрликдән керә гајытмасы республикамызда чәрәјан едән просесләрин гајнар вахтына тәсадуф етмишди. О да Вәтәнин бу ағыр күнүндә вәтәндашлыг борчуну өдәмәк үчүн јеничә јарадылмаға башламыш силаһлы Гүввәләрин сыраларына гошулмушду. Хүсуси тәјинатлы дәстәләрдә хидмәт еләмишди. Фүзулидә, Шушада, Ағдамда мүхтәлиф характерли тапшырыгларын һәјәтә кечирилмәсиндә иштирак етмишди. Чәсарәт вә икидлији илә јолдашларынын һөрмәтини газанмышды. Әскәри хидмәтин чәтинликләри, һәрби әмәлијјатларын тәһлүкәси ону горхуда билмирди. һәтта анасынын исрарына бахмајсраг силаһы јерә гојмамышды. һәсән Азәрбајчан торпагларынын бүсбүтүн азад едиләчәји күнәдәк вурушмаға сөз вермишди вә бу јолда јорулмаг да билмирди. Гоншусу вә досту Радик Максимов һәсәни вә онун икидликләрини ән хош хатирә илә јада салды, һәсәнин бир инсан кими дә гәдир-гијмәтиндән данышды. 1992-чи илин әввәлләриндә һәрби һава Гүввәләри јарананда һәсән Радиклә, диқәр достлары Таһир вә Телманла бирликдә онун сыраларына јазылмышдылар. һәсән нечә учушда иштирак едиб атычы кими ермәниләрин башына сәмадан од јағдырмышды. Онун дахил олдуғу һеј'әтин үзвләри һәсәнин сәррастлығындан, горхмазлығындан һәмишә разылыг едирдиләр вә онунла да биркә рејдләрә кетмәји арзулајырдылар. һәсән исә она бағланылан үмидләри доғрулмаға чалышарды. Апрель ајынын 11-дә онун да өмрү гырылмасајды ким билер һәсән һәлә нә гәдәр дүшмәнә гәним кәсиләчәкди.

* * *

Чаван өмүрләринин сон нөгтәси гојулмуш екипаж үзвләринин өлүмү илә баша чатмыш фақиәли учуш Чәмилли вә Гачар кәндләри јахынлығында баш вермишди. һәмин күн биринчи учушда вертолјотларын дөрдү дә дүшмән мөвгеләрини сусдурмаға чалышмышдылар. Пи-

лотларын дедијинә көрә ермәниләр һавадан онларын башына од јағдыран вертолјотларын һүчүмунун гаршысыны алмаг үчүн һијләјә әл атмышдылар. Саггаллылар Азәрбајчан кәндинин евләринә од вуруб јандырмыш вә тәлә гурараг вертолјотларын кешијини чәкирмишләр. Онлар әмин имишләр ки, азәрбајчанлы пилотлар мүтлег јандырылмыш Азәрбајчан кәндинин көмәјинә кәләчәкләр онлар бу көмәјә кәлән вертолјотлардан бирини вурмаг үчүн мүнәсиб мөвгә тутмушдулар. Тәпәликләрдән биринин үстүндә, ағачларын арасында ПДМ—2 елә јерләшдирилмишди ки, һавадан диггәтлә бахылмасајды ону ајырд етмәк олмазды.

ПОЛКОВНИК-ЛЕЙТЕНАНТ ХАНЛАР СӘТТАРОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Учушда дөрд вертолјот иштирак едирди. Биз јандырылмыш Азәрбајчан кәндинин әтрафында топлашмыш олан дүшмән гүввәләрини мөһв етмәли идик. Ирәлидә С. Тувајев онун ардынча З. Јусифов, онун ардынча Ј. Карловун идарә етдији вертолјот, ахырда исә мән учурдум. Мән вә З. Јусифов биринчи дөфә иди ки, командир кими учурдуг. Гачар кәндинә јахынлашанда биз дүшмән мөвгәјинин һарада олдуғуну мүәјјәнләшдирдик. ПДМ-и исә көрмәмишдик. һәрәкәтләримизи екипажларын арасында радиорабитә илә низамлајырдыг. һәдәфи мүәјјәнләшдирәндән сонра биз һавада карусел јаратдыг.

Бу вахт вертолјотлар һавада дәирә боју учур вә учуш трајекторијасы үзрә һәдәфә јахынлашан атәш ачыб учушунда давам едир. Архадан кәлән дә о чүр. Габагда учан С. Тувајев атәш ачды вә дөнүб кетди. Ондан сонра Закир Јусифов һәдәфә јахынлашды, анчаг нәдәнсә атәши бир гәдәр ләнжитди. Онун бир һасијјәти вар иди ки һәдәфә там јахынлашмајынча, күлләсинин һәдәфә дәјә-јәчәјинә там әмин олмајынча атәш ачмазды. О, күлләләринин һәдәфә дәјмәсини чох истәјирди вә буна көрә дә һәдәфә һәддән артыг јахынлашмышды. Биз архада олдуғумуздан онун учушуну јахшыча изләјә биләрдик. Закир ләнкидијинә көрә Ј. Карловун вертолјоту она чох јахынлашмышды. Бир-биринә манечилијин гаршысыны алмаг үчүн Ј. Карлов һәтта һүндүрлүју азалтмалы олду З. Јусифов атәшдән сонра араланды. Ј. Карловла Фәхрәд-

дин дә атәш мөвгәјини тутдулар. Елә бу вахт радиораби-тәдә С. Тувајевин сәси ешидилди. О һәјәчанла билдирди ки, тә'чили атәш мөвгеләрини тәрк един. Бизим һәдәф көтүрдүјүмүз нөгтәдән кәнарда һәмин ермәни ПДМ-и кизләнибмиш вә атәш ачмаг үчүн мүнәсиб аң көзләјир-миш. С. Тувајевин сәсини ешидәндә мән һәлә атәш ач-мамышдым. Тәһлүкәдән совушмаг үчүн мән дә атәш мөвгәјиндән чыхдым, вә ирәлидәки вертолјотларын һә-рәкәтинин әкс истигамәтинә учдум. Анчаг мән кери дө-нәндә З. Јусифова Ј. Карловун атәш мөвгеләриндән чы-хыб кетдикләрини көрмүшдүм. һәдәфдән азачыг узаг-лашан кими радиорабитәдә бир-биримизи сәсләдик. һа-вада да мүшаһидә едиб ону көрмәдик. Башладыг ахтар-маға. Чәмилли кәндинин јахынлығында вертолјотун га-лыгларынын од ичиндә олдуғуну көрдүк. Јаңғын мөһкәм олдуғундан вертолјота јахынлашмаг мүмкүн дејилди. Онда биз ора хиләсетмә вертолјоту чағырдыг».

Гәзаја уғрамыш вертолјотун һәј'әт үзвләринин ме-јидләрини һадисә јериндән хиләсетмә дәстәсинин үзвлә-ри чыхара билмишдиләр. Ј. Карловун табуту өз вәтәнинә кәндәрилмиш, о бириләри Азәрбајҗан торпағында дәфн едилмишдиләр. Бу ики гәһрәман пилотун хатирәси исә унудулмады, јаддашларә јазылды. Бир нечә гјдан сонра исә гәзетләрдә Јевкени Карлова Фәхрәддин Мусајевә Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманлары адынын верилмәси барәдә президент фәрманы чап олунду.

ТӘКРАР ДӘФН

Азәрбајҗан Республикасы һәрби һава Гүвәләринин илк һәрби һава ескадрилјасынын тәркибиндә ики Закир вар иди. Бири Јусифов, диҗәри Мәчидов. һәр икиси тор-пагларымызын бүтөвлүјү, халгымызын азадлығы уғрунда өлүм-дирим мүбаризәсинә гошулмушду, илк һәрби вер-толјот ескадрилјасынын дирчәлдилмәси, онун милли кадрларла мөһкәмләндирилмәси јолунда чох ишләр көрмүшдүләр. Инди онларын һәр икиси шәһиддир. Ба-сылмазлығы уғрунда силаһа сарылдыглары мүгәддәс торпагларымызда ујуурлар. Доғрудур, Мәчидов Заки-рин аиләсиндә һәлә дә онун өлүм хәбәри илә разылаш-мырлар, бир күн сағ-саламат кери гајыдачағыны үмидлә көзләјирләр. Анчаг бу Закирләрин һәр икиси тутдулары јолун өлүмә кәтириб чыхара билчәјини елә илк күндән көрмүшдүләр. Дөјүш достларыны итирмәјә башлајанда исә бу фаҗиәли анын даһа да реаллашдығыны һисс ет-мишдиләр. Лакин, мәгсәдләриндән дөнмәмишдиләр, тәһлүкәдән чәкинмәмишдиләр. һәлә сағлыгларында дә-јанәтли, горхмаз, гәһрәман кими танынмышдылар. Инди дә гәһрәман кими хатирәләрдә галыблар, бир гәдәр дә әфсанәләшиб, Вәтәнә вичданлы хидмәт тимсалына чев-рилибләр. Бир дә јадиҗар галмыш бир видеолент чан-ладыр онларын сималарыны. һәмин видеолент Мәчидов Закирин тој мәрасиминдә чәкилмишди. Онда һәлә һәр-би һава гүвәләри јарадылмамышды. Закирләрин һәр икиси Забрәт авиадәстәсинин пилотлары идиләр. Тој мәч-лисиндә чохлары өз үрәк сөзләрини ифадә едир, Мәчи-дова јени башладығы аилә һәјәтына узун өмүр вә сәадәт арзулајырлар. Јусифов Закир дә үрәјиндәкиләрини ди-линә кәтирир. һәмишәки кими гыса вә конкрет. Бу бө-јүк шәнлијин сәбәбҗары олан Мәчидов Закир тез-тез

видеокамеранын объектине чеврилир. Тэмкинини, чидди-лијини сахламаға чалышса да бахышларынын дәринли-јиндән севинч вә гајғысызлыг парылдајыр, дост-таныш-ларынын үрәк сөзләрини ешидинчә исә үзү, хәфиф бир төбәссүм јајылыр. һәмин шәнлик Закирин сонрадан бир илдән дә аз сүрәчәк өмрүнүн бәлкә дә ән гајғысыз, ән хошбәхт саатлары иди. Лени башлајачағы бир өмрүн илк сәадәтини јашајан Закир Мәчидовун һеч ағлына да кәл-мәмишди ки, азачыг сонра тәлѣјини һәрби һава гүввә-ләринә бағлајачаг, Вәтән торпағынын шәһидинә чеврилә-чәк вә ондан хәтирә галан бу видеолент доғмаларынын үзүнү белә кәрә билмәдији кијәрпарәсинин ән әзиз ја-дижарына чевриләчәкдир.

Азәрбајчанын һәрби һава Гүввәләринин илк вер-толјот ескадрилјасынын сыраларына илк гошуланлардан бири Мәчидов Закир Нүсрәт оғлу 1959-чу илдә Нефт-чала рәјонунда бөјүк бир аиләдә анадан олмушду. За-кир өмрүнү, күнүнү һалал зәһмәтә бағлајән мүһарибә ветераны Нүсрәт кишинин бешинчи өвлады иди. Онун анадан олмасындан аз сонра Нүсрәт киши аиләси илә Бакыја көчмүшду, бурадә күн-күзәрән гурмушду. Заки-рин ушаглыгы да, кәнчлији дә бу бөјүк шәһәрдә кеч-мишди. 1974-чү илдә орта мәктәби битирмишди. һәлә мәктәб илләриндән онда техникаја, авиасијаја бөјүк ма-раг баш галдырмышды. Закир тәјјарәләрлә бағлы әли-нә кечән әдәбијјаты охујар, сонра да шәклини кәрдүјү тәјјарәләрин макетләрини дүзәлтмәјә чалышарды. Бе-ләчә нә гәдәр тәјјарә модели дүзәлдиб дост-танышла-рына бағышламышды. Елә о вахтлардан да Закир пилот олмаг арзусуну кизләтмәмишди. Аиләдә исә кимсә онун бу арзуларына гаршы чыхмамышды. Әксинә һәлә еркән јашларындан техникаја, чохлагы үчүн сирли вә романтик көрүнән авиасијаја мараг сәриштәли сүрүчү олан Нүсрәт кишини дә, Закирин гардашларыны да севиндирмишди. Учмаг истәји 1974-чү илдә Закири Со-совадакы мүлки авиасија мәктәбинә кәтирмишди. Ики иллик тәһсил ону чоходанкы арзусуна јетирмишди. Пилот

кими республикаја гајыдан Закири Јевлах авиасија дәс-тәсинә јолламышдылар. Бурадә о АН—2 тәјјарәләриндә учур, практикы вәрдишләрини тәкмилләшдирирди. Кәнд тәсәррүфаты зијанверичиләри илә мүбаризә дөврү ону бир нечә дәфә Краснодара узун мүддәтли е'замијјәт-ләрә кәндәрмишдиләр. Закир бурадә да верилән тап-шырыгларын өһдәсиндән бачарыгла кәлирди. Лакин учушларын бириндә бириндә тәсәдүфән көзүндән зәдә алмышды вә бу зәдәнин онун кәрмә габилијјәтинә тә'-сир кәстәрдијинә кәрә о бир мүддәт учушдан узаглаш-мышды. һәмин дөврдә Закир Бинә аеропортунда ме-ханик вәзифәсиндә ишләмишди. Анчаг учмаг арзусу, истәји Закири һеч вахт тәрк етмәмишди. Учудан мү-вәггәти узаглашдырылса да о руһдан дүшмәмиш, 1979-чу илдә көзләриндә тибби әмәлијјат апарылмасына ра-зылыг вермиш вә үғурлу тибби әмәлијјатдан сонра елә пәмин ил дә Забрат авиасија дәстәсинә ишә гәбул едил-мишди. Ону АН—2 тәјјарәсинә икинчи тә'јин етмишди-ләр.

Һазырда һәрби һава Гүввәләриндә хидмәтдә олан капитан Рәфаел Мәчидов һәмин күнләри хәтирләјаркән: сәјләди ки, учуш вәзифәсинә бәрпа олундуғу үчүн За-кир һәдсиз дәрәчәдә севинирди. Мән ил јарым онунла бирликдә ишләмишәм. Закир АН—2-дә мәним икинчи пилотум иди. Онунла Күрдәмирдә, Нефтчалада, респуб-ликанын бир сыра дијәр рәјонларында е'замијјәтдә олмушдуг, верилән тапшырыглары биржә ичра етмиш-дик. Јахшы пилот иди. һәр инчәлији өйрәнмәјә чалышарды. Чох ганаачагы вә мәрифәтли оғлан иди. Ишләдији һәр рәјонда тәсәррүфатда өзүнә дост тапмағы бачарырды.

Умумијјәтлә, Закир инсани кејфијјәтләрин долғун-луғу илә һәмишә дост-танышларына нүмунә олмушду. Үнсизјјәтчил бир адам кими танынан Закир кәмәјини һеч вахт башгаларында әсиркәмәзди. Саф вә һәлим хасиј-јәти илә өзүнә нә гәдәр дост тапмышды. Бош вахтла-рында јахын достлары илә тәбиәтин гојунда өјләнмәк-дән јорулмазды, олдуғу јерләрин, танышларын шәклини чәкмәк дә Закирин севимли мәшғулијјәти иди. О тәм-кинли дәрәһәти илә дә фәргләнерди, һәр сөзүнүн, һәркәтинин јерини биләрди. Өтәри чылғынлыг, гејри-сабитлик онун тәбиәтинә јад иди.

Учушдан-учуша Закирин сәриштәси, тәчрүбәси артырды. Онын жүксәк һазырлыгылы пилот кими јетишдијини көрәндән сонра АН—2 тәјјарәсинин командири вә зифәнин дә өһдәсиндән асанлыгыла кәлмәјә имкан вермишди. Өзүнә гаршы тәләбкарлыгыла јанашан Закир онунла ишләјән икинчи пилотлара өз тәчрүбәсини вериб кәмәјини әсиркәмәзди. Бунунла бәрәбәр онун дахили дә вертолјотда учмаг истәји дә баш галдырмышды. 1984-чү илин сонларында Закир МИ—2 вертолјотларында учмаг үчүн Кременчуг шәһәриндә тәкмилләшмә курсуну кечмәјә кәндәрилмишди вә орадан кери гајыдан кими дә МИ—2 вертолјотуна пилот тәјјин едилмишди. Бунунла да, онун учуш һәјатынын јени бир сәһифәси башланмышды.

ПОЛКОВНИК-ЛЕЙТЕНАНТ ХАНЛАР СӘТТАРОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «1979-чу илә кими мән Бинәдә ИЛ—18 тәјјарәләриндә учурдум. Бу машынлар учушдан чыхарылдығы үчүн мәнә тәклиф едиләр ки, башга тәјјарәләр үзрә тәкмилләшим. Мәнсә вертолјотда учмаға үстүнлүк вердим вә Забрата кәлдим. Онда Закир Мәчидов АН—2 тәјјарәсиндә учурду вә вертолјот кечмәк истәјини дә кизләтмирди. Нәһәјәт 1984-чү илдә о тәкмилләшдирмә курсуну баша вурдугдан сонра МИ—2 эскадрилјасына кечди. Бу вахт мән артыг МИ—2 эскадрилјасынын командири идим. Јахшы оғлан иди Сәзә гулаг асан, чевик, енержили кәнч иди. Дејиләнләри дәрһал јеринә јетирмәјә чалышарды. Бу вәһәтләринә көрә аз вахтда вертолјот эскадрилјасында чохларынын һөрмәтини газанмышды. АН—2 тәјјарәсиндән бирдән-бирә МИ—2 вертолјотуна кечмәк бөјүк диггәт вә мәс'улијәт тәләб едир. Чүнки бу машынлар тамам фәрғли олан техники хүсусијәтләрә маликдиләр. МИ—2 вертолјотунун өзүнәмәхсус чәтинликләри вардыр. Бу машын тәк пилот тәрәфиндән идарә олунар. Она көрә бир баша командир јериндә отурмалы олурдун. Анчаг ондан габаг пилот хүсуси МИ—2 вертолјотларында сынаг учушлары кечирмәли иди. Закир сынаг учушларыны уғурла баша вурду вә МИ—2 вертолјотларынын бүтүн инчәликләринә јијәләнди. Сонрадан һәтта чәтин вәзијәтә дүшәндә дә о бачарыг вә

тәбилијәтини көстәрә билмишди. Думандан, күчлү күләкдән хетәрсиз өтүб кечмишди. Бир дәфә һәтта һазада икән онун вертолјотунун мүһәррики хараб оллушду. Анчаг Закир вертолјоту јерә ендирә билмишди».

Доғрудан да белә бир һадисә олмушду. Буну Закирин гардашы Исмајыл да тәсдиг етди. Онда Закир Гәбиәти Мүһәфизә Комитәсинин сифариши илә Гызылҗаг горуғуна учубмуш. Орада лазым олан ишләри көрдүкдән сонра һаваја галхмышдылар. Јердән чох да ираланмамыш Закир вертолјотун мүһәррикинә насәзлыг мејдана кәлдијини һисс етмишди. Закир һисс едибмиш ки, нәинки учмаг һәтта вертолјоту сағ-саламат јерә ендирмәк дә тәһлүкә гаршысындадыр. Анчаг Закир вертолјоту јерә ендирә билмишди.

Бунун һансы кәркинлик вә һәјәчан баһасына баша кәлдијини сонрадан вертолјотун техники вәзијәти илә ганыш олан јолдашлары анлаа билмишдиләр. Нечә илин учуш тәчрүбәси Закири гаршысына чыхмыш тәһлүкәдән хилас еләмишди. Елә орадан да ратсија илә Забрата хәбәр едиб техники көмәк истәмишди. Јолдашларынын сөјләдијинә көрә буна бәнзәр бир һадисә илә Закир башга вахт да растлашыбмыш. Бу һадисә лсә дәниздән гајыданда баш верибмиш. Анчаг јенә дә бачарығы вә усталығы сәјәсиндә чәтин вәзијәтдән чыха билмишди.

Закир 1985-чи илин илк ајларындан МИ—2 вертолјотунда учмаға башламышды. Онда һәлә «пересройка» адландырылан дәјишикликләр өлкәдә ајаг гутмаммышды, нә дә ермәни милләтчиләри Гарабаг торпагларына олан иддиаларынын тәчавүзкар шәкилдә бирузә вермирдиләр. Гарабағын азәрбајчанлылар јашајан аз-аз кәнди тапыларды ки, Закир МИ—2 вертолјотунда ора учмаммыш олсун, ора әрзаг, дава-дәрман дашымасын, орадан хәстәләри, јаралылары чыхармасын. В. П. Полјаничконун рәһбәрлији илә јарадылмыш Тәшкилат комитәсинин фәалијәтинин тәнзимләнмәси ишинә дә Закир тез-тез чәлб едиләрди. О, бу комитәнин үзвләрини Азәрбајчан кәндләринә спәсар, мөвчуд мәсәләләрин оператив сурәтдә һәлл олунмасына көмәк едәрди.

Елэ о вахтлар да Закир ермэни миллэтчилэринин Азэрбајчан торпагларында төрэтдиклэрини өз көзлэри илэ көрмүшдү, бу һагсызлыгларын, гансызлыгларын арадан көтүрүлмэси барэдэ ән гәти тәдбирлэрин һә-јата кечирилмэсинин тәрәфдары олмушду. Көрүчүр елэ бу сәбәбдән дә һәрби һава гүввэлэри јарадылан-да Закир фикирлэшмәдән онун сырларына гошул-мушду. Торпагларымыза бәд нијәтлэ нәзәр салан дүшмәнлэримизин дәрсини вермәк үчүн тә'сирли ва-ситә олан һәрби авиасијанын өјрәнилмәсинә һәвәслә гошулмушду. Бу чәтин јолун илк јолчуларынын тәрки-биндә Закир дә вар иди.

ПИЛОТ ФАМИЛ РӘФИЈЕВИН ДЕДИКЛЭРИНДӘН:

«Закир учмаға, хидмәти гајғыларына елэ бағланмыш-ды ки, һәтта евләнмәк евләнмәк вә аилә һәјаты гурма-ға да вахт тапмырды. һәр көрүшәндә елэ һеј сору-шардыг: әј Закир нә вахт евләнчәксән? О да һәр дөфә күләрәк јахын вахтларда тој едәчәјини вә'д едирди. Нәһәјәт ки, һәрби ескадрилјаја кечмәмишдән бир нечә әј габаг о тој шәнлији гурду, коллективин үзвлэринин һамысыны тоја чағырды. һәтта е'замијјәттә олдуғу ра-јонлардан да онун тојуна ахышыб кәлмишдиләр. Бу тој јә'гин ки, һәрби ескадрилјанын јаранмасы әрәфә-синдә Забрат пилотларынын бир јерә јығышдығы со-нунчу бөјүк шәнлик мәчлиси иди.

Һәрби һава Гүввэлэринин јарадылмасы зәруратини Закир јахшы баша дүшүрдү вә буна көрә дә МИ — 24 вертолјотларынын өјрәнилмәсинә бүтүн күчүнү сәрф едирди. 1992-чи илин февралында һәрби ескадрилјаја көнүллү јазылан мүлки пилотларын тәркибиндә Закир дә вар иди. һәрби һава гүввэлэринин тәшкили, формләшдырылмасы, милли кадрларла мөһкәмләнди-рилмәси кими мүһүм бир ишин ағырлығына о да чи-јин вермишди. Өз јени ишинә вичданла вә сәдагәтлә јанашмасы илэ о өз јолдашларына да нүмүнә олмуш-ду.

Бөјүк гардашы Исмајыл хатырлады ки, Закир јени ишиндән чох данышмаса да һисс едирдик ки, кәркин ишләјирләр. Евә кеч гајыдарды, бош вахтлары һеч олмазды.

Һәмин ил феврал ајынын 29-да Азэрбајчан һәрби һава Гүввэлэринә мәнсус олан МИ—2 вертолјотунун гәзаја уғрамасы нәтичәсиндә Јавәр Әлиевин Серкеј Сенјушкинин вә Фазил Бајрамовун шәһид ол-масы илэ пилотларын һачысы тутдуглары јолун һа-масы илэ пилотларын һамысы тутдуглары јолун һачсы фашиеләрә апара биләчәјини јахындан һисс етмишди-ләр.

Бу пилотларын өлүмү һәрби ескадриліа үчүн ағыр зәрбә олса да һеч ким, о чүмләдән Закир Мәчидов тутдуглары јолдан дөнмәмишдиләр. Јавәр Әлиевин башладығы иши сона чатдырмаға сөз зәрмишдиләр. Бу һадисәдән сонра Закир, даһа ики вертолјот гәза-сынын шәһиди олмушду. Онларын һәр икисини ермә-ни силаһлылары вуруб јерә салмышдылар. Екипаж-лардан бири мәнв олмуш, о бири исә тәсадүф нәтичә-синдә сағ галмышды. һәмин һадисәләр дә Закири өз јолундан чәкиндирә билмәмишди. Әксинә онун һисс һисслэрини даһа да артырмышды. О бир ан да олса өзүнү һәрби авиасијадан ајры тәсәввүр едә билмирди.

Өлүмүндән сонра Азэрбајчанын Милли Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмүш Таһир Бағыров даншырмыш ки, елэ өлүмү әрәфәсиндә Закир Ағдәрәнин Касапәт јашајыш мәнтәгәси әтрафында чәмләшмиш дүшмән гүввэлэринин мәнв едилмәсиндә чох бөјүк һүнәр көс-тәрмишди. 1992-чи илин јәј ајларында бүтүнлүкдә За-кирин дә, онун дөјүш достларынын да Ағдәрә рајону әразисиндә ермәни группашмаларынын дәрмадағын едилмәсиндә хүсуси хидмәтлэри олмушду. һәтта бир-ләшмә командири Нәчмәддин Садыгов Ағдәрәнин сахланмасында бу чәсур пилотлара өз миннәтдарлы-ғыны билдирмишди.

Закирлә бирликдә шәһид олмуш Руслан Половен-ко илэ Чаваншир Рәһимов да онун өзү кими горхмаз вә ижид дөјүшчүләр иди. Онларын һәр икиси 1992-чи илин мај ајындан һәрби һава гүввэлэринин сырларын-да хидмәтә башламышдылар. Бир нечә әј әрзиндә нә-јә гадир олдуғларыны да сүбут едә билмишдиләр. Тә-садүфи дејил ки, өлүмүндән сонра онлар да Закирлә бирликдә Азэрбајчанын Милли Гәһрәманы адына лә-јиг көрүлмүшдүләр.

ЗАКИР ЛУСИФОВУН НӘЛӘТ ЈОЛДАШЫ ИРАДӘ ХАНЫМЫН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «Август айынын 5-дә сәһәр Закир Мәчидов бизә кәлмишди. Гапыны мән ач-дым. Бизим Закири сорушду. һәлә јатдығыны ешидән-дә деди ки, тез ону галдыр, биз кечикирик. Дә'вәт еләдим ки, кәлиб бир стәкан чај ичсин. Чәваб верди ки, ашағыда ушаглар көзләјирләр, дајана билмәз. Бу бизим сон көрүшүмүз иди. Сәһәри күн онларын вертолјоту ермәни күлләсинә һәдәф олду».

Август айынын 6-да Ағдәрә әразисиндә кедән дәјүшләрдә 4 әдәд МИ—2 вертолјоту иштирак едирди. Онлар чүт һалда һаваја галхыр, бир чүт пијадаларын фәалијәтини һавадан һимајә етдији вахт о бири чүт јерүстү базаја гајыдыб сурсат вә јаначаг еһтијатыны көрүрдүләр. Закирләр ејни чүтдә учурдулар. Мүнорта-дан азачыг габаг о бири чүт онлары әвәз етмәјә кә-ләндә Лусифов Закир, Мәчидов тәклиф едир ки, јер-үстү базаја гајытмаға бир гәдәр ләнкисинләр, бирлик-дә дүшмәнә күчлү зәрбә ендирсинләр. һүчүмү давам етдирмәк үчүн мүәјјән гәдәр сурсат вә мәрмиси гал-мыш Закир Мәчидов һәмкарынын тәклифинә разылыг верир. Командири олдуғу екипаж үзвләри пилот-опе-ратор Руслан Половенко вә атычы Чәваншир Рәһимов да бу тәклифә е'тираз етмириләр.

* * *

ПОЛКОВНИК-ЛЕТЕНАНТ ХАНЛАР СӘТТАРОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: «һәмин учушда Закир Мәчидова операторлуғ етмиш Руслан Половенко чох јахшы сғлан иди. һәмишә дејиб-күләрди, ушагларла зарафатла-шарды. Күнү дә елә дејүш учушларында кечәрди. Закирлә чохдан тапышмышдылар. Бир-бирини јахшы баша дүшүрдүләр, бирликдә учмаға үстүнлүк верирди-ләр. Араларындакы үнсийјәт о гәдәр мөһкәмләнмишди ки, һәтта јемәкханаја да һәмишә бирликдә кедәрди-ләр».

Азәрбајҗанын һәрби һава Гүвәләринин мүбариз шаһинләриндән бири кими јаддәшларда галмыш Рус-лан Половенкону тәле дејәсән илк күндән үзүкүләр јарадыбмыш. Онда бир ушаг мәс'умлуғу вәр иди. Әс-линдә 23 ил өмүр сүрмәк нәдир ки? Руслан ушаглыг вә кәнчлик гајғылары илә долу олан чылғын һәјатын-

дан чәтин вә енишли-јошушлу јола јеничә гәдәм гој-мушду. Хошбәхт күнләрини һәлә кәләчәкдә јашајачаг-ды. Достлары, јолдашлары Русланы гәмләнән, кејфи гаралан көрмәмишдиләр. Учушдан әввәл дә, сонра да тәбәссүмлү сифәти илә һаынын гајғысыны унутду-рарды. Шух зарафатлары илә әтрафындакылары күл-дүрәр вә севиндирәрди. Азәрбајҗан дилини өјрәнмәјә чалышырды. Ајры-ајры сөзләри Азәрбајҗан дилиндә сындыра-сындыра тәләффүз едәндә пилотлар күлмәк-дән үғунуб кедирмишләр. Руслан исә бу сөзләри өј-рәндијинә фәхр едирмиш. Онлары учадан тәләффүз едәрмиш ки, башгалары јахшы ешитсин. Јемәкханаја кирәндә мүтләг бәркдән «нуш олсун» дејәрмиш, ја сәһәр-сәһәр һаыја «салам» верәрмиш. Јолдашлары «Јарымкин» — дејә онун фамилијасыны зарафат шәк-линдә азәрбајҗанлашдырмышдылар. Пилотлар «Јарым-кин» сөзүнү «Половенко» сөзүнүн тәрчүмәси кими гә-бул еләмишдиләр.

Руслан Александрович Половенко 1969-чу илдә Харков вилајәтиндә анадан олмушду. Бурада боја-ба-ша чатмыш, орта тәһсил алмышды. Пилот олмағ арзу-су да онда һәлә орта мәктәбдә охудуғу вахтлар баш галдырмышды. Бу истәк онда о гәдәр күчлү иди ки, ОАДКЈЧ-нин аероклубларына јазылараг МИ—2 вертол-јотларында учушун илк вәрдишләринә јијәләнмишди. Авиасија илә илк танышлыг исә онун пилот олмағ ис-тәјини гәтиләшдирмишди вә сонракы өмрүнү дә сәма-лара бағламышды. ОАДКЈЧ-нин аероклубунда Руслан Игор адлы оғланла таныш олмуш вә һәмин танышлыг-дан башлајараг онлар өмрүнүн сон күнүнәдәк бир-бириндән ајрылмамышдылар.

Орта мәктәби баша чатдырдыгдан сонра Руслан Сызран Али һәрби авиасија мәктәбинә дахил олмуш-ду. Бурада да о гыса мүддәтдә өз гәбилијәтини, би-лик вә бачарығыны нүмајиш етдирә билмишди. Јахшы охумасына көрә Руслан һаггында һәтта гәзетләрдә дә јазмышдылар, ону чохлаына нүмунә кәстәрмишди-ләр.

Һәрби авиасија мәктәбини битирән кими Русланы да, онун досту Игор Костјуку да Нахчывана хидмәтлә-рини давам етдирмәјә кәндәрмишдиләр. Онларын бу-

ра кәлиши кечмиш совет ордусунун парчаланыб да-
ғылмасы дөврүнә дүшмүшдү вә Русланкилин хидмәт
етдији һиссә дә ләғв олунмаг мәчбуријјәти гаршысын-
да галмышды. Анчаг һәммин ғыса вахта да Руслан
авиасија саһәсиндә биликләрини тәкмилләшдирмәјә
имкан тапмышды, дәфәләрлә һәрби учушларда ишти-
рак етмишди. Азәрбајҗан торпағы, азәрбајҗанлыларын
ғонагпәрвәрлији илә мүәјјән гәдәр таныш олуб өзүнә
чохлу дост тапмышды вә онун Азәрбајҗан торпағында
алдығы тәәсүратлары сөзсүз ки, онун сонрадан өз
таләјини Азәрбајҗана бағланмасына сәбәб олмушду.

1992-чи илин апрел ајында Русланкил хидмәт едән
һиссәдә Руслана вә бир чох пилотлара тәклиф едилди
ки, һәрби һиссә ләғв едилдикдән сонра јеничә тәшкил
олунмуш Азәрбајҗан һәрби һава гүввәләринә дахил
олсунлар вә хидмәтләрини бурада давам етдирсинләр.
Руслан досту Игорла бу тәклифә разылыг вердиләр вә
тезликлә Азәрбајҗан һәрби һава Гүввәләринин сыра-
ларына гошулдулар. Руслан бу гәрары барәдә вали-
дејнләринә хәбәри етмәмишди, онларын нараһатчылы-
ғына әсас вермәк истәмирди. Евләринә мәктүб јазанда
да хидмәтин ағырлығындан һеч вахт шикајәтләнмирди.

— һәрби ескадрилјәја биз Русланла биркә кәл-
мишдик, анчаг о мәнән даһа тез учмаға башламыш-
ды.—дејә досту Игор онунла бағлы хатирәләрини чә-
зәләмәјә башлады. — Онун илк дөјүш учушу Әскәрән
рајонунун Нахчываник кәнди истигамәтиндә олмушду.
Биз онунла чүт шәклиндә Ағдәрә рајонуна учмушдуг.
Һәммин рејддә Русланын учдуғу вертолјотун екипажы
өзләрини чох јахшы кәстәрә билмишдиләр. Ики ермә-
ни ПДМ-и вә бир КамАЗ машыныны вуруб сырадан
чыхармышдылар. Әлдә етдикләри бу нәтичәјә кәрә
команданлыг онлара өз тәшәккүрүнү билдирмишди».

Руслан һәрби авиасија мәктәбиндә МИ—24 вертол-
јотунун сирләрини өјрәнмиш һәлә Нахчыванда оларкән
дә бу машында учмушду. Она кәрә Азәрбајҗан һәрби
һава Гүввәләриндә хидмәтини давам етдирмәк онун
үчүн профессионал бахымдан елә бир чәтинлик јарат-
мамышды. Бир нечә ај пилот оператор кими учса да
командир кабинасында учмаға там һазыр олдуғуну сү-
бут еләмишди вә һиссәнин рәһбәрлији јахын вахтлар

да онун командир јериндә кәрәчәјинә там әмин иди.

Руслан күләрүз, никбин олдуғу гәдәр дә горхмаз,
чәнкәвәр иди. О горху үркү билмәзди, ән төһлүкәли
зоналара учмагдан чәкинмәзди. Бир нечә ајын әрзиндә
онун һесабында ким билир нә гәдәр мәһв едилмиш
дүшмән гүввәси, техникасы вар иди. Ишкүзарлығы,
хидмәтә вичданлы мүнәсибәти Русланын характерини
тамамлајан чизкиләрдән иди. Дәфәләрлә төһлүкәли
вәзијјәтләрә дүшсә дә мәс'улијјәтини бир ан да олса
азалтмамышды. Лазым билинән јерә Руслан биринчи-
ләр сырасында учарды. һәтта сон учушда да јерүстү
базаја гајытмалы олмаларына бахмајараг Закир Јуси-
фовун хаһиши илә бир гәдәр ләнкијиб дүшмәнә бир-
ликдә күчлү зәрбә ендирмәк тәклифинә е'тираз етмә-
мишди. Ја да ким билир бәлкә дахили һиссијат оға
нәји исә анлатмышды. Анчаг онлардан галан гара јә-
шијин јазысында пилотларын һеч биринин сәсиндә на-
раһатчылыг һисс олунмур. Ади, гајғысыз, тәмкинли да-
нышыглар ешидилир. һәммин гара јешик Јусифов Заки-
рин евиндә сахланылырды. Онун дедикләриндән кү-
ман етмәк олармыш ки, гәзадан бир гәдәр әввәл гара
јешијин ленти баша чатыбмыш вә гәза әрәфәсиндәки
данышыглар бунун үчүн лентә дүшмәјибмиш. Анчаг
чыхдығы сәфәрләрин һәр ан өлүмлә нәтичәләнә билә-
чәјини Руслан дә јахшы билирди. Лакин мүбаризлији
инадкарлығы һәр чүрә горху һиссини үстәләмишди.

Август ајында Руслан доғулуб боја-баша чатдығы
торпаға жетмәјә һазырлашырды. Валидејнләринә ушаг-
лыг достларына јә'гин ки, Азәрбајҗандан, бу дијарын
инсанларындан, хидмәт һәјатынын јени сәһифәсиндән
сөһбәт ачагады, чохлу-чохлу данышагады. Азәрбај-
җана кәлән күндә бир дәфә дә олса Харкова кедә
билмәмишди. һәм бу торпаг, һәм дә орада гојуб кәл-
дији доғмалары, дост-танышлары үчүн хејли гәрләсә-
мишди. Елә буна кәрә дә сәбирсизликлә вәтәнинә јо-
ла дүшәчәји күнү көзләјирди. Залым әчәлсә дикәр
арзулары кими Русланы бу арзусундан да мәһрум
етди.

Августун 6-да вертолјот гәзаја уғрајан күнү онун
һәлак олмасы барәдә атасына телеграм көндәрилмиш-
ди. Сонрадан Закир Јусифов онун атасы илә телефон

элагәси сахламыш, Азербайжан торпагларынын бүтөвлүгү уғрунда һәлак олмуш Русланы елә Азербайжан торпағында да дәфн етмәжә ичәзә истәмишди. Анчаг атасы разылашмамышды. Оғлунун гәбрини тез-тез зијарәтә кетмәк имканындан мәһрум олмамаг үчү, онун елә доғулдуғу торпагда дәфн едилмәсини мәсләһәт билмишди. Атасынын арзусуна мувафиг олараг Русланын чәназәси Харкова кәндәрилмишди вә орада да торпаға тапшырылмышды. Онун дәфни мәрәсиминдә иштирак етмәк үчүн пилот јолдашларындан да бир нечә нәфәр Харкова јола дүшмүшдү.

* * *

Закир Мәчидовун командир олдуғу екипажын үчүнчү вә ән кәнч үзвү атычы Чаваншир Рәһимов иди. Онун кәнчилијимизә нүмунә олачаг ғыса өмрүнүн 19-чү илин һәлә баша вурмамышды. Анчаг амансыз мұһарибә онун да арзуларыны јарымчыг гојду. Сағ галсајды өз дедији кими нә гәдәр «һәшәрәтә» гәним кәсиләчәкди. Тәлә гисмәт еләмәди.

Горхмаз атычы Чаваншир Рәһимов 1973-чү илдә Гах рајонунун Гашыгчај кәндиндә анадан олмушду. 1974-чү илдә онун валидејнләри Бакыја кәчмүшдү. Чаваншир 8-чи синифә гәдәр Бакыдакы 104 нөмрәли мәктәбдә охумушду. Сонра 5 нөмрәли техникә-пешә мәктәбиндә харрат пешәсинә јијәләнмишди. 9 јашындан идманә мәрәг кәстәрмиш, күләшлә мәшғул олмушду. Бачарыглы күләшчи кими дә јетишмишди. Мәшгчиләр онун һазырлығыны көрүб бир нечә мәсул идман јарышына чәлб етмишдиләр. О да мәшгчиләрин үмидләрини доғрултмушду. Иштирак етдији идман јарышларында јүксәк јерләр тутмушду. Онун уғурларыны тәсдиг едән сәнәдләр, дипломлар бу күн дә әзиз хәтирә кими әилә архивин дә сахланмагдадыр. Һәмин сәнәдләрдән ајдын олур ки, Чаваншир 1986-чы ил дә 1973—74-чү илләрдә доғулмуш јенијетмәләр арасында кечирилән сәрбәст күләш үзрә идман јарышында үчүнчү јери, 1988-чи илдә кәнчләр арасында сәрбәст күләш үзрә шәһәр биринчилијиндә јенә үчүнчү јери, һәмин ил «Әмәк еһтијатлары» идман чәмијјәтинин биринчилијиндә исә икинчи јери тутмушду. Бу уғурларә

көрә мәшгчиләр Чаваншири үмумиттифаг јарышларына да кәндәрмишдиләр. Һәмин јарышлардан бир 1988-чи ил мај ајнынын әввәлләриндә Марына Гәрка шәһәриндә кечирилмишди. Совет Иттифагы Гәһрәманы Н. Чепикин хәтирәсинә һәср олунмуш һәмин турнирдә Чаваншир 63 кг чәки дәрәчәсиндә үчүнчү јери тутмушду. Һәмин нәтичә һәм Чаваншири, һәм дә онун мәшгчиләрини хәјли севиндирмишди. Иштирак етдији мө'тәбәр идман турнирләринин сыхлығы илә әләмәтдәр олан 1988-чи ил һәм дә ермәни милләтчиләринин торпагларымыза гаршы тәчәвүзкар планларынын ачыг сүрәтдә һәјәтә кечирмәжә башладығы ил иди. Мәнч олмасына бахмајараг Чаваншир бу просесләри бөјүк бир нараһатлыгга илзәјирди. Елә һәмин вахтлардан да онун дахилиндә дүшмәнләримизә гәршы бир гәзәб вә нифрәт баш галдырмышды. Ермәнистанда јашајән азербайжанлылары өз дәдә-баба торпагларындан дидәркин салынмасыны сонсуз ағры илә гаршылашмышды. Республикамыза ахышыб кәлмәк мөчбуријјәтиндә галан бу јурддашларымызын гајғы илә әһәтә олунмасыны арзуламышды.

АНАСЫ ЛАЛӘ ХАЛАНЫН ДЕДИКЛӘРИНДӘН:

«Ермәнистандан дидәркин дүшән азербайжанлылардан бизим јахынлығымызда өзүнә сығыначаг тапанлар да вар иди. Чаваншир онларын арасында Елхач адлы бир оғланла таныш олмушду. Бир күн кәлди ки, ана, Елханын әјниндәки шалвар тамам көһнәлибдир. Јенисини алмаға исә һәләлик күчү чатмыр, истәјирәм шалварымын бирини она верим. Өзүнүн тәзә шалварычы апарыб Елхана бағышлады».

20 јанвар гырғыныны да Чаваншир белә бир ағры илә јашамышды. Бу фәчиә баш верәндән сонрә о һеч јердә өзүнә раһатлыг тапа билмирди. Јүзләрлә инсан өлүмүнә сәбәб олмуш һадисәләрин күнаһкарларына лә'нәтләр охујурду. Сонралар дәфәләрлә јолуну Шәһидләр Хијабанындан салмышды вә һәр дәфәдә бурадан кечәндә дахилиндә баш галдыран һиссләр, мөһкәмләнмиш, гәзәби ашыб дәшмышды.

Анасы Лалә хала көрүшүмүз заманы сөјләди ки, Чаванширин бу дахили изтирабларыны көрмәк бизим

үчүн чэтин олса да онун баш верәнләрэ бикачә галә билмәдијини, күнү-күндән кишиләшдијини мүшәғидә етдикчә севиндик. Ахы, о, ушаглыгда чох надинч иди вә онун бу надинчлијинин давамы кими хошакәлмәз јол тута биләчәји бизи нараһат едирди. Анчаг Чаваншир јаша долдугдан сонра белә јол тутмады. О хәј јирхаһ, сәмими вә тәвазәкар бир кәнч кими формалашмышды.

— Инди Чаванширсиз дөзә билмирәм, ај оғул.— дејә Лалә хала сөһбәтинә давам етди.— Онун өлүм хәбәрини ешидән күндән дүнја башыма дардыр. Өзүмү өлдүрмәк истәјирдим. Гоншулар деди ки, бәјәм башга өвладын јохдур, онлара ким бахачаг?

Чаваншир билә олдуғу һәјәтдә шикәст бир киши јашајырды. О һәјәт, бачаја анчаг әлил арабасындз чыхырды. Чаваншир бош вахтлар тапан кими һәмин кишијә дәјәр, онун һал-әһвалыны сорушар, вәзијәтинә ачыдығындан евдә бишириләнләрдән дә арә-бир она ата-рарды. Белә гајыкешлијинә көрә дәфәләрлә онун атасына да, анасына да чохлары өз миннәтдарлығыны билдирмишдиләр. О бир дәфә әслән Шәки рајонундан олан анасынын доғулдуғу кәнддә оларкән јашлы бир гадынын ағладығыны көрүбмүш. Ады Мүслүмә олан һәмин гадын Чаванширә данышыбмыш ки, тәкәм, кимсәм јохдур. Әкиним сусузду. Јухары башда сәланлар су архынын ағзыны ачырлар өзләрү үчүн, мәнә исә һеч су кәлиб чатмыр. Гоца олдуғумдан күчүм һеч нәјә чатмыр. Сонрадан Мүслүмә арвад Чаванширин анасына данышырмыш ки, о дәрһал бели көтүрүб канал боју кетди, һәјәтинә су ачанларла данышыб онларла дил тапды, һәјәтими сулады. Мүслүмә арвад танымәдығы бу чаванын әзијәтләринин өвезини чырмаг үчүн Чаванширә пул да төклиф едибмиш. Чаваншир исә көтүрмәмишди.

Үмумијәтлә Чаваншир анасынын доғулдуғу кәндә тез-тез кедәрмиш. Евләриндә онун белә тез-тез кәмәсинин сәбәбләри барәдә дүшүнмәзләрмиш вә инана билмирләрмиш ки, Чаваншир орада кими исә кәзалты едибдир. Әскәри хидмәтә чәғрылмаздан азачыг габаг о өз сиррини анасына ачмышды вә валидејнләри дә

фикирләшмәдән һәмин тызын Чаванширә разылығыны алмышдылар.

Чаваншир идманла мәғшул олмағыны да давам етдирирди. Ону һәтта 146 нөмрәли мәктәбдә карате идман нөвү үзрә тәшкил олунамыш мәшғәләрдә мәктәблиләрлә дәрс апармаға чәлб етмишдиләр. Елә һәмин вахтларда да о сонралар Азәрбајчанын Милли Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмүш Таһир Бағыровла јахындан таныш олмушду. Јахынлыгдакы бинада јашајан Таһир Азәрбајчан Республикасы Силаһлы Гүвәләринин тәшкил едилдији илк күнләрдән онун сыраларына гошулмушду. Онун үзвү олдуғу дәстә Гарабағын бир чох гајнар нөгтәләринә јолланмыш, ермәни силаһлы дәстәләринә гаршы мүбаризәдә өз һүнәрини кәстәрмишди. 1992-чи илин әввәлләриндә илк һәрби вертолјот ескадрилјасынын тәшкилине башлананда Таһир орада атычы кими хидмәтини давам етдирмишди. Чаванширин Таһирлә танышлығы мөһкәмләндикчә онда да силаһа сарылмаг арзусу күчләнмишди, авиасијада хидмәт етмәјә мејли артмышды. О һәлә әскәри хидмәт јашы чатмамышдан өввәл дә дејәрмиш ки, мән һәрби һава гүвәләриндә гуллуғ едәчәјәм вә торпагларымыза пис көзлә бахан һәшәрәтләри һавадан гырачағам.

Таһир өзү дә Чаваншири һәрби һава гүвәләринә чәлб етмәк фикринә дүшмүшдү. һәрби вертолјот ескадрилјасынын фәалијәти кенишләндикчә она јени әлава гүвәләрин чәлб едилмәсинә еһтијәк јаранмышды. Ескадрилјанын рәһбәрлији тәчрүбәли дејүшчү кими јени әскәри гүвәләрин сечилиб кәтирилмәсинә Таһир дә чәлб етмишди. О да һәрби комиссарлыгларда олараг һәрби һава гүвәләриндә хидмәтин тәләбләринә чаваб верәчәк сағлам ушаглардан ибарәт бир дәстә дүзәлт-рышчылар арасында иди.

АНАСЫ ЛАЛӘ ХАНЫМЫН ДЕДИКЛӘРИНДӘН:

«Ијун ајынын әввәлләриндә биринчи дәфә евә кәлмишди. Чаваншир дә һиссәјә кәтирилмиш илк чағымишди. һәрби кејимдә гаршыма чыхды. Либасын она јарашыб-јарашмадығыны сорушду. Данышырды ки,

һиссәдә чох сәрт интизам вар. Лухудан аыланда пал-
таулары бир дегигә әрзиндә кејинмәселәр онлары че-
заландырлар. Суну бу сөзләрини зарафат кими гә-
бул едирдим. Анчаг бир дөфә шаһиди олдум ки, чох
Чаваншир јалан данышмыр. Бир дөфә евә кәлмәздән
әввәл хәбәр кәндәрмишди ки, онун үчүн гоз плову һа-
зырлајаг. О бу јемәји чох хошлајырды. Мән дә гоз
плову һазырладым. Чаваншир һәммин күнү јох, сабаһы-
сы кәлди. Стол ачдыг, јолдашлары да јығылды. Елә бу
вахт хәбәр кәлди ки, Чаваншир тә'чили олараг һиссәјә
гајытмалыдыр. О кејимини дәјишмәк үчүн о бири
отаға кечди вә һеч бир дегигә чәкмәди ки, һәрби ли-
басыны кејиниб кетмәјә һазыр олду. Олда мән анла-
дым ки, о хидмәт гајылары һаггында һәгигәтән дә јә-
лән да-ышмыр».

Чаваншир чох гыса бир вахта вертолјотларда
ишләнән атычы силаһларын сиррләрини өјрәнди. Таһир
Бағыров данышырмыш ки, силаһлардан истифадә гај-
дасыны тәк бирчә дөфә Чаванширә кәстәрдим вә бу-
нунла да о һәр шеји мәннәмәди.

Тә'лим мәшғәләләри заманы Чаваншир чохлу шә-
кил чәкдирәрмиш вә өзү дә дејәрмиш ки, гој бу шә-
килләр бизим әскәрлик һәјатымыздан јадикар галсын.

**АВИАСИЈА ҺИССӘСИНИН АТЫЧЫСЫ РАДИК МАК-
СИМОВУН ДЕДИКЛӘРИНДӘН:** «Чаванширлә бир һә-
јәтдә јашамышыг вә һәлә әскәри хидмәтә чағрылма-
мышдан әввәл онунла таныш идик. Авиасијаја хидмәтә
марағыны, һәм дә физики сағламлағыны нәзәрә алараг
Таһир дә онун вертолјот ескадријасына дүшмәсинә
чалышмышды. һәгиги һәрби хидмәтдә олан әскәрләр
мүәјјән мүддәтдән сонра јалныз јерүстү базаларын го-
рунмасына чәлб едирдиләр. Вертолјот атычылығына
исә күнүлләр чәлб едилдиләр. һазырлығыны вә
инадкарлығыны көрүб Чаванширә дә вертолјотда уч-
маға иназә вермишдиләр. О тәһсилни давам етдир-
мәк али савадлы забит олмаг истәјирди. Бу исә она
гисмәт олмады».

Илк биркә учушдан сонра Закир Мәчидов әсил
атычы илә раслашдығыны һисс етмиш вә Чаваншири
өз екипажындан бурахмамышды.

•••

3. Мәчидовун командир олдуғу вертолјот 1992-чи
ил август ајынын 6-да, күнортаја јахын Ағдәрә рајону
әразисиндә, Ағдәрә шәһәриндән тәхминән 6—7 кило-
метр шималда, Магавуз кәндиндән исә тәхминән 10
километр шәргдә јерләшән јүксәклик уғрунда кедән/
дөјүшләрдә вурулмушду. һәммин күн ермәни силаһлы
гүввәләри күчлү әкс-һүчума кечмишдиләр. Бу һүчумун
гаршысыны алмаг үчүн тәкчә пијада һиссәләриндән
јох һәм дә вертолјотчуларын чижинә мәс'улијјәтли тап-
шырыглар дүшмүшдү.

**ПОЛКОВНИК-ЛЕЛТЕНАНТ, ХАНЛАР СӘТТАРОВУН/
ДЕДИКЛӘРИНДӘН:** «Ағдәрәни бизимкиләр аләндән
сонра ермәниләр чох күчлү мүгавимәт кәстәрмәә
башламышдылар. Үч күн 6 саат иш мүддәтиндә 4 вер-
толјот һөвбә илә һүчумлардан иштирак етдик. Елә
вахтләр олурду ки, ач галырдыг, анчаг һиссәләримизи
һимајәсиз тәрк етмирдик. Күн әрзиндә бә'зән 8 дөјүш
учушуна кедирдик. Рәһмәтлик Закир вурулан күнү
Касапет јүксәклији үстүндән дә чох бөјүк һүчум вар
иди. Тәкчә бизим вертолјотумузда 6—7 күллә изи вар
иди. Елә о гәдәр дә Закирин вертолјотунун корпусун-
да дүшмән күлләләринин изи вар иди. Биз јерүстү ба-
заја чатан кими тез һәммин зәдәләри тә'мир едиб је-
нидән кери гајыдырдыг. Бу учушларын бир индә Закир-
кил вертолјоту да ермәни күлләләринә туш кәлмишди.
Мәнә белә кәлир ки, елә вертолјотун ичиндә онлара
күллә дәјишди. Вертолјот ермәниләрин зенит гурғусу
тәрәфиндән вурулмушду. Күллә дејәсән вертолјотуч
һидросистеминә дәјишди. Чүнки идарәсини һәлә
итирмәмиш вертолјоту түстү артыг бүрүмүшдү. һисс
олунурду ки, вертолјоту јерә ендирмәјә чалышырлар.
Тәхминән 20 метр һүндүрлүкдә олан да онлар вертол-
јотун тәкәрләрини ачдылар вә тәкәрләрини ачылмасы
илә вертолјотун пәртламасы бир олду».

Пәртлајыб од тутмуш олан вертолјотун ичиндән
һеч пилотлары да чыхармаг мүмкүн олмамышды. Онун
галыглары тахыл зәмисинин ичинә дүшүб јанмагда да-
вам едирди. Вертолјотун дүшдүјү әрази бизим гүввә-

ләримизлә ермәни силаһлыларынын арасындакы нејтрал саһәдә иди. Она көрә әскәрләримиз лазыми мөвгеләр тутуб вертолјотун тәһлүкәсизлијини тәмин етмишдиләр.

Дүшмән күлләси дәјәркән вертолјот елә ашағыдан учурмуш ки, пилотларын парашүтлә тулланмағ еһтималы јох әмиш. Чүнки мүтәхәссисләрин сөјләдијинә кәрәј катапулт едән пилотун парашүтүнүн ачылмасы үчүн вертолјот ән азы 100 метр јүксәкликдә олмалыдыр.

Август ајынын 7-дә Шәһидләр хијабанында Закирлә Чаванширин дәфн мәрасими олду. Анчағ онларын тәлеји илә бағлы олан мәсәләләр һеч дә бу дәфн мәрасими илә баша чатмады.

1992-чи илин јәј ајларында демәк олар ки, һәр күн Шәһидләр хијабанында дәфн мәрасими тәшкил олунурду. Хидмәт јеримиз јахын олдуғундан дәфн мәрасиминин сонларында автоматлардан ачылан јәјлым атәшләрини нискилсиз ешитмәк мүмкүн дејилди. Август ајынын 7-дә, күнортадан сонра диггәтимизи Шәһидләр хијабанын үзәриндә бир әдәд МИ—8 вертолјотунун фырланмасы чәлб етди. Онда һәлә билмирдик ки, Закир Мәчидовун екипажы һәлак олубдур. Вертолјотун вида учушундан исә әјдын иди ки, дәфн едиләнләр пилотлардыр. Адама елә кәлирди ки, вида учушуна кәлмиш вертолјотлары идарә едән инсанлар дејил, бу бөјүк машын өзү пилотлардан ајрылмағына ағы дејир. Анчағ бу мәнзәрәни тәмам башға мәнәдә јозанлар да талылыбымыш. Шәһәрин, еләчә дә ресјубликанын рәһбәрлијиндән кимләрсә фикирләшибләрмиш ки, республика парламетинин вә радио-телевизија ширкәти биналарынын јахынлығында вертолјотун учмасы кәјирлијә гуртармаја да биләр. Нараһатлығынын әбәс олдуғуну биләндән сонра да һәммин шәхсләр узун мүддәт сакитләшә билмәмиш вә «нараһатчылыға» сәбәб олмуш пилоту чәзәландырмағ гәрарына кәлмишдиләр вә авиасија һиссәси рәһбәрлијинин исрарына бахмајарағ пилот Бәһлул Зүлфүгарову чәзадан гуртармәг мүмкүн олмамашды.

...Закир Мәчидовун екипажы илә бағлы јазыја

башламаздан әввәл чох адамла көрүшмүшдүк. Екипажын үзвләри һағгында хатирәләри тәәсүратлары гејдә алмышдығ. Закирин гардашынын евиндә оларкән Закирин һәјат јолдашы Ләтафәт ханымла телефон әләғәси сахладығ, онларын тој мәчлисиндә чәкилмиш видеолентлә марағландығ. Ондан ешитдијимиз чаваб исә бизи чох тәәччүбләндирди. Ләтафәт ханым сөјләди ки, Закир сағдыр вә истәмирәм ки, онун һағгында кечмиш заманра јазасыныз! Дедикләрини онунла әләгәләндирди ки, Чаванширин мејиди чох-чох сонра тапылыбдыр. Әкәр 19 јашлы кәнч өзүнү вертолјотдан ата билибсә бөјүк бир учуш тәчрүбәсинә малик олан Закир өзүнү даһа тез ата биләрди. Мәнтигән бу сөзләрдә һәгигәт тапмағ оларды. Лакин Чаванширин мејидинин онун дәфниндәч чох-чох сонра тапылмасы хәбәрләри илк дәфә ешитдијимиздән Ләтафәт ханымнын сөзләринә јенә шүбһә илә јанашдығ. Чүнки бундан габағ Чаванширин аташы Иззәт киши, анасы Ләлә хала илә, онун дост-танышлары илә көрүшмүшдүк вә бу барәдә бир кәлмә дә ешитмәмишдик. Закирин гардашлары да бу фактын доғру олдуғуну тәсдиғ етдиләр. Елә она көрә дә Чаванширин мејидинин сонрадан тапылмасы Закирин сағгалмасына үмиди артырмышды вә Закирин игкин дүшмәси барәдә телевизијада елан да вердирилмишди.

Бирбаша Гарачухур гәсәбәсинә. Чаванширкилин евинә јола дүшдүк. Гапыны Ләлә хала ачды. Иззәт киши һәлә ишдән гајытмамышды. Чаванширин отағында онун чәрчивәјә салынмыш бөјүк шәклини көрәндә ас-тача «Аллаһ сәнә рәһмәт еләсин» дедим. Кәлишимин мәгсәдини сөјләдим, ешитдикләримин доғру олуб-олмадығыны сорушдум.

— һә, — деди, — ај гардаш, доғрудур.

— Јә'ни доғрудан сонрадан тапылан Чаванширин өзү иди?

— һә, ај гардаш, мәнә кәстәрмәдиләр. Дөзмәрәм дејә мәнән хәбәрсиз апарыб дәфн еләдиләр.

Ләлә хала евинә кәлмиш гонағларын гаршысында һиссләрини боғмаға чалышса да көзләринин јашынын гаршысыны ала билмәди. Она әзаб верән ағрылар көз јашына чеврилиб ахмаға башлады. Сәһбәтинә ара вер-

ди, бахышларыны кизлэтмәжә чалышды. Динмәз-сөжлә-мәз бөжрүндә отурмуш 10—12 жашлы гызынын көзләриндә дә жаш гәтрәләри көрүмәжә башлады. Онун фикрини дағытмаг, анасы јашајан ағрылардан узаглашдырмаг үчүн адыны сорушдум:

— Аиададыр, — дејә чаваб верди. Сифәтиндәки һүзнүлүк исә дағылмады, сары бәнизи азачыг ағарды.

— Дур, гызым, әмијә чај кәтир—дејә анасы мүра-чиәт едәндә Аида јериндән галхды, мәтбәхә кечди.

Лалә хала фикрини чәмләшдириб онлары данышма-ға башлады.

°°°

— Мән онун өлүмүнә һеч вахт инанмамышдым, әј гардаш. Инана билмирдим ки, белә чанлы, чәсәдли оғлан кетсин, ахшам гајытмасын. һәр кечә јуху көрүрдүм. Кө-рүрдүм ки, Чаваншир сағдыр, мәнә дејир ки, өлмәми-шәм, диријәм һәмишә дә интизарла онун тәлеји барәдә бир хәбәр көзләјирдим. Гапыны дөјән оландә фикирлә-ширдим ки, инди Чаванширдән хәбәр дејәчәкләр. Сент-јабр ајынын 3-дә Чаванширин үчүнчү чүмә ахшамы иди. Јас јеринә кәләчәк адамлар үчүн, јемәк һазырлајырдыг, һалва чалырдыг. Бирдән балкондан көрдүм ки, һәрби кејимдә олан бир шәхс машындан дүшүб бизим блока кирди. Елә билдим үрәјими гопарыб јерә атдылар. Деди ки, ушағымдан нәсә бир хәбәр кәтирибләр вә өзүмдән асылы олмајараг гапыја доғру ирәлиләдим. Елә бу вахт гапымыз да дөјүлдү. Ачдым. һәмин һәрбчи ичәри кириб Иззәти сорушду. Дәрһал сорушдум ки, бизим ушагдан бир хәбәр јохдур ки? һәрбчи деди ки, нијә елә фикир-ләширсиниз? һәрби комиссар Иззәт кишини ахтарыр, кәлмишәм ону апарам. Сәсә Иззәт дә кәлди вә она го-шулуб һәрби комиссарлығыга кетди. Мәним үрәјим исә раһат олмады. һисс етдим ки, һәрбчинин бизә кәлмәси Чаванширлә бағлыдыр. Иззәтин дә үрәји хәстә иди. Тез-тез үстүнә тә'чили јардымдан көмәк кәлирди. О кедән кими гоншулардан хаһиш еләдим ки, Иззәтин ардынча кетсинләр. Бир көзүм бајырда галды ки, Иззәт нә вахт кәлиб чыхачаг. Ахшама јахын кәлиб чыхды, анчаг јухары галхмады. һәјәтдә бикеф от урмушду. Ашағы дүшә бил

мәдим. Ушаглардан бирини јолладым ки, өјрәнсин көрәк нә мәсәлә иди, нијә көрә ону комиссарлығыга чағырмыш-дылар. О да хәбәр көндәрди ки, ишләринизлә мәшғул олун, мәчлиси јола вермәжә һазырлашын. Гајным да онунла кетмишди, анчаг һәлә кәлиб чыхмамышды. Фи-кир вериб көрдүм ки, Иззәт һалбаһал олур, өзүнә јер тапа билмир. Нә исә мәчлиси јола вердик. Јаса кәләнләр дағылышандан сонра бир дә Иззәтдән сорушдум ки, сә-ни нијә чағырмышдылар, нијә белә һалбәһал олурсан? Јенә һеч нә демәди. Мәсәләни мәнән кизләтди. Деди ки, һәрби комиссара автобус лазымдыр, мәни дә она көрә чағыртдырмышды. Иззәт онунла кедәнләрә дејиб-миш ки, гој Лалә буну билмәсин, Чаванширин өлүм хә-бәрини ешитдији күндән ону өлмүш билсин. Јохса үрәји дөзмәз бу дәрдә.

Бир күн Шәһидләр хијабанына гәбир үстүнә кетмиш-дим. Чаванширин гәбри үстүндә «јанмыш балам» дејиб ағлајырдым. Бир киши мәнә јахынлашыб деди ки, әј ба-лам, сәни ушағын јәнмајыб. һеч олмаса сәнинкини бүгөв кәтириб гәбрә гојублар. Сорушдум нечә јә'ни? Деди ки, ахы сәнин јолдашын, гоһумларын билир? Оғлунун кеји-нини сонрадан кәтириб дөфн едибләр. Гулагларыма инанмадым. Сонра бахыб көрүрәм ки, һәгигәтән гәбир бөјүјүбдүр. Әввәлләр үстүнә өртдүјүм кәләгајы гәбри тамам тутмушду. Инди исә кәләгајы гәбрин һеч јарысына да чатмырды. Иззәтин һәрби комиссарлығыга чағырылма-сыны јадыма салыб дедим ки, әј гардаш, дүз дејирсән. Инди бу гәбир Чаванширин боју узунлуғундадыр. Дәр-дим јенидән тәзәләнди. Нә гәдәр ағлајыб сызладымса даһа нә кејри вар? Чаванширин мүсибәти белә олду. Вахтында дадына чатан олсајды бәлкә балам да сағ га-ларды.

°°°

Һәјәтә дүшөндә Иззәт киши илә дә растлашдым. Көрүшүб һал-әһвал сорушдуг. Евләриндә олдуғуму вә мәгсәдлә кәлдијими она да билдирдим.

— һә, доғрудур. Чаванширин тәлеји белә јазылыб-мыш. Таһир Бағыров һәмишә дејәрди ки, Чаванширдән һеч нә тапа билмәдик. Нә исә елә бил шүбһәләнибмиш

ки, вертолјот јанан вахт Чаваншир онун ичиндә јох иди. О бири пилотлардан дејәсән нә исә тапыблармыш. Чаванширдән исә јох. Вертолјот вуруланда ола билсин отурдуғу кабинанын гапысы ачылдығындан о јерә дүшүб, ја да ола билсин өзү атылыбмыш. һәр нәјсә Таһир елә һеј дејирди ки, Чаваншир вертолјотда јох иди. Онун тапылмасы хәбәрини Афчабәдидә ешидибмиш. Башына вуруб дејирмиш ки, көрдүнүзмү мән дејән доғру олду? Кәрәк биз ону јахшы ахтарајдыг. Сентјабр ајынын әввәлләриндә вертолјотун гәзаја уғрадығы саһә дүшмәнләрдән тамамилә тәмизләнмишди. Бир чобан бу саһәдә гојун отаранда Чаванширин мејиди илә растлашыбмыш. Јај олмасына бахмајараг торпағын рүтубәти мејидин хараб олмасыны гојмајыбмыш. Чобан јахынлыгдакы һәрби бөлмәјә бу барәдә хәбәр верир. Кәлиб ону көтүрүрләр сәнәдләрини јохлајыб ким олдуғуну ајдынлашдырырлар. Бә'зиләри дејиб ки, Чаванширин дәфн мәрәсимми артыг олубдур. Валидејнләринин дәрдини тәзәләмәк үчүн кәлин ону елә бурада дәфн едәјин. Бизим ешитдијимизә көрә һәмин һәрбчиләрин арасында Чаваншири шәхсән таныјан вар имиш. О дејибмиш ки, мұһарибәдә һәр шеј ола биләр. Кәрәк ону евләринә јола салаг. Беләликлә дә мејиди кәтирибләрмиш Семашко адына хәстәханаја. Сентјабрын 3-дә рајон һәрби комиссары мәни јанына чағырыб деди ки, вәзијәт беләдир. Чаванширин мејидини тапыблар. Кејин көрүн һәгигәтән одурму? Езүмүн хәстәханаја кетмәјә дөзүмүм чатмады. Гардашым Нүсрәти көндәрдим. Кетди јохлады, кәлиб деди ки, һәгигәтән одур. Тәкчә ајаглары сыныб, бир дә үзүшәғы јыхыланда ики диши дүшүб. Ачыг һавада галдығындан азачыг гаралыбмыш. Бүтүн бунлары даһа евдә демәдик. Дәфн үчүн јолландыг Мүдафиә Назирлијинә, хәһиш етдик ки, Чаваншири елә өз гәбриндә дәфн еләмәјә ичәзә версинләр. Онлар да дедиләр ки, гәбрин күндүз ачылмасы мәсләһәт дејил. Кечә икән дәфн етсәниз даһа јахшы олар. Кечә гәбри ачыб Чаваншири дәфн етдик. Вертолјотун гәзаја уғрадығы саһә јахшы ахтарылса, даһа ја вахтында тибби јәрдым кәстәрдијәсәјди је'гин ки, Чаваншири сағ галарды. Көрүнүр әчәл бәлә имиш.

* * *

Нә Чаваншири, нә дә онун дөјүш достларыны кери гәјтармаг мүмкүн дејил. Онлар һагг дүнјасынын әбәди сакинләридир. Кәстәрдикләри гәһрәманлыглар да елә әбәдидир. Нә гәдәр ки, Азәрбајчан торпаглары вар...

МУБАРИЗЛӘР

Азәрбајчан Республикасы һәрби һава Гүвәләриндән сөһбәт дүшәндә онун илк јарадычыларындан вә тәшкилатчыларындан бири олан Закир Јусифову хатырламамаг мүмкүн деил. Фәалијәти, халг јолунда мәш'әл кими јанан һәјәти ону тәкчә һәрби һава гүвәләринин јох, бүтүнлүкдә јурдумузун ән мүбариз, унудулмаз шәхсијәтләри сырасына галдырмышдыр. Чәтин күндә Азәрбајчан оғлунун нәјә гадир олдуғуну сәдагәтли хидмәти илә сүбута јетирән Закир Јусифов сәмаларымызын јенилмәз шаһининә чеврилмиш, торпагларымыза јағы көзү илә баханлара гәним кәсилмишди. һүнәри илә јаддашлара јазылмышды. Азәрбајчанын Милли Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмәси дә елә Закирин әвәзсиз фәалијәтинин мәнтиги гијмәтидир. Закир бу шәрәфи һәлә сағлығында газанмышды вә јолдашларынын сөјләдијинә көрә елә сағлығында да бу јүксәк ады алмаға тәгдим едилмишди. Анчаг тәәссүфләр олсун ки, бу барәдә президент фәрманы имзалананда онун адынын гаршысында «өлүмүндән сонра» сөzlәри дә јазылмалы олду.

Закир Тофиг оғлу Јусифов 1956-чы илдә Бақыда андан олмушду. Онун валидеинләринин һәр икиси зәһмәт адамлары иди. Атасы такси сүрүчүсү олмушду, анасы исә нефтајырма заводларындан бириндә ишләјирди. Аиләни һалал зәһмәтлә доландыран бу инсанларын өјүд нәсиһәти, мәсләһәтләри Закирин сонрадан бир шәхсијәт кими формалашмасына тәсир кестәрән башлыча амил олмушду. О јахшы анламышды ки, јалһыз һалал зәһмәтлә гурулан һәјәт инсана баш учалығы кәтирә биләр вә бу хәтт өмрүнүн сонуна кими онун да јашајышыны вә фәалијәтини истигамәтләдирән әсас ме'јар олмушду.

Закирдә авиасијаја бағлылыг јә'гин ки, атасынын техникаја бағлылығындан доғмушду. Јенијәтмәлијиндән

мүстәгиллијә алышдырылан Закир орта мәктәби гуртандан сонра пилот олмаг арзусуну билдирәндә кимсә буна е'тираз етмәмишди. О, мүвәфғәгијәтлә имтаһан вериб Сосовадакы мүлки-авиасија мәктәбинә дахил олмушду. Онун валидејн тәрбијәсиндән көк алмыш инсани кејфијәтләри мәктәбдә охудуғу илләрдә даһа да мөһкәм ләнмиш вә долғунлашмышды. Закир һәр бир мәсәләјә конкрет јанашмағы сеvirди. Она верилмиш һеч бир тапшырыға лагәјдликлә јанашмазды. Охумағы, өјрәнмәји тәһсил илләри үчүн өзүнүн конкрет вәзифәси сајырды вә пилотлуғун инчәликләринә јијәләнмәк үчүн һеч бир зәһмәтдән, ағырлыгдан чәкинмәзди. Јолдашларынын хатырладығына көрә ләзым оlanda Закир кечәләр јатмазды, дәрс материалларыны мәнимсәдикчә раһатлыг тапмазды.

Бу кејфијәтләри илә Закир авиасија мәктәбини битирдикдән сонра 1977-чи илдә фәалијәтә башладығы Јевлах авиадәстәсиндә дә һамынын һөрмәтини газанмышды. Професионаллығы, ишкүзарлығы илә чохлаына нүмунә олмушду. Јевлах авиадәстәсинин әмәкдашлары Мүһариб Ибраһимов, Низадил һәсәнов, Фәхрәддин Мустафајев, Лиза Мәммәдова, Вәли Мәммәдов Закирлә биркә хидмәтләрини зәриф бир нискиллә јада салдылар. Лиза Мәммәдова билдирди ки, онун бурадакы иши көзләрим гаршысында кечиб. Чох ачыг үрәкли, тәвазәкар, ишинә, вәзифәсинә вичданла јанашан, јолдашларынын тәәссүбүнү чәкән бир инсан иди. Ән чәтин ишләрә кетмәкдән чәкинмәзди.

Пилот Зүлгәјдә Зүлгәјдәјев Закирин Јевлах авиадәстәсиндә ишләмәсини белә хатырлајыр: «Чох ишкүзар оғлан иди. Ишдән јорулмазды. һамыја да чаны јанарды. һагсызлыға дөзмәзди. Нәинки өзүнү, јолдашларыны да һагсызлыглардан горумаға чалышарды. Јадымдадыр ки, партија катибләринин вахтында Шамхорда авиадәстәнин командиринин пилотларла мүбаһисәси дүшмүшдү. Закир чәкинмәдән өз јолдашларыны мүдафиә етмишди, пилотларын ағыр зәһмәтинә һөрмәтлә јанашмағы тәләб етмишди. Аз гала һәлә пилотларын һагсызчасына сыхышдырылмасына

е'тираз аламәти олараг ишдән азад олунмаг барәдә әризә дә јазачагды».

Тәһсил илләриндә әлдә етдији биликләри Закир Јевлахда керчәкләшдирмәјә башламышды. Илк практик вәрдиши дә бурада әлдә етмишди, илк көзлөнилмәз тәсадүфләрлә дә бурада растлашмышды. Буна көрә дә Јевлах һәјаты һәм пилот кими, һәм дә бир инсан кими Закирин өмрүнүн јаддагалан сәһифәләриндән бирини тәшкил едирди. Пилот кими о бурада АН—2 тәјјарәлариндә учмаға башламышды. Әввәлләр кабинанын сағ креслосунда, икинчи пилот јериндә әјләшәрди Чох чәкмәди ки, она командир креслосуну да е'тибар еләдиләр.

Јевлахда ишләдији дүрдә Закир іахшы мә'нада чохларындан сечилирди. һәмишә охујарды, нәзәри вә практик биликләрини тәкмилләшдирмәјә чалышарды. Онун һәр мәсәләјә өз бахышы вар иди. Гыса вахтда алман дилини өјрәнмәјә дә мүвәффәг олмушду.. Сонралар Бақыда гурдуғу әилә һәјатынын тәмәли дә әслиндә елә Јевлахда гојулмушду. һәлә Сосовада охујаркән таныш олдуғу Бәһлул Зүлфүгаровла бир нечә ил Јевлахда да биркә ишләрини давам етдирмишдиләр. Бақыја кәләркән ара-бир Бәһлулжилә кәлән Закир онун бачысы Ирадә ханымла таныш олмуш вә 1985-чи илдә онунла әилә гурмушдулар. Тојлары оларкән Закир артыг Бақыда, Забрат авиасија дәрәстәсиндә ишләјирди. Бәһлул исә Закирдән дә габаг Забрат авиасија дәрәстәсиндән ишә дүзәлмишди. АН—2 тәјјарәсиндән сонра јени машынларда учмаға чан атан Закирин Забрата кәлмәсини дә елә Бәһлул мәсләһәт билмишди.

ПИЛОТ БӘҲЛУЛ ЗҮЛФҮГАРОВУН ДЕДИКЛӘРИН ДӘН: 1974-чү илдә мән Кременчук шәһәриндә МИ—8 вертолјотлары үзрә тәкмилләшдирмә курсуну битирәндән сонра Забрат авиасија дәрәстәсиндә ишә гәбул едилдим. Онда Закир һәлә Јевлахда ишләјирди. Керүшләримиз заманы мәнән сорушарды ки, нә мәсләһәт билирсән, ТУ—134 тәјјарәлариндә ишләмәјә кедим, јохса вертолјотларда учум? Мән она дедим

ки, әкәр учмаг истәјирсәнсә вертолјотлары сеч. О белә дә етди. 1985-чи илин апрел ајында о, Забрат авиадәрәстәсинә МИ—2 вертолјотунун пилоту гәбул едилди. Аз сонра бачарығыны, иш габилитәтини көрүб ескадрилја командиринин мүавини тә'јин едиләр. 1989-чу илдә исә Закир МИ—2 вертолјотлары үзрә ескадрилја командири тә'јин олунмушду. Бу вәзифәда онун тәшкилатчылыг бачарығы вә габилитәти дә чох габарыг сурәтдә өзүнү көстәрә билмишди. О, чо, јүксәк һазырлығы олан мөһкәм бир коллектив јаратмыш вә өзү дә профессионалығы илә бәрәбәр инсани вә мә'нәви кәјфијәтләри илә бу коллективин лидери нә чеврилмишди. һазырда Забрат авиадәрәстәсиндә чалышан пилотларын бөјүк бир дәрәстәси учун сиррләрини Закирдән өјрәнмишдиләр, хүсуси һазырлыг тәләб олунан әразиләрә Закирдән учуш ичәзәси алмышдылар. Закирин өзүндә техникаја хүсуси бир мараг вар иди вә онун дахили вә фитри истә'дады авиасијанын ән сирли инчәликләрини тез бир заманда гаврамаға имкан верирди. Јолдашлары хәтырләјирдылар ки, Закир тез бир заманда пилотлар арасында өз дәрәстә-хәтти илә сечилмәјә башламышды. Вертолјотларын галхыб енмәсиндән баша дүшмәк оларды ки, ону Закир идәрә едир. Онун вертолјоту идәрәетмә тәрзи башгаларындан сечилирди. Чохлары Закирин профессионал биликләрини әхз етмәјә чалышырды. Техниканы, вертолјотлары белә дөгигликлә билмәси сонралар Закирә МИ—24 һәрби вертолјотуну тәзликлә өјрәнмәјә имкан вермишди.

Забрат авиадәрәстәсиндә чохлары она «Јурист Закир» дејә мүрачиәт едирдиләр. О, һәлә Јевлахда ишләјәркән Бақы Дәвләт Университетинин һүгүг фәкүлтәсинин гијаби шә'бәсинә дахил олмуш вә 1986-чы илдә ораны баша вурмушду. һәмишә дә бу мүрачиәти үзүнә јайылан бир тәбәссүмлә гәршылајармыш. Забратдакы фәалијәтинин шаһиди олмуш пилот Расим Бабајев данышырды ки, Закир чох садә бир инсан иди вә бу садәлик өзү онун жезәллији иди. һәмишә тәмкинли, сөзүнүн, ишинин јерини билән иди. Ону һеч вахт өзүндән чыхармаг мүмкүн дејилди. Арабир заарафатла сорушардыг ки, ај Закир, сән ки, белә балача

Бојсан бәс о бојда машины һаваја нечә галдыра билирсән? О да чаваб верәрди ки, мән 10—12 тонлуғ вертолјоту тәк сол әлимлә һаваја галдырырам.

Елә Забратда ишләдији вахтлардан Закир романтик, өз ишинин вурғуну кими танынмышды. Түкәнмәз енержиси илә һамыны һејран гојмушду. Онда өз пешәсинә гаршы фанатик бир бағлылығ вар иди вә белә бир бағлылығла да о өз торпағларыны сеvirди. Учмаг онун һәјаты иди. Онун бу һәјатдан ајры салынмасы Закирин өлүм һөкмүнә рәвач вермәк кими бир тәлә јазысы оларды. Онун тәмәннасыз вә кәржин фәәлијәтинин нә дәрәчәдә вәчиб олдуғуну өзү дә јахшы баша дүшүрдү вә елә буна кәрә дә вахташыры һәјат јолдашы Ирадә ханыма да дејәрди ки, сән мөһкәмсән, ирадәлисән, евин гајғыларыны да мәнсиз һәлл едә биләрсән. Әслиндә елә белә иди дә. Ирадә ханым Закирин ишләринин чохлағуну көрдүјүндән евин һәр чәтинлијини өз үзәринә көтүрмүшдү. Ушағларын гајғылары да, ев-ешик дәрди, сәри дә Ирадәнин чинләриндә иди.

Азәрбајҗанын елә бир нөгтәси јох иди ки, Закир ора учмамыш олсун. Онун ишкүзарлығы, мөһарәти нәтичәсиндән нә гәдәр инсанлара зәрури көмәк чатдырылмыш, нә гәдәр мүһасирәдә галмыш кәндләрлә әләгә јарадылмышды.

— һәлә мүлки вертолјотларда учаркөн Закир пи һавада белә Азәрбајҗан кәндләри илә әләгә јаратмаға биринчи өзү кедәрди, — дејә пилот Казым Аббасов Закирлә олан биркә учушларындан сөз ачды. — Бир дәфә Кәрәмли кәндинә дава-дәрман апармаг лазым иди. Закир, дејәсән, бу кәнддә олмамышды. һава да пис иди. Мәндән сорушду ки, Умудлуја гоншу олан Кәрәмли кәндинә дәрманы нечә чатдырағ? Дедим ки, кәл кедәк. Мән башга нөгтәјә учмалы идим. Булудларын үстү илә учурдуг. Кәрәмлијә чатанда дедим ки, бурада ен булудлардан ашағы, дүз Кәрәмлинин үстүнә чыхачагсан. Енди булудлардан ашағы вә ратсија илә хәбәр верди ки, кәнди көрүрәм.

Ермәни милләтчиләринин күнаһы үзүндән башланан мә'лум просесләр Закир Јусифовун да вәтәндашлығы мөвгејини имтаһана чәкмишди. Өз доғма торпағ-

ларындан дидәржин дүшмүш азәрбајҗанлыларын дашынмасында, рајонларда јерләшдирилмәсиндә Закир дә бөјүк әзијјәт чәкмишди. Гагынларын тәхлијјәси илә мәшғул олдуғу күнләрдә Закир вә онун вертолјотундакылар мүһәрриктә јаранмыш насазлығдан аз гала һәјатла видалашмалы олачағдылар. О, евдә данышырмыш ки, һәмин учушлар заманы гагынларын проблемләри илә мәшғул олан бир нечә нәфәр дә салонда имиш. Сәрнишинләрдән бири рајондакы пирләрдән һансынынса үстүндән кечәндә Закирдән хаһиш едир ки, јерә енсин вә онлар бу пири зијарәт етсинләр. Закир белә дә едир. Анчаг зијарәтдән гаыданда насазлығ ортаја чыхыр. Закир бир анлыға јаранмыш вәзијјәти гијмәтләндириб чыхыш јолу ахтарыр. Вертолјотун һәрәкәти гејри-мүмкүн олдуғундан јерә енмәк мәчбуријјәтиндә галырлар. Өзү дә елә бир јердә јерә енир ки, Закир јахынлығдакыны зәдәләмир, анчаг өзләри дә бир нечә аддымлығдан кечән каналын ичинә јуварланмагдан тәсадүфән сағ галырлар. Бөјүк тәһлүкәдән совушдуғларыны көрән сәрнишинләрдән бири үзүнү Закирә тутуб дејир ки, ај оғул, бизи инди чә зијарәтинә кетдијимиз пирин кәрәмәти, бир дә сәнин дашыдығын гагынларын дуалары хилас еләди.

1991-чи илин сонларына јахын Закир мә'зунијјәтә кетмәли иди. Анчаг ешитдији хәбәр истираһәтә јолланмаздан әввәл онун әһвалыны хејли позмушду. Онуні үкәк савадыны, бөјүк тәчрүбәсини көрүб республика Мүлки Авиасија идарәсинин мүфәттишлик шә'бәсинә ирәли чәкмәк истәјирдләр. Закирсә өз коллективиндән вә бир дә учмагдан араланмаг истәмирди. Лакин ону инандыра билдиләр ки, мүфәттишликдәки иш дә лазымлы ишдир вә бу вәзифәни ичра етмәјә тәчрүбәли кадр лазымдыр. һәм дә Закирә вә'д еләмишдиләр ки, мүфәттиш ишләдији вахтда она учмаға да ичазә верәчәкләр.

Закир 1991-чи илин мә'зунијјәтиндән сонра Мүлки Авиасија идарәсиндә мүфәттиш кими фәәлијјәтә башламыш вә бир нечә ај әрзиндә һәрби һава Гүввәләри јарананадәк бурада чалышмышдыр. Пилот Расим Бабајевин дедији кими Закирин профессионал сәвијјәси јүксәк олдуғу үчүн онун учуш үзрә мүфәттиш вәзифәсинә кө-

түрмүшдүлөр. Пилотларын учуш hazırлыгыны, вертол-
лотларын тәйярәләрин технику сазлыгыны мүәйән-
ләшдирмәк үчүн мүфәттиш вәзифәсинә мәһз Закир
кими биликли вә сәвијјәли бир кадр лазым иди. Бу-
нун да өһдәсиндән, о бачарыгла кәлирди. Закир дә-
фәләрлә Забрат авиадәстәсиндә учушгабағы hazır-
лыгы јохламышды. Закир сәдәчә олараг нөгсанлары
тутмурду. Чохлары инди сәмимијјәтлә хатырләјырлар
ки, Закирин јохламаларындан чох шеј өјрәнмәк олур-
ду. О өз тәчрүбәсини чаванлара вериб онлары исти-
гамәтләндирирди.

Закир бу ишиндә дә субъективликләрлә, һагсыз-
лыгларла гаршылашармыш. Тез-тез евә ганы гара
кәләрмиш. һәјат јолдашы Ирадәјә дејәрмиш ки, һаг-
сызлыгларла мән дөзә билмирәм. Әризә јазмышам,
чыхыб кедәчәјәм. Ирадә ханым данышырды ки, о чох
принсипиал адам иди. Башгаларынын нөгсанларыны
чәкиниб еләмәдән гыпгырмызычасына онун үзүнә де-
јәрди. Бу исә чохларынын хошуна кәлмирди. Закирә
дејәндә ки, фикирләрини һәмсәһбәтинә бир гәдәр
пәрделә шәкилдә чатдыр. чаваб верәрди ки, дүз сөзү
пәрделәмәјә еһтијач јохдур. һәгигәти демәкдән нә
үчүн чәкинмәлијәм ки?

Закир доғрудан да мүфәттиш вәзифәсиндән кет-
мәк үчүн әризә јазмышды. Анчаг ону бу ишдән бу-
рахмамышдылар, инадындаң дөндәрә билмишдиләр!
һәрби һава Гүввәләри јарананда исә артыг онун гар-
шысыны сахламаг мүмкүн олмамышды. О, Јавәр Әли-
јевлә бирликдә илк һәрби вертолјот ескадрилјасынын
јаранмасынын бүтүн ағырлыгыны өз үзәринә кәтүр-
мүшдүләр. 1992-чи ил јанвар ајынын сонларында Н
гәсәбәсиндәки МДБ авиасија һиссәсиндән илк МИ—24
вертолјоту гачырылыб Забрата кәтириләндә Закир
бундан хәбәрт тутмушду. Ону Забрат аеродромунда
көрәндә исә Закирин дахилиндәки пилотлуг еһтирасы
даһа бөјүк бир шөвглә алышыб јанмышды вә галан
гыса өмрүнү дә бу вертолјотлара бағламышды. Елә
һәмин ил феврал ајынын 14-дә Н һиссәсиндәки 5 әдәд
вертолјоту Забрата кәтирмәјә кедәнләр арасында За-
кир дә вар иди. Таныш олмадыгы вертолјотун штур-
валы архасында отурмаг нә гәдәр тәһлүкәли олса да

дикәр пилот јолдашлары кими Закир дә илк милли
һәрби ескадрилјанын јарадылмасы наминә белә бир
рисгә кетмишди. Елә һәмин күндән дә Закирин һәја-
тынын јәгин ки, ән мараглы сәһифәси ачылмышды.
Јени вертолјотларынын өјрәнилмәсинә Закир бүтүн күчү
илә киришмишди. Өзү дә онун гаршысында тәкчә
МИ—24 вертолјотларынын учуш вә истифадә техника-
сыны өјрәнмәк дәјанмырды. Илк милли һәрби вертол-
јот ескадрилјасынын командир мүавини иди. Јавәр
Әлијев исә командир иди. Закир ескадрилјасынын бир
һәрби ваһид кими тәшкили чәтинликләрини һәлл ет-
мәли, МИ—24 вертолјотларынын пилотларыны комп-
лектләшдирмәли, онлары тә'лимини вә өјрәдилмәси-
ни тә'мин етмәли иди. Ескадрилјанын јерүстү хидмәт-
ләринин јарадылыб ишә салынмасы үчүн дә хејли иш-
ләр көрмәли иди. Бүтүн бунлардан әлавә вертолјот-
ларынын һәрби әмәлијјәтләрдә иштиракына да еһтијач
вар иди. һәдсиз чәтинликләрә бахмајараг Закир исти-
раһәт билмәдән ишләјрди. О һәм дә Гарабаға учма-
ғындан галмырды. Бу илк учушларда Закир оператор
кабинасында отурса да онларынын МИ—24 вертолјотла-
рында практикә вәрдишләрин артырылмасына бөјүк
әһәмијјәти вар иди.

һәрби ескадрилјәјә кечмәсини Закир һәјат јолда-
шына билдирмәмишди. Ирадә ханыма анасы дејиб-
миш ки, Закир дејәсән һәрбијә кечибдир. һәтта бун-
дан сонра Ирадә ханым ешитдијинин доғру олуб-ол-
мадыгыны ондан сорушмамышды. О јахшы анлајырды
ки, Закир нә гәрар гәбул етдијини өзү јахшы билир
вә ону тутдуғу јолдан чәкиндирмәк дә мүмкүн дејил.
Бир дә нечә күндән сонра Закир һәрби кејимдә евә
кәләндә Ирадә ханыма һәрби ескадрилјәдә олдуғуну
сөјләмишди.

Хочалы һадисәләри күнләриндә, даһа доғрусу
феврал ајынын 28-дә Умудлу кәндиндә дә вәзијјәт
хејли кәскинләшмишди. Забратдан К. Аббасовун вә
Глиненконун командир олдуғу мүлкәли нәглијјат вертол-
јотлары да әһалини көчүрмәк үчүн Умудлуја учмуш-
дулар. МИ—24 вертолјотлары исә онлары һавадан һи-
мәјә етмәли иди. Закир дә бу учушда иштирак едир-
ди. Тәһлијјә едиләси адамларынын сајынын чох олдуғуну

дан Јавәр Әлијевлә Серкеј Сенјушкинин идарә етдији МИ—24 вертолјоту да јерә ениб бир нечә сәрнишин кәтүрмүшдүләр.

МҮЛКИ ПИЛОТ КАЗЫМ АББАСОВ: «Умудлудан чамааты чыхармаг тәһлүкәли олдуғу үчүн һәрби вертолјотлар бизи мүшәјәт едирди. Ахырынчы рејси ке-чириб кери гајыданда һәлә һавада икән Закирә дедим ки, бизи мүшәјәт етдијинә кәрә сағ ол. О да чаваб верди ки, бу бизим борчумуздур».

Сәһәриси күн исә Хочалы әтрафында чохлу иш олмасына бахмајараг Закир ора тәк учмушду. Дикәр пилотлары, о мүмләдән Јавәр Әлијев Закирин исрары илә Забратда галыб тәлим сынаг учушларыны давам етдирмишдиләр. Хочалыја учушларынын бириндә Закир бу шәһәрин фачиәсини видеолентә алыб республика вә дүнја ичтимаијјәтинә чатдырмыш мәрһум журналист Чинкиз Мустафајеви дә өзү илә апарыбмыш. Фачиәләри мигјасыны өз көзләри илә көрмәк истәјән Чинкиз Хочалыја учмаг үчүн Закирә јахынлашыр. Закир әввәлчә разы олмур. Өзүнү тәһлүкәнин ағзына атан Чинкизә һәтта сәрт шәкилдә «јох» чавабы верир. Лакин онун инадкарлығыны көрүб өзү илә кәтүрүр вә сонрадан онларын бу илк танышлығы достлуға да чеврилмишди.

ИРАДӘ ХАНЫМ. «Закир евә гајыданда рәнки кә икәи иди. Сорушдум ки, сәнә нә олуб? Деди ки, мәнә һәлә тохунма, сонра сәнә дејәрәм. Әһвал-руһијјәси чох пис иди. Нисс олунурду ки, ушаг кими долухсунуб, һөнкүрүб ағламаг үчүн бир ишарәјә бәнддир. Мән араланыб о бири отаға кечдим ки, Закир сәкитләшсин. өзүнү әлә алсын. Бир аздан јенә гајытдым. Отурдум јанында. Әввәлчә башлады ағламаға. Јенә сорушдум ки, ахы нә олуб? Чаваб верди ки, инана билмәзсән ки, бүтүн саһә мејидләрлә долу иди. Инсан да белә вәһшилик едә биләрми? Закир Чинкизә тапшырыбмыш ки, һәрби вертолјотлары лентә чәкмәсин. Бәһлул исә јерә ениб мејидләри јығырды. Закир данышырды ки, һавада оlanda Ханкәнд истигамәтиндән она сары ракет атмышдылар. Анчаг вертолјотда олан мүһафизә

системи онлара тәрәф тушланан бу ракетин истигамәтини дәјишибмиш. Бүтүн сурсат гуртарандан сонра о, ратсија илә Бәһлула хәбәр верир ки, тәчили учмаг лазымдыр. Закирлә Бәһлул орадән узаглашдыглары вахт Чинкиз һәлә чәкирмиш. Азачыг сонра вертолјотлар кери гајыдырлар әввәлки ишләрини давам етдирирләр. Бу дәфә кери гајыданда Чинкизи дә кәтүрүрләр. Евдә онун чәкдији кадрлара баханда Закир екранда бирдән МИ—24 вертолјотуну көрдү вә һирслә деди ки, ахы мән она демишдим ки, бизи чәкмәсин! Хочалыда баш верән фачиәләр Закирин һеч вахт јадындан чыхмамышды.

°°°

Хочалы һадисәләриндән сонра Закир ескадријанын дәјүш һазырлығына даһа чидди сурәтдә јанашмышды. Забрат аеродромунун һәрби ескадријанын нормал фәалијјәти үчүн имканларынын мүјјән мөһдудийјәтләрә малик олдуғундан һәлә март әйиндә Закир ескадријанын Бакы јахынлығындакы МДБ авиасија һиссәсинин әразисинә көчүрүлмәсини тәклиф етмишди. Анчаг МДБ авиасија һиссәсинин көнүллү ке-дәәји күнәдәк фикриндә олан Мүдафиә Назирлији рәһбәрлији ескадријанын ора көчүрүлмәсилә разылыг вермәмишди. МДБ авиасија һиссәсинин команданлығы вә забитләри исә јахын вахтларда һиссәнин республиканын сәрәнчамына тәһвил вермәли олачагларыны һисс етдикләриндән тәјјәрәләри, јерүстү тәһизатлары, навигасија апаратларыны республикадан чыхармаға башламышдылар. Иш о јерә чтмышды ки, һәтта иш отагларынын аваданлығы да горху-үркү бил мэдән һиссәдән чыхарылырды. Закир бунлары ешидәндән сонра јолдашлары илә мәсләһәтләшиб МДБ һиссәсиндә тезликлә јерләшмәк үчүн јоллар арадылар. Чох хаһишдән сонра Мүдафиә Назирлијинин рәһбәрлијиндән вә МДБ һиссәсинин команданлығындан нәһәјәт ичазә алынды ки, илк вертолјот ескадријасы да МДБ авиасија һиссәсинин фәалијјәтинә ма не олмамаг шәрти илә онун әразисиндә јерләшди-

рилсин. Май айында ескадрилла МДБ авиасија хиссәсини әразисинә көчүрүлдү вә бура көчән күндән дә хиссә команданлығынын фәалијәтини нәзарәт алтына алмаг үчүн лазыми тәдбирләр көрүлдү. Учуш хәтти бојунча, јерүстү базаларын әтрафындакы постлара азәрбајжанлы әскәрләр гојулду. Аз вахта хиссәјә бүтүнлүклә нәзарәт ескадрилла рәһбәрлијинин әлине кечди. МДБ забитләринин чыхара, ја хараб едә билмәдији бүтүн мүлкијәти тәһвил аландан сонра ијун айында вертолјот ескадриллајасынын әсасында авиасија хиссәси јарадылды. Закир авиасија командиринин мүавини тәјин едилди. Полкун тәһвиз вә тәкмилинин әсас хиссәси јенидән Закирин бојнуна дүшдү. Пилотларын профессионал һазырлығынын тәшкили, һәрби тапшырыгларын ичрасы, јерүстү базаларын нормал һалда сахланмасы вә с. мәсәләләр Закирин бир ан да олса јадындан чыхмырды. Полкун гаршысында дајанан ән мүһүм проблемләрдән бири кадр һазырлығы иди. Ру сијада милли пилотларын һазырланмасы артыг гејримүмкүн иди. Буна көрә Закир хиссәнин нәздиндә пилот мәктәбинин ачылмасы үчүн чох әзијәт чәкмишди. Ики иллик тәһсилдән сонра динләјичиләрин пилот кими хидмәтләрини давам етдичәкләринә Закир бөјүк үмид бәсләјирди. Јерүстү хидмәтләрин тәшкилинә, хүсүсән дә атычылар дәстәсинин дүзкүн сечилиб јерләшдирилмәсинә дә Закир һәмишә диггәт алтында сахламышды. Онун күндәлик тәләбкарлығы вә гајғысы нәтичәсиндә атычылар дәстәсинә ән горхмаз вә чәсур ушаглар топлашмышды. Командир мүавини кими Закир шәхси һејәтин гајғысыны да һеч вахт унутмурду. Бунунла белә онлара гаршы тәләбкарлығыны да азалтмазды. Көстәрилән көмәк вә гајғыдан суи-истифада едән шәхсләрә гаршы исә Закирдә бир барышмазлыг вар иди вә белә инсанларла үнсијәтдән о, һәмишә гачмаға чалышарды.

Закир аз вахт ичәрисиндә МИ—24 вертолјотунун бүтүн инчәликләрини өјрәнмишди. Дәфәләрлә Гарабаға дөјүш тапшырығыны ичра етмәјә јолланмышды. Бу учушлар арасында Закир үчүн ән јадда галанлардан бири сөзсүз ки, апрел айынын 11-дә Фүзули—Хочавәнд

рајонлары истигамәтиндә һәјата кечирдикләри учуш иди. Чүнки һәмин күн Закир Јусифов вә Ханлар Сәттаров илк дәфә һәрби вертолјот командирини кими һавәја галхмышдылар.

ПИЛОТ АДИЛ ИСМАЈЛОВ: «Һәрби ескадрилла јаранмаздан габаг мән МДБ гошунлары тәркибиндә Чәлилабадда хидмәт едирдим. Милли ордунун тәшкили хәбәрини ешидиб феврал айында Забрата кәлдим. Ордуја јазылмаг истәдијими билдирдим. Мәни чох јахшы гаршылајыб вертолјот ескадриллајасына гәбул етдиләр. Феврал айынын 25 (1992)-дән мән Закирләјәм. Чох көзәл инсан иди. Јашча вә вәзифәчә бөјүк олмасына, һәмчинин бөјүк тәчрүбәјә малик олмасына бахмајарәг мәним билдијим мәсәләләри мәндән сорушмағы өзүнә ар билмәзди. Мәнимлә бәрабәр МДБ гошунларындан бир нечә пилот кәлмишди. Закир елә еләмишди ки, бизим һәр биримиз мүлкидән кәлмиш пилотларын бири илә ишләјәк. Чүнки пилотлуғун һәрби тәрәфинин дә өз инчәликләри вар. Закир бизи «СНГ ушаглары»—дејә чағырырды. Апрель айынын 11-дә дә учуша бирликдә кетмишдик. Бу Закирин МИ—24 вертолјотунун командирини кими илк учушу иди. Әслиндә исә Закир командир кичи учмаға чохдан һазыр иди. Учушда дөрд вертолјот иштирак едирди. Биз Фүзули рајону истигамәтиндә, Гачәр кәнди әтрафында топлашмыш дүшмән гүввәләринә зәрбә ендирмәли идик. Биринчи дөврәни вуруб һәдәфи атәшә тутдуг. Закир мәрмиләрин сәррастлығы үчүн хејли ашағы енирди. Бүтүн тәһлүкәсизлик нормаларыны унутурду. Чәмили кәнди јахынлығында мөвгә тутмуш өрмәни ПДМ-и Ј. Карловун командир олдуғу вертолјоту вурмушду. Закир һәмин ПДМ вурмајынча ондан әл чәкмәди. Өзү дә дејирди ки, бу бизим илк учушумузду. Әкәр илк учушда һәдәфи сырадан чыхара билмәсәк сонракы учушларымыз да белә угурсуз давам едәчәкдир. Ахыры ки, ону вурду. Закир буна чох севи¬ нирди. ПДМ дајандығы јердән 15—20 ермәни јараглысы гачырды. Закир ракетләри атыб гуртарандан сонра топдан атмаға башлады. Илк дөјүшдә мән Закирин нечә горхмаз олдуғуну көрдүм. Онун учуш дөјүш

тапшырыгынын четинлик дәрәчәси мөвчуд дежилди. О елә бир адам иди ки, сурсаты гуртарандан сонра вертолјотуну дүшмән объектинә чырпарды, өлүмүнә разы олмагла дүшмән объектини дә мәһв едәрди. Лазым олсајды әлине силаһ алыб пијада кими дөјүшә дә кедәрди. Учушдан-учуша Закирин бүтүн характери мәним үчүн ачылды. Бир сөздән бир-биримизи баша дүшәрдик. Мәним МИ—24 вертолјоту командири кими јетишмәјим үчүн дә о, чох әзијјәт чәкди.

•••

Закир өзүнүн бүтүн учушларында беләчә рисгә кетмәкдән горхмазды. һәдәрә гәдәр тәһлүкәсизлик мәсафәси 3—3,5 км олдуғу һалда Закир даһа јахына учарды. һәдәфи атәшә тутмагла үрәји сојумазды. Сонрадан дөврә вуруб јенидән һәммин объектин үстүнә учар, онун вурулуб-вурулмамаасыны өз көзләри илә көрмәк истәјәрди. Јолдашларынын дедијинә көрә о, бә'зән аз гала зирәһли машиналарла дуелә кирирди, чох јахын мәсафәдән үзбәүз онларла атышырды. Ону бу дәрәчәдә ачыг рисгә кетмәкдән чәкиндирандә дејиләнләрлә разылашса да, нөвбәти учушда јенидән һәммин һәрәкәтләри тәкрат едәрди. Закир беләчә чәб-һәмин ән гәјнар нөгтәләриндә олмушду, Ағдәрәдә, Лачында, Губадлыда, Фүзулидә күчлү дүшмән һүчумларынын гаршысынын алынмасында әвәзсиз хидмәтләр көрмүшдү. О, бә'зән һәфтәләрлә дөјүш мејданларында галырды. Әслиндә бу кәркин зәһмәтдән Закир дә јорулурду. Лакин о бу јорғунлуғуну һеч вахт дилинә кәтирмәзди, ишдән сојумазды. Бир дәфә нөвбәти е'замијјәтдән сонра Закир евдә Ирадә ханыма демишди ки, билирсән мұһарибә гуртарандан сонра нә едәчәјәм? Суалына өзү дә чаваб вермишди:—дүз үч күн үч кечә јатачағам.

•••

Закир дөјүш учушларында дүшмән һәдәфләрини сырадан чыхармаға чалышдығы әнләрдә онунла гоша учан пилот јолдашларынын һавадакы һәрәкәтләрини дә көздән гачырмаз, вәзијјәтә үјгүн олараг онлара мәсләһәт вә истигамәт верәрди. һәр учушдан сонра

да вертолјотун «гара гутусуну» евә кәтирәр, ленти кери фырлатмагла һавадакы сөһбәтләринпә гулаг асарды. Бу да Закирин бир адәти иди. Ирадә ханым хатырлады ки, бу јазыларын әксәријјәтини мән дә гулаг асмышам вә онларда јалныз бир дәфә һирсләниб Закир Мәчидовун үстүнә гышгырыр. Сәбәбини сорушанда деди ки, һәммин анда тәһлүкәли вәзијјәт олмасына бахмајараг Закирин диггәти әсас һәдәфдән јайнымышды. Буна көрә дә мән онун үстүнә гышгырдым.

Закир јерүстү базаларда да пилотларынын һазырлығына беләчә диггәт кәсилмишди. О, дөјүш һазырлығында һеч нәји әһәмијјәтсиз сајмазды. Коллективдә топлашмыш олан пилотларынын бачарығыны, мәһарәтини көрәндә севинчини кизләтмәзди. Өзү дә дејәрди ки, четин мұһарибә апарырыг, көмәјимиз јохдур, анчаг биз бу мұһарибәни удачағыг.

Закир авиасија һиссәсинин һәјаты илә нәфәс алырды. Онун дөјүш вә мәишәт гәјғыларында елә бир мәсәлә јох иди ки, о Закирсиз һәлл олунсун. Гыса мүддәт әрзиндә һиссәнин дөјүшкән бир ваһид кими формалашмасы көз габағында иди. Көрүнүр елә онун үчүн дә Закир арабир дејәрмиш ки, артыг өлсәм дә дәрдим јохдур. һиссәни формалашыб мөһкәмләниб лазым олан кадрларла да артыг тә'мин едилиб.

•••

Дөјүш е'замијјәтләриндән нөвбәти дәфә кери гәјытдыгдан сонра бир күн Закир евдә анасы илә бир стол архасында отуруб јемәк јејирләрмиш. Закирин өзү кими чидди, тәмкинли, азданышан олан анасы кизлин-кизлин оғлунун јорғун сифәтини нәзәрдән кечириб ондан сорушур:

— Сән јенә оралара учурсан?

Закир дә өзүнәмәхсус чиддијјәтлә она чаваб вермишди:

— һә, учурам. Нечә бәјәм?

— Дејирәм бәлкә учмајасан!

— Бәс ким учсун?

— Инди дә гој башгалары учсун.

— Дејирсән ки, башгалары учмајачаг дејә мән дә учмајым? Кәлим евдә кизләним?

— Нә билим валлаһ!

— Мән сәнин дедикләрини баша дүшдүм. Өзүн мәни белә тәрбијәләндирмисән, инди истәјирсән башга чүр олум?

Бунунла да Закирлә анасынын мүһарибә илә бағлы олан мүнәсибәтләринә сон гојулмушду.

•••

Пилот вә дөјүш јолдашларынын һәр биринин иткиси Закир үчүн шәхси фәчиәјә чеврилмишди. һәммин анларда Закирин кечирдији һиссләри вә дахили ағрылары тәсәввүр етмәк мүмкүн дејил. О дүнјанын бүтүн гәјғыларыны унудуб јалныз бу ағрыларла јашајарды. һәлә һәрби һава гүввәләри јаранмамышдан әввәл 1992^{чи} ил јанвар ајынын 28-дә Шуша сәмасында вурлан вертолјотун пилотларынын шәһид олмасы хәбәбәрини ешидәндә Закирин кечә дә кәзләринә јуху кетмәмишди. Мүфәттиш ишләмәсинә бахмајараг сәһәри күн о Јавәр Әлијевлә бирликдә Шушаја шәһид олмуш јолдашларынын архасынча учмушду. Ағдам аеродромунда башга пилотлар онларын јеринә Шушаја учмаг истәсәләр дә нә Јавәр, нә дә Закир буна разы олмамышдылар. Бу ики бөјүк шәхсијјәт һеч бир тәһлүкәјә мәһәл гојмадан өзләри Шушаја јолланмыш, гәза јериндән јолдашларынын мејидләрини кәтүрүб Бақыја кәтирмишдиләр.

Һәммин иткидән бүсбүтүн өзүнә кәлмәмиш Закир нөвбәти фәчиәнин ағрысы илә үзбәүз олду. Бу дөфә исә тәкчә Закирин јох, бүтүн коллективин шәхсијјәтинә вә пешәкарлығына бағлы олдуғу илк һәрби ескадријанын илк командири Јавәр Әлијев шәһид олмушду. Онун өлүмү бүтүн пилотлар үчүн ағыр мә'нәви зәрбә олмушду. Хәбәри ешидәнләр јериндәчә гурујуб галырмышлар. һәммин күнү Јавәр ики оғлуну да өзү илә аеропорта кәтирибмиш. Вә јалныз хош бир тәсәдүф үзүндән онлары учдуғу вертолјотун салонунә кәтүрмәмишди.

Закир онунла бир күн әввәл, јә'ни февралын 28-дә бирликдә Хочалыја учмушду. һәммин күн исә Закир онун Хочалыја кетмәсинә наразылыг етмишди. О ис-

тәјирди ки, Јавәр һәрби вертолјотларын өјрәнилмәси илә әләгәдар сынаг-тә'лим учушларыны давам етдирсин вә тезликлә ермәниләрә ган уддурачаг бу машынын сиррләринә бәләд олсун.

Закир Хочалыдан Забрат аеродромуна кеч гәјйтмышды. Пилотларын вә ишчиләрин белә кеч олмасына бахмајараг дағылмадығыны көрәндә о хејли тәәччүбләнмишди. Нә үчүн индијә кими евә чыхыб кетмәдикләрини сорушанда она биринчи Фәхрәддин Мусәјев јахынлашыр вә дејир ки, тапанчаны мәнә вер, сәнә бир хәбәр чатдырачағам. Закир әввәлчә Фәхрәддинин сөзләрини зарафат кими гәбул едир. Анчаг Фәхрәддин исрар едәндә Закир күлә-күлә тапанчаны чыхарыб она узадыр вә сонра өзү дә сәбирсизликлә сорушур ки, де көрәк ахы нә олуб? Фәхрәддин Јавәрин өлдүјүнү сөјләјир. Јолдашларынын дедијинпә көрә бу хәбәри ешидәндә Закир јериндәчә донду. һандан һана өзүнә кәлиб үзүнү тутур аеродромун ачыглығына тәрәф, һара кетдијинин фәргинә вармадан ачыглығына тәрәф хејли јол кедир. Ушаглардан кимсә гачыб ону сәкитләшдирмәјә чалышыр, голундан тутуб гәраркаһа кәтирир. Сонрадан өзү дә данышырмыш ки, баша дүшә билмәдим ки, һәммин анда мәнә нә олду. Елә билдим инди чә јеримдә өлчәјәм.

Јавәри Шәһидләр хијабанында дәфн етмәјә разылыг вермирдиләр. Закир ишә гарышыб Али Советин сәдр мұавини Тамерлан Гарајевә зәнк етмишди. һәлә һүгүг фәкүлтәсиндә охудуғу вахтлар Тамерлан Гарајев Закирин мұәллими олмушду. Дәфәләрлә биркә Гарабаға да учмушдулар. Мұәллим-тәләбә мүнәсибәтләр сонрадан онларын достлуғуна чеврилмишди. Тамерлан Гарајев дә ләзыми јерләрдә әләгә сахлајандан сонра Јавәрин Шәһидләр хијабанында дәфн олунмасына ичазә алмышды.

Закир евдә данышырмыш ки, елә билирдим ки, Јавәрдән сонра мән өлчәјәм. Амма һәлә дә сағам. Кәзирәм, ушагларла ојнајырам. Сән демә инсан һәр шејә дөзүрмүш. Сабаһ бизим дә башымыза нә кәләчәјини билмәк олмаз. Она көрә чалышмајыг ки, һиссә биздән сонра да галсын, дағылмасын.

Јавәрин јасы күнләриндә Фәхрәддин Мусајев Закирә јахынлашыр вә сорушур ки, нә едәк Закир Јавәрин ишини давам етдирәкми? Закир дә чаваб верибмиш ки, өзүн фикирләш Фәхрәддин. Талә елә кәтирмишди ки, нөвбәти шәһид Закирин «кәләчәјин парлаг улдузу» адландырдығы Фәхрәддин олмушду. О бу иткідән дә узун мүддәт өзүнә кәлә билмәмишди. Елә һеј дејирмиш ки, онда мән Фәхрәддинә «јох» чавабы версәјдим бәлкә о чыхыб кедәрди вә бәлкә инди саламат галмыш оларды. Анчаг сакитләшәндән сонра елә өзү-өзүнә чаваб верәрмиш ки, ахы Фәхрәдди" елә оғул дејилди. Өлүмдән горхсајды һеч мәнимлә мәсләһәтләшмәдән дә чыхыб кедәрди.

Мәчидов Закирин командир олдуғу екипажын үзләри шәһид оlanda да Закир белә бир вәзијәтә дүшмүшдү. Бу екипажын өлүмүндә о јенә өзүнү күнаһкар сајырды вә кечирдији сыхынтылардан өзүнә јер тапа билмирди. Мәсәлә бунда иди ки, һәмин гәза күнләриндә дә әввәлләр олдуғу кими вертолјотлар һавада чүт-чүт ишләјирдиләр. Закирләр бир чүтүн тәркибиндә идиләр. Нөвбәти чүт кәлиб онларың әвәз етмәк истәјәндә Закир Јусифов тәклиф етмишди ки, онлар бир гәдәр ләнкисинләр вә дөрдү бирликдә дүшмәнә даһа күчлү зәрбә ендирсинләр. һәм дә вәзијәт елә кәтир ки, Јусифовун кетмәли олдуғу истигамәтә Мәчидов Закир учур вә елә орада да дүшмән күлләсинә һәдәф олур. Она көрә дә Закир онларын өлүмүндә өзүнү күнаһкар сајырды.

Јусифов Закир учдуғу истигамәтдән ермәни мөвгеләрини атәшә тутуб кери гәјйдәндә Мәчидов Закирин вертолјотуну һавада көрмүр. Радио илә чағырышларына да чаваб кәләмәјәндә дәрһал нә исә баш вердијини анлајыр. һавада фырланыб вертолјотун дүшдүјү јери тапыр. Јалныз бир шеји арзу едир ки, нә олајды екипажы саламат көрәјдим. Јерә енән кичи екипажы сорушур. Көрдүм дејән олмур. Вертолјота јахынлашмаг исә артыг мүмкүн дејилди. Ону елә бир алов бүрүјүбмүш ки, һәтта дәмир дә әријиб төкүлүбмүш. Ермәни мөвгеләри јахынлыгда јерләшдијиндән пијадаларын көмәји илә бөјүк бир саһәни кәзиб өләк-вәләк едир ки, бәлкә екипаждән кимсә өзүнү атмыш

ола. Анчаг һеч кими тапа билмир. һәгигәт дә исә Закирин күманлары доғру имиш. Чүнки екипажын атычысы Чаваншир Рәһимовун мејиди тәхминән бир ајдан сонра тапылмышды.

ИРАДӘ ХАНЫМЫН ДЕДИКЛӘРИНДӘН: һәмин күнүн ахшамы јенә көм-көј гәјйтмышды. Сорушдум ки, нә олуб? Деди ки, мәнә тохунма. Палтарыны дәјишиб кәлиб отурду. Кәтирдијим јемәјә тохунмады. Сакитләшмәси үчүн даһа мән ону нараһат етмәдим. Телевизору ишә салыб бахмаға башладым. Нәјә исә күләндә бирдән деди ки, Мәчидов Закир өлүб. Елә пис олдум ки- Јазыг 36 јашында јеничә евләнмишди. Закир дә сәһәрә кими јериндә вурнухду.

Закир Чаваншир Рәһимовун гәбринин үстүндә нә гәдәр көз јашы ахытмышды. Оун 19 јашында фәчиәли өлүмү көврәк гәлби олан Закирә чох тә'сир етмишди. Атычылар бөлмәсинин дәстләшдирилмәсинә хүсуси фикир верән Закир Јусифов һәрби комиссарлыгларда олуб бу бөлмә үчүн идманла мәшғул олмуш һазырлыгы ушағларын көндәрилмәсини хаһиш етмишди. Чаваншир дә һәгиги һәрби хидмәтә көндәрилмиш илк дәстәнин тәркибиндә иди. Вицданлы хидмәти илә тез бир заманда чохлаынын, о чүмләдән Закирин дә рәғбәтини газанмышды. Закирлә биркә учмағы, бош вахтларында онун сәһбәтинә гулаг асмағы чох севәрди. Закир дә ону горумаға чалышарды. Руслан Половенкону да Закир хош хатирәләрлә јад едәрди. Оун Азәрбајҗан дилини өјрәнмәјә чалышмасы, һәмишә дејиб-күлмәси тез-тез Закирин сәһбәтләринин мөвзусу оларды. Бу пилотларынын хидмәтинин лазымынча гижмәтләндирилмәси, онларын милли гәһрәман адына лајиг көрүлмәси үчүн Закир әлиндән кәләни етди.

Адашынын өлүмүндән сонра Закирин гәзәби ашыб-дашырды. Онларын гисасыны алачағына сөз вермишди. Алмышды да. Јолдашларынын өлүмү Закири көврәлтдији гәдәр дә сәртләшдирилмишди..

•••

АТЫЧЫ ФУЗУЛИ ӘЛИЈЕВ: Атам мәнә дејиб ки, оғул беш гардашсыныз, үчүнүз вурүшүрсүнуз. Сәни

көндөрирэм авиасијаја. һәм вурүш, һәм дә пилотлары гору. Онларың башына бир иш кәләчәксә гој аллаһ сәни гурбан көтүрсүн, онлара тохунмасын.

Бүтүн кедәнләр өз аиләсиндән јох, елиндән-обасындан кедибләр. Онларың өлүмүнә бу гәдәр һејфсләнирәм. Јашлы адамлар да дејир ки, белә еләмә, аси дүшәрсән, аллаһ билән јахшыдыр.

Закирин өзүнәмәхсус дүнјасы вар иди. О чохла-рынкындан фәргләнән бир һәјаты јашајырды. Бу һәјатда нә гәлплик вар иди, нә сүн'илик, нә икиүзлүк, нә башгалашмағ, нә дә дикәр кејфијәтләр. Закир санки дәмир пәрдә илә бу сифәтләрдән тәчрид олунмушду. Вә белә хүсусијәтләрә малик олан инсанлара јовуша билмирди. Рүшвәт алыб вермәји инсан шәхсијәтини алчалдан вә чылызлашдыран бир әмәл са-сајырды. Елә буна көрә дә һүгүг фәкүлтәсини битирсә дә һүгүг органларында ишләјәнләрин адларының адәтән рүшвәтләр биркә чәкилдијиндән бу сәһәдә ишләмәји, тәсәввүрүнә белә кәтирә билмирди.

Көрпәләрини ушағ бағчасына дүзәлтмәк истәркән онлары чох кәлә салмышдылар. Кимсә Ирадә ханыма билдирир ки, рүшвәт вермәсәләр бир хејри олмајачағ. Ирадә буну Закирә дә чатдырыр. О да белә бир чиркинликлә растлашдығы үчүн чох һирсләнир, гәзәбини күчлә боғур. Лазыми адамлара «һөрмәт» едәндән сонра о Ирадәјә дејир ки, һәјатымда биринчи дәфә мәни рүшвәт вермәјә мәчбур етдин.

Ирадә ханым башга бир дәфә дә Закирә рүшвәт вермәји тәклиф етмишди. Узун мүддәт ики ушагла шәраитсиз отагда јашадығындан бә'зиләринин мәсләһәти илә Ирадә дә Закирә мәс'ул олан адамлара рүшвәт вермәји тәклиф едир. Ишдән чыхан һәјат јолдашыны гаршыламаға кәлән Закир бу сөзләри ешидән кими күчәнин ортасындача ајағ сахлајыр. О вахтлар исә рајкомларың гылынчының далы да габағы да кәсдији вахтлар иди. Сифәти чиддиләшән Закир үзүнү Ирадә ханыма тәрәф чевирир вә сорушур: ән комсомолчусан?

— һә!

— Бәс комсомолчусанса нә үчүн бу сөзләри данышырсан? Рүшвәт вермәк истәјән адамы комсомолда нечә сахлајыблар?

Бундан сонра онлар арасында бир дә ев мәсәләси барәдә сөһбәт олмамышды. Закир рүшвәт алмағы өз шәхсијәтинә сығышдырмадығы кими әтрафындакылары да рүшвәт алан тәсәввүр едә билмирди. Ирадә ханым хатырлады ки, һәлә Забрата мүлки авиасијада ишләјәркән бир күн Закир әлиндә ики әдәд жемиш кәтирир. Ирадә ханым буну көрүб тәәччүбләнир вә сорушур ки, базара кетмишдин? Закир дә сөјләјир ки, учдуғу рајонларың бириндә хејрхаһлығына көрә онун салонуна бир кисә жемиш атырлар. Закир нә гәдәр едирсә дә ону кери көтүрмүрләр. Забрата кәлән-дән сонра пилотлар жемишләри көтүрүб жејирләр вә јалныз икисини она верирләр ки, буну да гызларына апар. Әвладларыны һәдсиз дәрәчәдә севән Закир бу ики жемиши көтүрмәјә разы олур вә ахшам онлары евә кәтирир. Дилимләјиб гызлары Нихарла Самирәнин гаршысына гојур. Өзү дә кәнарда отуруб һај-күјлә жемишләрин үстүнә чуман гызларының севинчи илә севинир, јорғунлуғу да унудур.

Ушағлар Закирин һәјатының икинчи јарысы иди. Бош вахтыны да јалныз онлара сәрф едәрди. Евдә оларкән онларла биркә нәфәс аларды, бир јердә ојнајыб күләрдиләр. Гапы ачылан кими Нихарла Самирә онун бојнуна атылармышлар. Закир дә белә вахтларда дејәрмиш ки, мәним ахы бир бојнум вар, биринизи бојнумда отуздура биләрәм, икинизи дә јох. Ушағларың сәс-күјүндән гоншулар да биләрмиш ки, Закир әвә гајыдыбдыр.

Закир онлары кәздирмәјә дә апарарды. Евдә оlanda чимдириб јатаға да гојарды. Ирадә ханыма да јалныз ушағлара көрә һирсләнәрди. Онларың үстүнә гышгырмасына, онлары инчитмәсинә һеч вахт разы олмазды. Ишә кедәндә дә јекәнә истәји бу олармыш ки, ушағлардан муғажат ол.

Ҷиддијәти, тәмкини илә танынан Закир ушагларла оlanda бүтүн гајғыларыны ундарды, өзү дә онлара гошулуб ушаглашарды.

Шәхси машынында шәһәрә чыханда бөјүк гызы Самирәни дә адәтән өзү илә апарарды. Белә сәфәрләрин бириндә шәһәрин күчәләриндән һансындаса светофорун гырмызы ишығында Закир машыны әјләјир. Ишдән о гәдәр јорғун гајыдыбмыш ки, машыны әјләјән кими ону јуху тутур. Јашыл ишыг јананда әтрафындакы машынар һәрәкәт едирләр. 6 јашлы Самирә атасынын јухуладығыны көрүб ону силкәләјир. Закир ајылыб јолуна давам едир. Бундан сонра о шәһәрә чыханда Самирәни адәтән гаршыда отуздуар, ону өзүнүн көмәкчиси адландырарды.

Ермәни сиһләһлыларынын һүчүмунун күчләндијү вахтларда һәјат јолдашы Ирадә ханым Закирдән хәбәрсиз Мүдафиә Назирлијинә јолланыб көнүллү сурәтдә чәһәјә кедәчәк һиссәләрдән биринә јазылмаг истәјирмиш. Назирликдә о гане едичи бир чаваб алмыр вә тәсадүфән дә орада Закирлә растлашыр. Закир Ирадә ханымы һеч вахт гысганмамышды вә бүтүнлүкдә гысганчылығы анархизм адландырырды. Онун һәрәкәтләринә дә һеч вахт нәзарәт етмәзди. Сөзсүз ки, о буна һеч еһтијаж да дүјмәзды. Јалныз евдә онун Назирлијә нијә кетмәјини сорушанда Ирадә истәјини она билдирир. Закир тәкчә ону дејир ки, сәнин әсас борчун ушаглара бахмагдыр. Дејүшә исә биз өзүмүз кедәрик.

Башга бир дәфә дә онларын арасында бу барәдә сөһбәт дүшмүшдү:

— Закир мәни дә өзүнлә апар!

— Бәс ушаглар?

— Онлара анам бахар.

— Јох, о бачармаз. — демишди. Даһа о Ирадә ханыма сән чәһәјә кетмә демәмишди. Ушагларын гајғысы олмасајды бәлкә һеч онун чәһәјә јолланмаг истәјинә дә мане олмазды. Ирадә ханым Закир шәһид оlandан сонра да бу фикрә дүшмүшдү. Закирин олдуғу јерләри, онун көрдүкләрини өз көзләри илә көрмәк истәјирди.

— Октјабрын 8-дә евә кәлмишди. Әслиндә исә бир нечә күндән сонра гајытмалы иди. Сорушдум ки, парадда иштирак етмәјә кәлмисән? Чаваб верди ки, јох. Бир күнлүјә кәлиб сабаһ гајыдачаг. Сонрадан ешитмишдим ки, һәммин күн Закирин вертолјотуну ермәниләр зәдәләјибмиш. Кәлибмиш ки, һиссәдә ону тәмир етсинләр. Сәһәрсини јенидән чыхыб кетди. һәммин кечә ушаглар да һәммишәкиндән кеч јатдылар. Чохлуча ойнајыб күлдүләр. Инди фикирләширәм ки, нә јахшы онда ушаглабы тез јатыздырмадым, һеч олмаса сонунчу дәфә Закир онларла дојунча ојнады.

•••

Авиасијә һиссәсиндә һәмсөһбәтим олмуш дејүшчүләрдән бири дә миллијәтчә татар олан Радик Максимов иди. Сәмиими, сөһбәтчил вә истиганлы Радикин даһилчә јанғы илә сөјләдикләрини динләдикдән сонра дилимә кәтирмәјә еһтијатландығым бир суалы ахыр ки, ондан сорушмалы олдум:

— Миллијәтчә татар олмағын сәнин азәрбајчанлы дејүшчүләр арасында тәкләнмәјинә сәбәб олмур ки? — Дәрһал да торпагларымызын ермәни гулдурларындан азад едилмәси үчүн бу гәдәд әзијјәтләрә мәһрум олмуш кәнчин суалыма һансы реаксијә верәчәјини анламаға чалышдым. Бахышларындакы мұлајимлик сифәтинә гонмуш хәфиф тәбәссүмлә тамамлананда санки бир јүнкүллүк һисс етдим вә суалымдан инчимәдијини аңладым. Әли илә пыртлашмыш сачларыны ешәләјиб бир-бир шәһид дүшмүш достларыны хатырлады, һәсән һәсәновун, Телман Фәрәчовун Чаваншир Рәһимовун јохлуғуна дәрин тәәссүфүнү билдирди. Онларын гисасыны алчаг вә азәрбајчан торпағынын тамам тәмизләнмәси үчүн мүбаризәсини һәлә давам етдирәчәјини сөјләди. Ону да әләвә етди ки, өмрүнүн чохуну азәрбајчандан кәнарда кечирсә дә ән јахшы достларыны бурада тапчышды. Онларын гошулдуғу јолу да өз јолу билмишди.

Көдәкчәсинин дөш чибиндән јаддаш дәфтерчәсини чыхарыб верәгләди. Сәһифәләрин арасындан әјры-әјры қағызларда јазылмыш ики гејди мәнә көстәрди. һәммин қағызларын бириндә Закир Јусифов, о бириндә исә Таһир Бағыров һаггында гыса мәлүматлар јазылмышды.

— Онларын өлүмүнү ешидәндө билмәдим нэ едәм. Гәзәбими вә кәдәрими нечә сојудум. Бу әвәзсиз инсанларын јохлуғу мәнә дүнјалар гәдәр тә'сир елади. Онлар һәгигәтдә һиссәнин ән мүбариз дөјүшчүләри идиләр. Горхмаз олдуғлары гәдәр дә вәтәнпәрвәр идиләр. Инанмағ олмур ки, инди онлардан јалныз хатирә галыб.

Таһиркилә јолланмағ истәдијими биләндә еһтијатла гатладығы гејдләри мәнә верди:

— Мән дә кәдәрдим сизинлә. Анчағ хидмәтдир, нејләмәк олар?

•••

Азәрбајҗанын Милли Гәһрәманы Таһир Әминаға оғлу Бағыров 1957-чи илдә Түркмәнистанын Красноводск шәһәриндә анадан олмушду. Бир нечә илдән сонра онун аиләси Әли-Бајрамлы шәһәринә көчмүшдү вә бурада о 8 иллик тәһсилини баша вурмушду. Мүһарибәнин одуну аловуну исә һәлә 1979-чу илдә көрмүшдү. Әфғаныстан һадисәләри башлајан күндән кечмиш Совет Ордусунун тәркибиндә Таһир дә гоншу өлкәнин торпағына көндәрилмишди, мүһарибә фазиәләринин мәрһумијјәтләри илә үзбәүз олмушду. Милли орду јарадыланда дә Таһир онун сыраларына илк јазыланлардан бири иди. Азәрбајҗан Республикасы Силаһлы Гүввәләринә гошулмаға ону сөвг едән тәкчә Әфғаныстанда алдығы дөјүш тәчрүбәси дејилди. Таһир торпағыны, халгыны севән нараһат бир инсан иди вә республикада кедән просесләрә биканә гала билмирди. Мејдан һадисәләриндә јахындан иштирак етдији үчүн ону бир ај мүддәтиндә һәбсханада сахламышдылар. Лакин бу һагсыз чәза минләрлә зәһмәт адәмларыннан бири олан Таһири өз ирадәсиндән дөндәрә билмәмишди. Әксинә, тәғибләр, тәзјигләр Таһири даһа да јеткинләшдирмишди.

Таһир Силаһлы Гүввәләрдә хүсуси тә'јинатлы дәстәјә гәбул едилмишди. Бу дәстәнин тәркибиндә о Гарабағын ән гајнар нөгтәләриндә олмушду, гудузлашан ермәниләрин гаршысыны алмағ үчүн өз сөзүнү демишди. Анчағ бир дөјүшчү кими онун бачарығы, мәһарәти һәрби һава гүввәләриндә даһа габарыг ачылмышды. Закир Јусифовла танышлығы исә бу ики шәхсин мүбаризлијини тамамламышды. һәр шејдән әввәл Таһирин тәчрүбәси,

тәмкини, дүзкүн мөвге сечә билмәси вә сәррастлығы Закирин диггәтиндән гачмамышды.

Таһир һәм дә атычылар дәстәсинә рәһбәрлик едирди. Бу дәстәјә јени ушағларын чәлб едилмәси дә она тапшырылмышды. О һәлә хүсуси тә'јинатлы дәстәдә хидмәт заманы јахшы хидмәти илә танынан дөјүшчүләри дәстәјә гәбул етмишди. һәгиги хидмәтә чағырылан ушағларын сечилмәсинә дә Таһир фикир верирди.

Таһир истиганлылығы вә меһрибанлығы илә дә сечилирди. Она мүрачиәт едәнләрин һамысына көмәк етмәјә чалышарды. Гонум-гоншу, дост-таныш арасында бөјүк һөрмәтә малик иди.

...Јохлуғу илә сојугламыш отаға гәдәм гојмағ нә гәдәр ағыр идисә һәр кәлмәси көз јашлары илә мүшәјәт олуна һәјат јолдашы Лејла Чәфәрованын һүзнүнү вә бир дә һәрби либаслы гонағлары Таһир билиб онларын үстүнә аддымлајан ики јашлы оғлу Азәрин көзүндәки мәнәни сејр етмәк икигәт чәтин иди. Әзүндән сонра дүнјаа кәлмиш оғлу илә сајы үч нәфәрә чатмыш аиләсинин хошбәхтлији уғрунда өлүмә кедән бу инсанын күлүшүнүн. һәниринин кәсилдији отағын истилијинин аду тәслијјәт сөзләри илә кери гајтармағын мүмкүн олмадығы да ајдын иди. Јухары башдан асылмыш шәклиндән бојланан вә бүтүн отаға һакик кәсилән бахышларынын алтында сүкута далмағымыз да елә бу ағрыдан ирәли кәлирди.

— Инана билмирәм онун јохлуғуна. һәмишә дејерди ки, нараһат олма, мәнә ермәни күлләси дәјмәз. һеч нәдән горхуб чәкинмәзди, һәфтәләрлә евә дә кәлмәзди. Көрпә ушагла мәнә чәтин олдуғуну билирди, анчағ өз јолундан да дөнмәк истәмирди. Әли рузили оғлан иди. һәмишә евә әли долу кәләрди. Дејерди ки, евә әлибош кәләндә утанырам. Илк ушағымыз оlanda чох севинирди. Чох дејиб-күлән иди. Јолдашларындан, пилотлардан тез-тез сөз ачарды. Мәңи дә инандырмаға чалышарды ки, белә дөјүшчүләрлә аз вахта мүһарибәни гуртарачағыг. һәјатда чох әзијјәт чәкмишди. Хош бир күн көрмәк гисмәт олмады она. Одланыб јансам да өз-өзүмә тәсәллим верирәм ки, һеч олмаса бир сөзүнү ики еләмәкчәм. Әзү үчүн алдығлары тәзә галды. һарә бахырамса

онун изләрини көрүрәм. Нә өлүрәм, нә галмаға сәб-
рим чатыр.

**ПИЛОТ АДИЛ ИСМАЙЛОВУН ДЕДИКЛӘРИН-
ДӘН:** Мән адәтән Закирлә бир екипажда учурдум. О
вуруландан ики күн габаг Ағчабәдидә идик. Јолдаш-
лар мәсләһәт билдиләр ки, евә јолланыч вә һәмин
күнләрдә планлашдырылмыш тојуму едим. һамысы
дејирдилә ки, мұһарибә өз ериндә, анчаг тојлары да
унутмаг олмаз. Кетмәјимә Закир дә етираз етмәди.
Мәним јеримә Рауф Гулијев учду. Онунла биз чождан,
һәлә Саратовда һәрби авиасија мәктәбиндә охујан
вахтлардән таныш идик. Рауф биздән бир курс јухары
охујурду. Она көрә һәм мұәјјән тәчрүбәси вар иди,
һәм дә оралара јахшы бәләд иди. Бизсә, јени кәлмиш
ушаглар рус дилини зәиф билдјимиздән бәзи чә-
тинликләрдә растлашырдыг. Белә вахтларда Рауф би-
зә көмәк едәрди, јол кәстәрәрди. Дикәр милләтләр-
рин нүмајәндәләри тәрәфиндән тәзјигләрә мә'руз га-
ланда бизә мә'нәви көмәк оларды. Бизим һәрби һис-
сәјә о Одессадан кәлмишди. Јенидән көрүшдүјүмүзә
чох севинирдик. Бурада исә биз она көмәк едәрдик,
мәсләһәт верирдик. О да миннәтдарлыглә гәбул
едәрди. Команданлыг бир пилот мүтәхәсис кими онун
кәләчәјинә бөјүк үмидлә бахырды. Тәәссүф ки, тәле
онун да өмрүнү јарымчыг гојду. Өләси оғлан дејил-
ди.

1992-чи илин октябр ајында Ермәнистанла сәрһәд
рајонларында вәзијәт кәскинләшдјиндән һәрби
вертолјотлар да әсасән бу зонада кедән дејүш әмә-
лијјатларына чәлб едилрдиләр. Закир Јусифовун ко-
мандир олдуғу вертолјот да узун мүддәт иди ки, бу
дејүшләрдә иштирак едирди.

Гәза илә баша чатан сәфәрдә Закирин командир
олдуғу вертолјотдан башга даһа ики вертолјот иш-
тирак едирди. Онларын биринә Ханлар Сәттаров, о
биринә исә Бәһлул Зүлфүгаров командирлик едирди.
Алынан тапшырыға көрә вертолјотлар Сәфијан кәнди

әтрафында чәмләшмиш олан ермәни силаһлылары-
нын мөвгеләрини атәшә тутмалы идиләр. Өзү дә За-
кирлә Ханлар Сәттаров ики дәфә һүчума кечмәли
идиләр. Бәһлул Зүлфүгаров исә илк һүчумдан сонра
кери чәкилмәли иди. Вертолјотлар планлашдырылды-
ғы кими дејүшдә иштирак едирдләр. Бәһлул Зүлфү-
гаров илк һүчумда иштирак етдикдән сонра әразини
јахшы мұшаһидә етмәк үчүн бид гәдәр јүксәклијә
галхыр. Бу вахт Закирлә Ханлар Сәттаров дүшмән
үзәринә даһа бир һүчум һәјәтә кечирирләр вә бир гә-
дәрдән сонра сағ-саламат јерүстү базаја доғру үз
тутурлар. Бәһлул да онлара гошулур. Невбәти дејүш-
дән уғурла чыхдыглары үчүн пилотлар елә һавада
ратсија илә әләгә сахлајыб севинчини бөлүшүрләр.
Өввәлчә Бәһлул, сонра да Ханлар Ағчабәди аеродро-
мунда јерә енирләр. Анчаг Закирдән әсәр-әләмәт
көрмүрләр. Ратсија чағырышына чаваб вермәјәндә
мәсәләнин һеч дә сәдә олмадығыны анлајырлар. Бәһ-
лул хиласәтмә вертолјотунун екипажы илә јенидән ке-
ри гајыдыб онлары ахтармаға башлајырлар. Јанан
вертолјотун изләрини Ханлыг кәнди јахынлығында та-
пырлар. Вертолјотун гәзаја уғрадығыны јерли чамаат
да көрүбмүш. Онлар тез өзләрини һадисә јеринә чат-
дырыб шәһид олмуш екипажын мејидләрини вертол-
јотдан узаглашдырырлар. Јерли адамларын дедијинә
көрә вертолјот гәзаја уғрамаздан габаг онда түстү јох
иди. Анчаг вертолјотун архасынча гара бир зәлағын
үзәндығы көрүнмүшдү. Бәһлул Зүлфүгароаун фикрин-
чә дүшмәнләрин атдығы күллә вертолјотун һидравли-
ка системинә дәјмишди. Узанан гара золаг исә һидрав-
лика системиндә ахан јағ имиш. О ахыб гуртаран кими
вертолјот идарәсинин итирмиш вә јерә дәјәрәк пар-
чаланмышды. Вертолјот ашағы һүндүрлүкдән учдуғу
үчүн исә пилотлар өзүнү атмаға имкан тапмамышды-
лар.

...һәмин күнләрдә Азәрбајчан торпағы өзүнүн да-
һа үч мүдафиәчисини өз гојнуна алды. Закирлә Тәһир
Шәһидләр хијабанында дәфн едилди. Рауф исә Чәлил-
абатда, анадан олдуғу Алар кәндиндә торпаға тапшы-
рылды.

МАРТ—АПРЕЛ 1993

ТӨШӘККҮР

Бу китабын араја-әрсәјә кәлмәсиндә «АЗӘРБАЈЧАН»
нәшријаты ишчиләри:

Наһад Әлијев (баш редактор)

Бәсти Исмајылова (истеһсалат шө'бәсинин мүдири)

Зирәддин Чәфәров (чап сехинин рәиси)

Тәрәнә Кәримова (мүһәндис технолог)

Мәләһәт Јағубова (мүһәндис технолог)

Полина Шамилова (рәис мұавини)

Әлијева Лалә (јығычы мүрәттиб)

Гулијев Мухтар (нүмунә чапчысы)

Вә «ШУР» нәшријатынын ишчиләри:

Сәдијар Фејзуллајев (истеһсалат шө'бәсинин мүдири)

Чәмилә Мир-Бәширова (мүһәндис)

Һәјат Маһмудова (корректор)

Нәзакәт Исмајылова (ә. е. баш мүһәсиб)

бөјүк әмәк чәкмишдирләр.

Сағ олсунлар!

«ШУР» нәшријаты!.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Өн сөз (Кенерал-мајор Раһил Рзајев)	3
Һәрби һава гүввәләринин јаранмасы тарихиндән	5
Ана һарајы	11
Тонунчу рејс	25
Командир	47
Јарымчыг сәма өмүрләри	71
Тәкрап дәфн	91
Мүбаризләр	114

1994

335

Азәрбајчан Республикасы Мүдафиә назирлијинин забитидир. Орду гуручулуғунун актуал проблемләринин өјрәнилмәси илә мәшғул олур. Индијә кими «Жоранбој әмәлијјаты», «Азәрбајчан халгына хидмәт едирәм», «Азәрбајчан Ордусу; формалашма просесинин нәзәри вә практикы проблемләри» китаблары нәшр олунмушдур.

Мейман СУЛЕЙМАНОВ